

NEZNAN PREŠERNOV DISTIH

FRAN VIDIC

V dobi, ko se bližamo stoletnici Prešernove smrti in ko smo dobili že celo vrsto izdaj njegovih del ter stojimo tik pred najpopolnejšo izdajo z vsem znanstvenim in kritičnim aparatom, korespondenco, biografijo in komentarjem, bi bilo težko pričakovati, da bi se našla še kakšna neznana drobtinica izpod Prešernovega peresa. In vendar je nanesel srečen slučaj, da se je otel pozabi neznan Prešernov distih.

Profesor dr. Kidrič, ki pripravlja novo izdajo Prešerna, mi je v svoji ljubeznivosti pokazal odtiske prvega dela svoje bodoče izdaje (poezije in korespondenco). Med korespondenco je pod št. 18 pismo „Laschan Anton — Prešernu“, doslej neobjavljeno pismo. Ime Antona Laschana me je opozorilo, da sem se obrnil na g. Viljema Laschana, dvornega svetnika v pokoju, ki živi na Čušperku na Dolenjskem, in ga prosil, da bi mi sporočil, ali in kako je morda ž njim v rodu Prešernov dopisnik A. Laschan, in če bi bil njegov sorodnik, ali morda hrani kakšno Prešernovo pismo. Takoj sem dobil dne 2. januarja 1935. nad vse ljubezniv odgovor, da je bil Anton Laschan oče g. Viljema Laschana, da je dobro poznal Prešerna in pripadal celó prijateljskemu krogu Čopa in Prešerna. Da bi bil A. Laschan kdaj v kakšni korespondenci s Prešernom, tega g. dvorni svetnik Laschan ni vedel povedati in mu o tem njegov oče nikdar ni omenil besedice. V lepo urejeni zbirki pisem svojega očeta kljub skrbnemu iskanju ni našel nobenega Prešernovega pisma, pač pa — spominski list s Prešernovim distihom.

A kdo so Laschani, katerih predstavnika je Prešeren tako dobro poznal?

Gospod dvorni svetnik Viljem Laschan more zasledovati svoj rod samo do svojega pradedu *Jurija Laschana*, ki je bil posestnik in tržan v Sevnici ob Savi — rojstni in smrtni podatki niso znani — in je bil poročen z Marijo Hribarjevo. Rodbina se je baje v Sevnico priselila iz Istre.

Jurijev sin je bil doktor medicine *Matija Laschan*, rojen 18. februarja 1770. v Sevnici ob Savi, umrl 13. septembra 1832. v Novem mestu. (S tem so izpopolnjeni pomanjkljivi podatki v Slovenskem biografskem leksikonu.) Njegov nagrobnik je na starem pokopališču v Novem mestu. Za francoske Ilirije je bil fizik v Novem mestu in se je mnogo trudil za cepljenje proti osepnicam. Po odhodu Francozov ga je poslala avstrijska uprava za fizika v novo zasedeni Dubrovnik, 1820. pa se je vrnil v Novo mesto. Spisal je več poljudno-znanstvenih člankov o Dolenjskih toplicah (Slovenski biografski leksikon). Sin Matije Laschana je bil *Anton Laschan*, adresat Prešernovega distiha.

Prešeren je imel osebne stike vsaj z dvema sinovoma Matije Laschana. Ignacij Laschan, rojen okoli 1803. na Dunaju, je bil 1819.—1821. na ljubljanskem liceju Prešernov tovariš (katalogi ljubljanskega liceja v arhivu humanistične gimnazije v Ljubljani) ter je študiral medicino na Dunaju do istega 1828. leta, kakor Prešeren pravo. A Ignacijev brat Anton, rojen Matiji Laschanu v Metliki 5. avgusta 1811., je študiral licej v Ljubljani 1827.—1829. (katalogi) ter bival tudi potem, ko je dokončal pravoslovne študije, nad dve leti v Ljubljani: prezidialni odlok z dne 29. avgusta 1833. ga je namreč pridelil za konceptnega kandidata gubernijskemu svetniku Veselu; tu je opravil tudi izkušnjo o političnih zakonih in hudih političnih prestopkih, ki so jo vpisali 19. novembra 1834. (evidenčni zapisnik vladnega arhiva v Narodnem muzeju v Ljubljani).

O stikih med Prešernom in Laschanom v letih 1833.—1835. priča tudi spominski list, ki ga je Prešeren posvetil Antonu Laschanu, a gospod dvorni svetnik Viljem Laschan našel v zapuščini svojega očeta. Pisan je s Prešernovo roko in s Prešernovim svojeročnim podpisom ter se glasi:

„Prijatlu Lashanu!

Varha Te zhaka Dolénz pred Aristokratov tiránftvam;

Varji fe drushbe volkov, bódi mu bramba pravíz!

Dr. Prefhérn.^a

Spominski list, 22 cm dolg in 16 cm širok, z zlatim robom, je pisan v bohoričici. Datiran sicer ni, vendar se dá čas njegovega postanka približno ugotoviti. Ker je bil A. Laschan ob koncu leta 1835. od gubernija v Ljubljani premeščen k okrožnemu glavarstvu v Novem mestu (Kreishauptmannschaft Neustadtl), se more z gotovostjo trditi, da je Prešeren v decembru 1835. napisal spominski list in ga posvetil A. Laschanu. Premestitvenega dekreta ni mogoče najti niti v arhivu v ljubljanskem muzeju niti v Laschanovi zapuščini, vendar pa se more iz osnutka njegove „službene tabele“ posneti, da se je njegova premestitev odredila z guber-

nialnim dekretom z dne 3. decembra 1835., št. 28.027; ker je nastopil svojo novo službo okoli novega leta 1836., je jasno, da je nastal Prešernov distih v mesecu decembru 1835. pred Laschanovim odhodom v Novo mesto.

Tudi vsebina distiha se dá docela razjasniti. Da je napisal Prešeren spominski distih pred Laschanovim odhodom v Novo mesto, sledi iz heksametra.

Dolenjci ga pričakujejo, da jih bo varoval pred tiranstvom aristokratov. Znano je, da je bila politična služba v nekdanji Avstriji domêna plemičev, ki so včasih zelo oblastno, naduto in oholo ravnali z „manjvrednim“ slovenskim narodom. V Novem mestu so bili v dobi, ko so sestavljali uradni šematizem za 1836., v politični službi trije „aristokrati“: okrožni glavar Friedrich von Rechbach; komisar Johann Nep. Garzarolli Edler von Thurnlack; konceptni praktikant Anton R. Desimon von Sternfels. Glavar je bil svoj čas v svojem okraju majhen bog, pred katerim je vse trepetalo, saj je bil cesarjev namestnik in reprezentant mogočne države. Upravičen je bil torej opomin demokrata Prešerna prijatelju, ki tedaj še ni imel plemstva, naj varuje Dolenjce pred tiranstvom aristokratov.

Vsebina pentametra je v zvezi z *literarnim delovanjem* Prešernovim. Distih je nastal v decembru 1835. V istem letu je nastal tudi Prešernov nemški sonet proti cenzuri, znan pod imenom „Chorwölf“, ki pa v Prešernovem rokopisu nima tega imena, temveč samo napis „Sonet“. Naslov „Chorwölf“ mu je dal šele Levstik. Sonet ima akrostihon „An Pauschek und Stelzich“.

Državna cenzura je bila v Prešernovi dobi pravi strah literatov in umetnikov ter huda cokla za duševni razvoj in napredek. Uvedena je bila v terezijanski dobi, prvotno zato, da bi zajezila posirovljenje odra in igralcev, ki so v tako imenovanih „Stegreif-komedijah“ s „Hanswurstom“ često žalili dober okus in dostojnost, potem pa se je iz varovalke dobrega okusa počasi razvila v politično oblastvo in je v dobi reakcije, ki je prišla za prosvitljenstvom, postala največja ovira literarnega ustvarjanja in duševnega razvoja. Cenzurna policija je čedalje bolj opuščala svoj prvotni namen, da bi zabranjevala umazanje in klafanje na odru, ter začela vohati povsod za političnimi nagibi in izrazi svobode in demokracije. Cenzura je dosegla počasi tako mejo borniranosti in smešnosti, da je dovedla do popolnega zasužnjenja duha in do propada dramske in druge literarne produkcije, zlasti ko je rodil v Metternichovi dobi strah pred revolucionarnimi idejami silen pritisk cenzure in policije, ki je pretaknila in prevohala tudi privatno življenje posameznikov.

Da se je tudi Prešeren moral otepati s cenzurnimi omejitvami, nam dokazuje tudi njegov tretji sonet „Sängers Klage“: „Ihr hörtet von der Zwerge argem Sinnen“, ki so zapirali lepe mladenke in jih imeli skrite za zapahi; čisto jasno je povedal Prešeren svoje mnenje v zadnjih treh stihih:

„Wie heißt der Wicht?“ — „Herr Barthelmä Kopiter.“

„Die Schöne?“ — „Krainische Literatur.“

„Der Riegel, der ihm zu Gebot?“ — „Censur.“

Dne 6. julija 1835. je utonil Čop v Savi. Njegova smrt je kakor blisk z jasnega zadela ves njegov prijateljski krog, zlasti pa je potrla Prešerna. Kako globoko rano je zasekala ta nesreča Čopovemu prijateljskemu krogu, dokazuje to, da je 29. številka lista „Illyrisches Blatt“ z dne 18. julija 1835. posvetila spominu Matije Čopa poetična izliva Franca pl. Hermansthala in A. Laschana; poslednji končava:

„So sind wir Brüder, wo wir her auch stammen!

Es weihet der heil'ge Trunk uns zu Genossen!

Aus diesem Graale lodern ew'ge Flammen!“

In A. Laschan je skozi štiri leta v spomin dneva Čopove smrti priobčeval v listu „Illyrisches Blatt“ po dva soneta. (Štev. 30 z dne 23. julija 1836.; štev. 28 z dne 15. julija 1837.; štev. 31 z dne 4. avgusta 1838. in štev. 28 z dne 11. julija 1839.) Le Prešernovega prispevka ni prinesel „Illyrisches Blatt“ v svoji 29. številki z dne 18. julija 1835.!

In vendar je tudi Prešeren posvetil večno lepo elegijo spominu svojega prijatelja Čopa, sicer v nemškem jeziku, in v njej tako nepopisno lepo izrazil Čopovo smrt v čisti vodi gorske Save:

„Nicht ahntest du, daß deine Bahn beschlossen;
der Weltgeist sandte aus der lichten Halle,
dich abzurufen zu des Lichts Genossen,
den Genius ab; im hellsten Kristalle
der reinsten Woge löscht' er aus den Funken,
auf daß er rein zurück zum Urlicht walle.“

Pa tudi ta plemeniti izliv pesniške duše ni našel milosti pred bornirano cenzuro! Črtala mu je iz elegije šest tercín, ki jih je potem Prešeren nadomestil s tremi novimi, toda elegija je mogla iziti šele v naslednji 30. številki z dne 25. julija 1835. (Dr. A. Žigon, Dom in svet 1925., št. 8, in F. Kidrič, Ljubljanski Zvon 1925., str. 28.) In kaj je bilo cenzuri v elegiji na poti? Prešernovi krepki verzi, v katerih blagruje mrtvega prijatelja, da ne vidi več, kako se s sirovimi petami tepta najplemenitejše v življenju, kako malo jih je, ki so si priborili, kar je vsem potrebno, kako drzno dvigajo glave ošabniki, ki ne poznajo prave vrednosti človeka, in kako ničevno je često stremljenje najboljših. Ne bo ga več ske-

lela stara rana, da je domovina tuja svojim sinovom, da se le s strahom imenujejo Slovence, da so nenaklonjeni dragim, sladkim glasovom, v katerih jih je vzgojila mati, in služijo le tujim šegam, tujemu jeziku. In to je črtala cenzura Prešernu v njegovi globoko občuteni, nedosežni elegiji!

Globoko užaljen zaradi brezpietnosti cenzure je Prešeren kakor Zevs razsrjen zagrabil lok in puščice ter jih sprožil na svoja cenzorja kanonika Pauschka in Stelzicha v sonetu „Chorwölf“ (glej komentar k temu sonetu — L. Pintar, Ljubljanski Zvon 1897., str. 377). Dr. A. Žigon (Dom in Svet 1925., str. 283) je dvomil, kdaj je nastal ta sonet, ali še pred nemško elegijo Prešernovo ali po njej. Zame je jasno, da je nastal sonet neposredno potem, ko je cenzura zatrla del Prešernove nemške elegije, in da je bil sonet izraz Prešernovega ogorčenja nad brezprimerno strogostjo cenzure. Potrjuje me v tem naziranju zlasti verz: „Steht ab von mir, dem schmerzdurchwühlten, wunden“ — pustite v miru mene, ki mi je od bolesti (zaradi prijateljeve smrti) strto in ranjeno srce.

To jasno kaže, kaj je izzvalo Prešernovo ogorčenje in ostri odgovor.

Prešernu pa se je pridružil in mu prišel na pomoč prijatelj A. Laschan, ki je dal v svojem sonetu „An Freund Dr. Prešeren“ tudi s svoje strani v krepkih besedah izraza svoji ogorčenosti nad cenzuro, oziroma cenzorjem. Laschanov sonet je iz Prešernove literarne zapuščine priobčil dr. A. Žigon v Domu in svetu 1925., str. 282, in natisnjen bo tudi v Kidričevi izdaji. Koncept soneta je v Laschanovi zapuščini. Laschanov sonet nosi datum 13. avgusta 1835. Verjetno je torej, da je sonet, ki je nastal nekako štirinajst dni po objavi Prešernove, Čopu posvečene elegije, vsaj delno odmev ogorčenja zaradi konfiskacije enega dela te elegije, ki se brez dvoma še ni poleglo v Čopovem prijateljskem krogu, v katerem je bilo še razpoloženje za boj proti cenzuri. Pravilno sklepa dr. A. Žigon na že omenjenem mestu iz prve kitice soneta:

„Wie können wir der Liebe Rosen retten
Vor den gesalbten Fäusten des Vandalen,
Der sie ergrimmt schnurstracks will überfallen,
Und aus der Dichtung Frühlinggarten jetten?“

da je moralo Laschanov napad izzvati neposredno nekaj drugega in da mora biti ta sonet v zvezi s Prešernovim sonetnim vencem („Mokrocveteče rožce poezije“). Sonetni venec je izšel sicer že leta 1834., toda ko se je zbiralo gradivo za peti zvezek „Čbelice“, so mislili sprejeti v ta zvezek tudi Prešernov sonetni venec. Tedaj pa je najbrž novi cenzor kanonik Stelzich zapretil, da tega ne bo dopustil, in ta grožnja je neposredno izzvala Laschanov sonet v obrambo Prešerna.

To je sicer samo domneva, za katero nimam striktnega dokaza, vendar je verjetna in skušal jo bom podpreti še z drugo mislijo.

Prešernov sonet „Chorwölf“ je naperjen proti Pauschku in Stelzichu, Laschanov sonet pa govori samo o *enem* „Vandalu, ki hoče s svojimi maziljenimi pestmi napasti ‚ljubezni rože‘ in jih iztrebiti iz pomladnega vrta poezije“.

Žigon se ni odločil, na koga meri Laschanov sonet, na Pauschka ali na Stelzicha. Jaz mislim, da je sonet naperjen proti kanoniku Stelzichu. Stelzich je bil gubernialni svetnik ter duhovni in studijski referent pri ljubljanskem guberniju od februarja 1835. in s tem odločujoči cenzor. Pauschek pa je bil „provizorni cenzurni revizor“ (Bücherrevisionsamt. 1822. do 1848. Od imenovanja 1822. do odprave cenzure 1848.: „K. k. Bücher-Revident“, „c. r. Gubernii a libris revidendis“. A. Žigon l. c.). Ko je leta 1834. izšel Prešernov sonetni venec, še ni bilo v Ljubljani kanonika in cenzorja Stelzicha in venec je brez posebnih težav pasiral cenzuro ter našel svobodno pot v javnost. Ko pa so hoteli sonetni venec sprejeti v peti zvezek „Čbelice“, se je pokazala ovira, ki je mogla priti le od „nove metle“ cenzorja Stelzicha, ker pač Pauschek ni mogel nastopiti zoper sonetni venec, ki ga je leto poprej svobodno pripustil. Iz tega sklepam, da se je Laschanova jeza zaradi tega obrnila samo proti nemu cenzorju in da je to moral biti kanonik Stelzich.

Spomin na to skupno borbo Prešerna in A. Laschana proti cenzuri in cenzorjema, katerima je Prešeren zaklical izraz „Chorwölf“ in jima zagrozil, da ju bo zadela Lykambova usoda, pa je prvi del pentametra: „Varji se družbe *volkov*“, ker so bili tudi v Novem mestu, kamor je bil premeščen Laschan — kanoniki!

Tako bi bila pojasnjena tudi vsebinska stran prvega in doslej neznanega Prešernovega distiha.

V zvezi s tem naj se dotaknem še Laschanovega pisma iz Prešernove zapuščine prijatelju Prešernu, ki bo objavljeno v Kidričevi izdaji. Pismo je datirano v Novem mestu z dne 19. marca 1836. Pismo je skoraj v celoti kritika „Schutta“ Anastazija Grüna s kratkim uvodom, v katerem pravi Laschan: ker se je zanj nehala lagodnost, da bi si iz časopisov in literarnih listov ustvarjal sodbo o knjigah, je to pot sam zapisal svoje kritične misli o Grünovi knjigi in prosi Prešerna, naj milo sodi novega „kritikastra“, ki mu dobrosrčno razkriva prvence svojih opazovanj, občutkov in rezultatov, da jih podredi Prešernovim popravkom.

V A. Laschanovi zapuščini pa je ohranjen rokopis z naslovom „Über Anast. Grün's Schutt.“ „Schutt. 4 Dichtungen mit einem Epilog von Anast. Grün.“ Na zadnji strani je beležka: „Geschrieben im März 1836. zu Neustadt.“

Ta rokopis se bistveno razlikuje od besedila Laschanovega pisma in je obširnejši kakor pismo, posamezni deli pa so docela in dobesedno identični s pismom. Vsiljuje se torej vprašanje, ali gre prioriteta besedilu v rokopisu kritike in je pismo sestavljeno na podlagi tega rokopisa, ali gre prioriteta pismu ter je morda rokopis kritike sestavljen že na podlagi Prešernovega odgovora in njegovih pripomb k pismu.

Za to drugo tezo bi govoril prvi odstavek pisma, kjer pravi: „So habe ich diesmal aus dem *Stegreif* meine kritischen Gedanken über das Buch nieder zu schreiben die Absicht“, in prosi Prešerna mile sodbe. To bi torej pomenilo, da je brez priprave, po prvih vtiskih napisal pismo in da je obširnejši rokopis kritike v Laschanovi zapuščini sestavljen pozneje. Moti me samo datum. Pismo je datirano z 19. marcem 1836., rokopis pa ima beležko „Geschrieben im März 1836.“ Po mojem mnenju ni verjetno, da bi bil Prešeren tako hitro odgovoril na Laschanovo pismo, če je sploh odgovoril, da bi bil mogel Laschan še v marcu na podlagi Prešernovih pripomb napisati dokončno redakcijo kritike, kakor jo kaže rokopis. Zato se nagibam k mnenju, da je rokopis le prvi zapis kritike in da je na njegovi podlagi sestavljeno pismo Prešernu, tako da bi se „aus dem *Stegreif*“ nanašal na rokopis, ne pa na pismo.

Izključeno ni, da se bo dalo to vprašanje še točneje razčistiti, kakor tudi upam, da se bo dalo dobiti iz zapuščine A. Laschana še marsikakšno pojasnilo k povestnici Prešernovega življenja in literarnega delovanja. (Tri pisma A. Laschanu, ki omenjajo Prešerna 1836., 1838. in 1848., sem medtem prejel s pismom g. Viljema Laschana z dne 1. aprila 1935. ter gradivo izročil g. drju. Kidriču.) Škoda je le, da so naši literarni zgodovinarji zamudili priložnost, da bi zaslišali tako važno pričo Prešernovega udejstvovanja, kakor je bil njegov prijatelj Anton Laschan.

Laschan je ostal v Novem mestu osem let, potem pa je služil spet v Ljubljani leta 1844., kot okrajni komisar v Beljaku (do leta 1847.), koncipist in tajnik pri namestništvu v Ljubljani (do leta 1850.), deželni svetnik v Trstu (do leta 1860.) in od leta 1861. spet v Ljubljani ter je bil leta 1869. upokojen. V letu 1848. je bil s sedmimi glasovi (od devetih) v Novem mestu izvoljen za frankfurtski zbor; od leta 1871. do 1882. je bil ljubljanski občinski svetnik, od leta 1874. do 1882. pa zadnji nemški ljubljanski župan (častni meščan od leta 1882.), zastopnik veleposestnikov v kranjskem deželnem zboru (od leta 1878. do 1883.), kjer je bil član finančnega in peticijskega odseka (Slovenski biografski leksikon). V decembru leta 1883. je dobil plemstvo in bil povzdignjen v dedni viteški stan na podlagi statuta avstrijskega reda železne krone; izvolil si je predikat „Moorland“, ker se je kot ljubljanski župan zelo zanimal za kulti-

viranje ljubljanskega barja, segajočega delno v mestni okoliš, in si pri tem pridobil tudi obilo zaslug, ki so dobile priznanje v podelitvi reda železne krone in plemstva.

Z njim, ki je bil tako aktiven član Čopovega in Prešernovega kroga, je zatonilo gotovo tudi mnogo spominov iz Prešernove dobe, ki jih ni zapustil svojemu sinu Viljemu, ker je bila časovna razdalja prevelika. Prešeren je umrl leta 1849., Antonu Laschanu pa se je rodil sin leta 1860., torej 11 let po Prešernovi smrti. In minilo je še dokaj let, preden je bil dovzeten za pripovedovanja in poročila o nekdanjem občevanju svojega očeta s Prešernom. Tako se more razlagati, da gospod dvorni svetnik V. Laschan sam ne hrani nikakšnih osebnih spominov na prijateljsko razmerje med svojim očetom in velikim slovenskim pesnikom. Z veliko ustreznostjo pa mi je dal na razpolaganje vse podatke in zapiske, iz katerih sem mogel črpati dokaze za svoja gorenja izvajanja. Spominski list s Prešernovim distihom pa mi je celó podaril, tako da je zdaj moja last; hranil in čuval ga bom skrbno kot dragocen spomin na največjega slovenskega pesnika.

Gospodu dvornemu svetniku V. Laschanu pa bodi tudi na tem mestu izrečena najiskrenejša zahvala.

PREŠEREN V LASCHANOVI KORESPONDENCI

FR. KIDRIČ

Pisma Antona Laschana, ki jih je dobil g. dr. Fr. Vidic od g. Viljema Laschana s Čušperka ter mi jih pokazal v uporabo (LZ 1935, 177), se tičejo treh važnih momentov v Prešernovem življenju.

Dva Laschanova izvestitelja sta se za Prešerna živo zanimala in utegnila o njem tudi marsikaj vedeti.

Vincenc Rizzi, ki je pisal prvi dve pismi, je bil koroški Nemec, sin okrožnega komisarja v Spitalu. Ko mu je umrl oče, je prišel v Ljubljano k županu Janezu Hradeckemu, ki je bil njegov sorodnik (Wurzbach XXVI; LZ 1881, 579). V Ljubljani je obiskoval 1825—1831 gimnazijo (periohe), 1831—1833 filozofijo (katalogi), a 1834 je postal praktikant pri državnem knjigovodstvu, kjer so ga 1835 imenovali za akcesista (uradni šematizmi za 1835—1839).

Rizzi je bil sošolec Janeza Čopa in Antona Mažgona ter 1829—1831 učenec Matije Čopa. Metelkovih predavanj sicer ni obiskoval (katalogi),

a slovenščine se je naučil (LZ 1881, 578). Kakor njegov prijatelj Konstantin Wurzbach, je spadal med svobodoumne ljubljanske mladeniče, ki so se navduševali za Uhlanda, švabske pesnike in Anastazija Grüna (Wurzbach). Z njegovo svobodoumnostjo pa so se družile tudi črte, kakor so: odklanjanje panteizma; obsojanje Davida Strauša (Laschanova korespondenca); navdušenje za Barago, „dessen Seele nur für Heil'ges flammt“. Značilno je zanj in za dobo utemeljevanje tega navdušenja: „denn alles Edle eignet dem Gesange, weil es gleich ihm, dem Himmel selbst entstammt“. Postal je dober nemški pesnik, čigar stvari je začel 1834 prinašati „Illyrisches Blatt“, a kmalu tudi „Carinthia“ itd. S Prešernom se je osebno poznal (LZ 1881, 578), a začetek teh stikov pripada najbrž še dobi okrog 1833 ali 1834.

Jožef Piller, mož Laschanove sestre, je bil Prešernov sošolec v Ljubljani (katalogi) in na Dunaju (Kres 1883, 377) ter sin ljubljanskega trgovca (šenklaška oklicna knjiga). V Ljubljano se je vrnil nekako istočasno s Prešernom ter postal 1828 avskultant pri deželnem sodišču, kjer so ga 1837 povišali v kriminalnega aktuarja (uradni šematizmi za 1829 do 1848). Z ženo Ano (Nani) Laschanovo se je poročil oktobra 1836 (zadnji oklic 9. oktobra). S Prešernom sta ostala kakor vse kaže ves čas v zelo dobrih odnosajih.

I

Dne 14. aprila 1836 je bil dotiskan Prešernov *Krst*, a dne 9. junija 1836 je pisal Rizzi Laschanu (nemški): „Prešernovo lepo pesem sem z velikim veseljem prebral. Med mladino je zbudila veliko senzacijo. Ali je o tem kdo kaj pisal, ne vem.“

Rizzijevo pismo je najstarejša izpričana sodobna izjava o natisnjem Krstu in pomembno dopolnilo kritičnih glasov, ki jih vsebujejo: Prešernovo pismo Čelakovskemu z dne 22. avgusta 1836, ki osvetljuje stališče ljubljanske duhovščine in avtorja samega; Vrazova izjava o „težko umljivi pesnitvi“, kakor jo ponavlja Prešernovo pismo z dne 4. in 6. marca 1837; Malavašičeva kritika v „Carnioliji“ z dne 6. novembra 1840. V Rizzijevem krogu so občudovali lepoto slovenske umetnine, medtem ko bi po vsej priliki bila napačna misel, da bi bil v tem krogu kdorkoli osupel zaradi snovi. Seveda so bili o Prešernovem frajgajstovstvu 1836 v Ljubljani prav tako poučeni kakor 1824 Klinkowström na Dunaju. Toda svobodoumni možje restavracijske dobe so se odpovedali protikatoliški borbenosti, kakršno so kazali Voltaire in enciklopedisti, ter začeli katolištvo kljub svoji skepsi „gledati nepristransko in nepristrastno“ (Croce).

II

Izza dne 1. maja 1838 je izhajal v Ljubljani ne samo stari „Illyrisches Blatt“, ampak pod uredništvom Leopolda Kordeša tudi nemški literarni tednik „Carniolia“ (Veda 1912, 69). Rizzi je poročal o novem listu Laschanu dne 8. junija 1838: „Kaj pravite o ‚Carnioliji‘? Podjetje je času primerno, škoda je samo, da nima urednik menda nobenega pojma o tem, kaj bi bilo potrebno. Zdi se mi, da je njegov vzor dunajski list à la ‚Theaterzeitung‘. Edini, ki bi mogel in moral začeti kaj takega, je Prešeren (Preschern), o čigar lenobi gre le en glas.“

Rizzijeva sodba o Kordešu je pravilna in precej podobna Prešernovi v pismu Vrazu z dne 19. julija 1838.

Poročilo je najizrazitejša priča, kakšen sloves so priporile Prešernu njegove slovenske in nemške pesnitve tudi pri samonemških kranjskih literatih, ki so imeli zmisel za pravo literarno umetnost. Rizzi med ljubljanskimi literati pač ni bil osamljen s sodbo, da bi edini Prešeren bil sposoben za urejevanje ljubljanskega literarnega glasila. Odmev istega slovesa je bila spomladi 1839 namera, poveriti Prešernu urejevanje slovenskega časopisa, ki so ga takrat snovali (Veda 1912, 297).

Lenobo so začeli očitati Prešernu že pred 8. junijem 1838: Česnik mu je dal ime „Dr. Siebenschläfer“ med 30. aprilom 1830 in 31. majem 1831; sam je pisal Čelakovskemu 22. avgusta 1836 o „lenobi, ki mu jo navadno oponašajo“; pač pred 8. junijem 1838 je nastal sonet „Nichts trägt an ihm des Dichtergeists Gepräge“, kjer tudi omenja očitanje, da je „zu allem, wie es scheint, zu träge“. V poštev prihaja več okoliščin: zanemarjanje korespondence; nemarno opravljanje kuratorskih poslov (RDHV III, 76); cinični izgovori proti Kastelcu, če je doktorja prosil, naj pregleda in popravi gradivo za Čbelico (LZ 1934, 733).

III

Samomor se je pojavil v Prešernovi poeziji šele v dobi najtežje depresije po Čopovi smrti in po uničenju poslednjih upov na Julijo: Črtomira pesnik izprašuje, ali „ne bo posnel Katóna Utikana“; v Prekopu „mlad pevec“, „ne ljub'ci bit napóti, je v strupu smrt si pil“.

Če bi bila pravilna Trdinova informacija, bi se bil poskusil Prešeren že v Ljubljani ustreliti (KO 1904, 106; prim. izvajanja v „Kroniki“ 1934, 271). Toda brez novih virov Trdinovemu poročilu ne gre vera, kajti vsiljuje se domneva, da se je mogel Prešeren pač le v napadu blaznosti oprijeti misli, da izvrši na sebi to, kar je storil njegov „mladi pevec“.

Prešern je bil pikničen konstitucijski tip s ciklotimičnim temperamentom, katerega patološka oblika je manijsko-depresivna blaznost

(Heinrich Schmidt, Philosophisches Wörterbuch). Podoba je, da je imel, kakor Luther, Goethe, C. T. Meyer in drugi, tudi Prešeren osnovo za dobe take periodične blaznosti. Pač taki dobi pripada njegov samomorilni poskus v Kranju 1848.

O tem črnem dnevu Prešernovega življenja so dostopni že razni viri: Trdinova „Tumačenja“ 1863/1864 (v Državni knjižnici v Ljubljani, Ms. 393); Spomini pesnikove hčere Ernestine Jelovškove po Kastelčevem pripovedovanju materi Prešernovih otrok (55); Spomini Marije Roose v Kranju po tradiciji iz pripovedovanja njene stare matere Ane Jalenove, v Prešernovem času gostilničarke „pri Jeleni“ v Kranju na št. 26 v Kokriškem predmestju (DS 1930, 309). Najavtentičnejše poročilo pa prinaša pismo z dne 1. avgusta (= torek) 1848, ki ga je pisala bratu Antonu Laschanu v Frankfurt njegova sestra Nani Piller (nemški): „Pepi (= njen mož Jožef Piller) pravi, naj Ti pišem, da so zelo v skrbeh za pamet drja. Prešerna, ki je v Kranju. Pomisli, pretekli teden (= od ponedeljka dne 24. do nedelje dne 30. julija 1848) je prišel v gostilno, kamor po navadi zahaja, ter jo (= natarico) vprašal, ali ve za močen žrebelj v steni, na katerega bi se mogel obesiti. Mislila je, da gre za šalo, in mu pokazala na steno, kjer je res bil (žrebelj). „Samo še vrv mi prinesite“ (je rekel Prešeren). Ker mu je spet hotela vrniti šalo, mu je rekla: „Te pa niste vredni.“ Kmalu po tem razgovoru je šla iz sobe, toda po kratkem času se je zopet vrnila. A kako se je prestrašila, ko je videla, da že visi za ovratnico in da je že čisto zaripel. Imela je še toliko prisotnosti duha, da ga je hitro odrezala, a zdravnik ga je spet obudil k zavesti. A ko se je opomogel, je natarico oštel, zakaj ni pustila, da bi visel. Kar je mrtev dr. Crobath (ki je umrl dne 13. julija 1848, prim. SBL), so opazili ljudje na Prešernu veliko izpremembo. Tega dogodka nismo hoteli verjeti, a je žalibog resničen, kajti več ljudi iz Kranja je isto pisalo.“

Na osnovi novega vira je treba marsikaj popraviti: ne gre za „menda konec oktobra“ 1848 (Jelovškova 55), ampak za dan med 23. in 30. julijem 1848; ne gre za Majerjevo hišo, v kateri je Prešeren tudi stanoval (Jelovškova 55), ampak kakor vse kaže za gostilno „pri Jeleni“ (DS 1930, 309); rešiteljica ni bila gostilničarka (Jelovškova 55; DS 1930, 309), ampak natarica; neposredni vzrok depresije ni bila nesrečna ljubezen (tako namiguje Marija Roos v DS 1930, 309), ampak smrt „mecena in brata“, ki je na pesnikov, po alkoholu razrvani organizem nenormalno delovala ter zmedla njegov razum.

Če gre vera Trdinovemu izveštvju, da Prešeren „enkrat se je hotel na Bleškem jezeru ustreliti, ali pištola se k sreči ni hotela izprožiti“ (KO 1904, 106), potem bi utegnila biti to ponovitev prvega poskusa. Verjetno je, da se je primerila v avgustu ali septembru 1848.

Ako je prišel Prešeren poslednjič obiskat otroke in njihovo mater res septembra 1848 (Jelovškova 54), potem je bilo to že morda več ko mesec dni po tistem črnem dnevu v Kranju. A posledice tistega dneva in nove bolezni so bile vidne: "... (Ana) ga je videla skozi okno in se zelo prestrašila, ker se je bil tako spremenil ... Ko ji je dal roko v slovo, ga je vprašala, kdaj zopet pride; in odgovoril ji je: „Moja ženka, bo smrt grenka“ (Jelovškova 54, 55).

*

Vincenc Rizzi je mogel osebno občevati s Prešernom samo še leto dni, ker je 1839 zapustil državno službo ter odšel najprej na Dunaj, kjer se je preživljal kot žurnalist, potem pa v celovško bogoslovnico, kjer je dovršil študije 1844. Toda v dušnem pastirstvu je ostal le kratek čas ter se vrnil v Celovec k žurnalistiki (Wurzbach). Svoje spoštovanje pred Prešernovim genijem je izpričal po 1844 s prevodi, 1849 z oceno Poezij. Ocena, ki je izšla v Rizzijevih „Deutsche Monatshefte aus Kärnten“ (1849, str. 51—56) in v posnetkih tudi v Sloveniji (28. decembra 1849, str. 416), spada med najboljše, kar jih je prva izdaja Poezij doživela. Z okusom je ugotovil nemški pesnik take vrednote, kakor so: primerenost podobe za vsako pesem; pesniško soglasje; sluh za lepglasje; zmisel za stavek in protistavek. Obenem je Rizzi poudarjal, da je Prešeren šele ustvaril slovenski pesniški jezik, uvajal nove oblike ter umel se izogibati cenzuri, ki je postala nanj pozorna, in se boriti s tisto duhovščino, ki ni hotela priznati posvetni slovenski literaturi eksistenčne upravičenosti. V izboru pesmi, katerih lepoto je Rizzi posebej naglašal, je poleg Sile spomina, Mornarja, Nezakonske matere in sonetov tudi Krst. Slovencem in Koseskemu je glede nacionalizma svetoval, da „je zanje le tista pot srečna, po kateri je Prešeren hodil“, češ da ni poklic pesnikov, „pripomoči k divjosti naroda“.

Bržčas govorijo o Prešernu tudi Laschanova pisma Rizziju, če so še kje ohranjena. Nemški pesnik je preživel slovenskega le za sedem let, a potomci njegovega brata Jožefa, ki je 1830—1836 študiral v Ljubljani gimnazijo in filozofijo, še žive.

Pillerja prešernoslovci niso izvabili k pričevanju, čeprav je Tomo Zupan pet in trideset let po Prešernovi smrti opozoril, da ta pesnikov sošolec, ki je postal svetnik deželne sodnije, „še živi“ v Ljubljani (LZ 1881, 276; Piller je umrl v šenklaški župniji v Ljubljani dne 2. junija 1881, njegova žena Ana pa dne 30. novembra 1877).

PRIVID

PAVEL GOLIA

*Nekoč, ko od taljanskih vin in žganja
britanskega poražen in pobit
omagam, se mi čudovit privid
prav iz kraljestva blaženih prisanja.*

*Domov gredé umrem v tej nezavesti,
s častmi in priznanji ne preobložen,
nespravljen z Bogom in nespokorjen,
a mirno v jarku ob državni cesti.*

*Krog trupla gneča. Jedko se zgražaje
o meni govoré . . . Nil nisi bene!
„Tak postopač je tu in tam brez cene.“
„Ta se še pred Bogá pijan primaje!“*

*„Fej, sram ga bodi!“ „Vsak pač po zaslugi!“
„Da po potrebi in s pametjo je pil,
bi lahko bil premožen, zdrav in živ.“
„Dostojen naj bi bil, kot smo mi drugi!“*

*A prècej zvok teh slov in topi zmisel
zbledi in ugasne. Kot skoz pajčolan
smehljá se otožno moj najlepši dan,
podoben zvodenelemu obrisu.*

*Kar me vezalo s svetom, se oddaljuje
ter se v teminah blazno opoteka,
napori lastni, težnje sočloveka —
vse mi postaja ábotno in tuje.*

*A sredi čela vroča znojna kaplja
žge v čelnico. Da ves spomin zatrè?*

*Da dovrši poslednje? In ko vse
v neslišnost in pozabo se potaplja,*

*in ko v prostoru, ki temán in prazen
v brezbrežnost tiplje, se nič več ne gane,
obdán s svetlobo lik pred mano vstane
in glas zaslišim zvonek in prijazen:*

*„Ne boj se me! Usmiljeni in Večni
v neskončni Svoji kliče te dobroti.
Na zemlji so končane tvoje poti.
Za mano stopi, literat nesrečni!“*

*To reče, pomenljivo se nasmeje
in v širno noč s korakom gre svečanim.
Sledim z naporom. Hoje se ne branim,
le omedlevam od neskončne žeje.*

*Težkó že nosim, tavajoč za sijem,
togoto srepo molka in noči.
„V nemir obsojen,“ dušo mi zmrazi,
„še v večnem se pokoju ne spočijem“,*

*ko neka lahnost sklepe mi razveže,
da kar zaplavam skoz temè zgoščene.
Kot list lahák sem, ki ga veter žene,
nič ne občutim več telesa teže.*

*In glej, v tej črni, neprodირni senci
se zaleskečejo pred mano vrata
prečudežne lepote, motno zlata,
kot vrata baptisterija v Florenci.*

*Odpró. Vse zažari. Nebesa sveta!
V blesteči gneči zgine moj sopotni,
a vsi, ki so mi tam bilí nasprotni,
gnetó se uslužno krog Boga Očeta.*

Kakó, oči hinavsko zavijaje,
se plazijo krog njega in za njim!
Kot prikován na pragu v raj stojim,
a v molke in tème bi se vrnil raje.

Tu me zagleda Gospodar veselja.
Pusti ponižnost, ki še bolj se niža
in z vedrim smehom meni se približa:
„Oho! Saj to je naš prijatelj Golia!

Res brez marljivosti čebel in mravelj
opravljal si na zemlji posle svoje,
bolj vinske hrame kakor hrame Moje
poznal si in obrajtal, ljubi Pavel,

a radi par ljudi in par živali,
ki si jim dobro hotel, sinko moj,
iz Mojih knjig ti bodo še nocoj
vse grehe in dolgove odpisali.“

Ko vidi, da zvedavost mi ne prija
zijal, v prostore pelje me domače
ter naroči najžlahtnejše pijače.
Vesel pritrdim. Zopet oštarija!

Sovražniki krivé se od zavisti,
jaz pa si mislim: „Prav vam je, barabe,
ki ste napihovali se kot žabe
in tipali mi jetra in obisti!“

Zdaj pijem tam s prijateljem Tomažem
(o njem se v moji pesmi bo še čulo)
kipečo, res prečudežno rebulo
in svojim zopernikom osle kažem.

KONJSKI SMEH

VLADIMIR BARTOL

Nezaslišane krivice, ki jih je prizadeval Griška, so v Salomonoviču zmerom bolj utrjevale občutje, da je vse, kar se godi okoli njega, samo pošasten sen, iz katerega se mora vendarle nekoč zbuditi. Predajal se je brezupni otopenosti in ničesar ni poskusil, kar bi ga utegnilo rešiti iz Griškovih rok. Bil je kakor ptič, ki mu je ohromil ude strupeni pogled baziliska.

Tudi telesno je vidno propadal. Niti senca ni bil več nekdanjega zdravega, dobro rejenega fanta iz premožne meščanske rodbine. V obraz so se mu začrtale bolestne črte gorja, oči so mu obkrožali temni kolo-barji. Kakor izgubljen je taval med šotori in kdor bi ga ne poznal, bi mislil, da je pijan.

Samo nekaj je ostalo na njem neizpremenjeno: njegove naprej pomaknjene čeljusti z velikimi zobmi, ki so mu dajale pri najmanjšem pregibu ustnic, povzročenem po še tako neznatnem naporu, videz širokega režanja. Ta nehoteni smeh pa je učinkoval na Griško kakor dražljaj, proti kateremu je bil brez moči. Naj ga je videl stokrat na dan, stokrat na dan mu je zavrel žolč v želodcu.

Griškova čudna strast je od dne do dne samo naraščala. Pogosto se je samega sebe prestrašil, obrnil je pogled od židovega obraza, premagal razburjenje in se prisilil, da je šel. Vojaki so ga slišali, kako je škripal z zobmi od pritajene jeze in mrmral vase: prekleti konjski smeh!

Večkrat je bil že sklenil, da se ne bo za Salomonoviča brigal, da bo gledal drugam, kadar bo stal pred njim, in si ga sploh izbil iz glave. Toda vsi ti dobri sklepi so spričo njegove usodne slabosti klavrno propadli. Še več! Tudi kadar ni bilo Salomonoviča v bližini, mu je proti volji vstajala v duši njegova podoba. Slika je bila tako živa, da je vse zakipelo v njem; in naenkrat je začutil v sebi nepremagljivo željo, da bi ga videl, da bi se spet stresel nad njim.

Za Salomonoviča je bilo najbolj usodno to, da nikakor ni mogel uganiti vzroka Griškove nezaslišane krivičnosti. Izprva je iskal, ali ni bil morda vendarle nekaj posebnega zagrešil; pozneje pa je bolj in bolj domneval, da izvira podnarednikova satanska zloba iz nekega nečloveškega sovraštva do njega, ker je žid. Tako se je čutil v svojih svetlih trenutkih mučenika svojega rodu, kar mu je prineslo nekoliko tolažbe v brezupni mrak duše.

Griška se je počasi začel udajati pijači. Pogosto je že v soboto popoldne odjezdil v mesto in se vrnil šele prihodnje jutro, semtertja celo šele v ponedeljek.

V takih dneh se je ves oddelek oddahnil. Vse je svobodneje zadihalo, zaigrale so balalajke, oglasile so se pesmi in okoli šotorov so se razlegale vesele šale. Dežurni drugih čet, ki so prevzeli Griškovo mesto, so poznali podnarednikovo ravnanje z vojaki in radevoljno zatisnili tudi obe očesi ter dovolili vojakom izhod v sosedne vasi. Semtertja je dobrodušnež prijel Salomonoviča pod pazduho, ga potolažil, češ, naj si nikar preveč ne jemlje Griškovih krivic k srcu, ga potegnil med tovariše in ga skušal kakor že biti razvedriti.

Salomonovič se je režeče nasmehnil, skušal za trenotek pozabiti težave, a njegovo srce je ostalo izmučeno in topo. Vendar je tudi zanj pomenil Griškov odhod oddih, čeprav še tako kratek. Oddih od nečloveškega trpinčenja, od krvnika, ki mu je bil izročen na milost in nemilost.

Neki sobotni popoldan so se vojaki pripravljali na odhod v sosedne naselbine. Nekateri so si bili že prej pridobili dekleta, drugi so jih šli šele iskat. Griška je bil odjezdil s tovariši podčastniki v mesto in prepuštil najstarejšemu desetniku nadzorstvo nad oddelkom. Salomonovič je poiskal samotni kotichek, sédel na breg potočka in polglasno mrmral otožne melodije.

Naenkrat so zacepetala pred šotori konjska kopita. Podnarednik Griška je skočil s sedla. Vrnil se je bil docela nepričakovano in planil med vesele vojake kakor kragulj med jato kokoši. Brez besede je pohitel v Salomonovičev šotor in obstal ob vhodu, kakor bi ga bila zadela kap. Židov kovčeg je bil odprt, ob njem je ležala karabinka, očitno pripravljena za čiščenje. Čez posteljo je bila položena sablja, potegnjena iz nožnice, kakor bi jo bil njen gospodar sredi snaženja odložil.

Griška se je bolešno, histerično zagrohotal.

„O, moja slutnja! Če bi prišel polkovnik, morda celo general na pregled, kakšen bi moral stati jaz, Grigorij Vasiljevič, pred njim! In vse to zaradi tega lopova, te preklete židovske svinje!“

Vojaki, ki so stali ob vhodu, so se razkropili kakor pšeno, če treščiš vanj s pestjo. Vsak je pohitel v svoj šotor, da pospravi, kar je bilo v neredu.

Nekateri so hiteli v naglici obvestiti Salomonoviča, kaj se zgrinja nad njegovo glavo. Toda bilo je že prepozno. Griška, ki je stopil iz šotora, je z zlim instinktom takoj pohitel k potoku in tam zagledal žida, ki je sedel s hrbotem obrnjen proti njemu. Strmel je v deroče valove in komaj slišno prepeval.

Griška se je stresel tako, kakor bi stal pred živim vragom. Izraz neskončne muke in živčne razdraženosti se je prikazal na njegovem obrazu. Kakor bi prosil pomoči, se je obrnil k vojakom, ki so skušali s pohrkavanjem skrivaj opozoriti Salomonoviča na pretečo nevarnost. S prstom je pokazal na zasanjanega žida, se prijel za glavo in zaškripal z zobmi. Tiho, previdno se mu je splazil za hrbet in nekaj korakov od njega obstal. Prisluhnil je polglasni pesmi, ki ga je kakor nož rezala v živce.

Potem pa je planil nanj, kakor plane tiger na svojo žrtev, ga pograbil za vrat in ga z nadčloveško močjo dvignil kakor peresce. Salomonovič je bolešno zacvilil; nato so mu roke kakor mrtve omahnile ob telo. Griška ga je napol nesel, napol vlekel do šotora. Tam ga je postavil na noge in mu z nemo kretnjo pokazal, v kakšnem neredu so njegove reči.

Salomonovič je bil od strahu napol mrtev in ni ničesar razumel. Griška se je oddahnil od živčnega napora, nato pa je z vidnim premagovanjem samega sebe dejal:

„Kaj pomeni ta nered...?“

„Nisem vedel...“ je jecljal Salomonovič.

Ta „nisem vedel...“ je bil kakor iskrica v dinamit podnarednikove jeze. Griški se je zavrtelo pred očmi. Vendar se je še enkrat zadržal:

„In... če... bi bil prišel namestu mene polkovnik... ali celó... general!“

Salomonovič je prebledel kakor smrt. Griška je z bliskovito naglico potegnil bič iz škornja in začel kakor brez uma udrihati po židu. Salomonovič je skušal pobegniti, toda podnarednik je stal pred vhodom. Začel je kričati in prositi. Naposled se je z glavo zaletel v platneno steno. Tam je kakor mrtev omahnil na tla.

Griška je še enkrat zamahnil po njem, kakor bi se hotel prepričati, ali se ni žid morda samo potuhnil. Potem je odhitel iz šotora, se zavihтел na konja in oddirjal za tovariši v mesto.

*

Vojaki so dvignili Salomonoviča in ga položili na ležišče. Vsemu oddelku se je smilil. Slekli so mu suknjo in srajco, prinesli vode in mu začeli izpirati nabrekle, krvave proge, ki mu jih je bil prizadejal bič.

Bolečine so židu kmalu vrnila zavest. Odprl je oči in se ozrl s plašnim, otroškim pogledom na vojake, ki so stali okoli njega. Vse mu je bilo tuje kakor človeku, ki so ga bili med spanjem prepeljali v daljne, neznane pokrajine. Dal se je negovati kakor otrok. Semtertja je zastokal; potem je pogledal tovariše, kakor bi se sramoval svoje slabosti in se opravičeval za napoto, ki jim jo dela.

Tovariši so ga tolažili po svojih močeh in grozili, da se bodo sami javili k raportu in povedali poveljniku, kaj počenja podnarednik z njim. Salomonovič jih je poslušal in se smehljaj, kakor ne bi razumel, o čem govore.

Naenkrat pa mu je prešla topost in z vso natančnostjo se je zavedel, kaj se je bilo z njim zgodilo. Strašna bolečina mu je stisnila srce. Hotel je planiti kvišku, toda zazdelo se mu je, da ga je sovražna roka stisnila za grlo. Zahropel je, si iznenada z rokama zakril obraz in glasno zajokal.

Vojaki so po prstih odšli iz šotora. Pred vhodom so se še nekaj časa polglasno pomenkovali in dajali duška ogorčenju nad Griškovim ravnanjem, potem pa se počasi razkropili, kamor je bil kdo namenjen.

Ko so zvečer pogledali v Salomonovičev šotor, so našli žida v globokem spanju.

*

Prihodnji dan je prijezdil Griška pozno v taborišče.

Bilo je krasno nedeljsko jutro v zgodnji jeseni. Po travnikih je dolgo ležala rosa; nad njimi so letali metulji, brenčali čmrlji in čebele. Poljski škrijanci, jerebice in prepelice so grebli po travi in brskali po strniščih. Če se je prikazal človek ali večja žival, so s šumom odleteli. Visoko v zraku sta krožila kanja in jastreb.

Vojaki so obstopili podnarednika, ki se je kakor mrtev zvalil s konja v njihove roke. Suknja na prsih mu je bila razgaljena; na njej je manjkalo nekaj nabojev. Težko je hropel. Bil je do nezvesti pijan.

Zvlekli so ga v njegov šotor, mu sezuli škornje, slekli sukno in hlače ter ga zagnali na ležišče. Griška je obupno stokal in vrtel izbuljene, krvavo podplute oči. Potem se mu je obrnilo.

Ko se je izbljuval, ga je prijela slabost. Vojaki so s strahom opazili, da mu srce zmerom slabeje utriplje. Prinesli so velik čeber vode, slekli podnaredniku še srajco in mu začeli z velikimi zamahi oblivati prsi. Drugi so ga drgnili in mu oživili kri. Počasi mu je začelo postajati bolje in naposled je prešla njegova nezavest v trdno spanje.

*

Prebudil se je šele proti večeru.

Služabnik mu je hitro prinesel vode v veliki skledi. Podnarednik se je dvignil do pasu, prijel skledo z obema rokama in polokal vodo kakor medved. Nato je kratko velel:

„Poklič! Salomonoviča!“

Služabnika je mrzlo spreletelo. Skočil je iz šotora, povedal kozakom, ki so stali pred vhodom, kaj zahteva podnarednik, in poklical Salomonoviča.

Salomonoviča ni bilo ves dan na izpregled. Zjutraj se je bil naglo umil v potoku, pozajtrkoval, pospravil svoje reči in odšel do malega obronka za šotoriščem, kjer je legel na steptano zemljo. Nekaj časa je bolešno sanjaril, potem pa zaspal.

Poklicali so ga h kosilu. Použil je nekoliko ruske juhe, pojedel kos kruha in se spet vrnil v zavetje.

Griškov služabnik ga je dobil spečega. Rahlo ga je stresel za ramena in mu skoraj obžalovaje dejal:

„Vstani! Podnarednik te kliče.“

Salomonovič je vzdrtel, kakor bi ga bili poklicali pred rablja. Planil je na noge, popravil obleko, se opasal in odhitel v Griškov šotor.

*

Griška je sedel čisto nag na ležišču. Noge je imel kakor Turek spodvite pod sedalom. Umazano cunjo, ki jo je nosil ovito okoli ledij namestu spodnjih hlač, je bil odložil. Noč je bil prebil z ženskami. Zdaj je pregledoval svoje zdravje in vešče stikal po svojem kosmatem telesu za mrčesom.

Salomonovič je vstopil, pozdravil in obstal kakor prikovan na mestu. Kolena so mu od strahu drgetala.

Griška se je delal, kakor sploh ne bi bil opazil njegovega prihoda. Še zmerom je bil ves zatopljen v proučevanje svojega telesa. Šele čez dokaj časa je ošvrknil prišleca s kratkim pogledom in dejal skoraj brezbrizno:

„Prišel si.“

Salomonovič se je tiho odkašljaj. V sapniku ga je dušilo in najrajši bi si bil strgal visoki ovratnik z vratu.

Pred vhodom se je bilo nabralo precej vojakov, ki so napol prestrašeno, napol radovedno čakali, kako se bo dvogovor razpletel.

Nenadno se je Griška naslonil s komolci ob kolena. Čuden smehljal mu je spreletel ustnice, ko je skoraj prijateljski vprašal Salomonoviča:

„Ali rad občuješ z ženskami?“

Vojaki pred vhodom so se pritajeno posmehljali. Salomonovič je bil ves zmeden in ni razumel.

„Ali rad...?“ mu je razložil Griška bolj po domače.

Salomonovič je zardel čez ušesa. V mučni zadregi se je nasmehnil in obupno iskal s pogledi okoli sebe.

„Zdravo je od časa do časa zahajati k ženskam“, je dejal Griška nenavadno stvarno. Vendar je Salomonovič za njegovim skoraj dobrohotnim glasom takoj zaslutil nakano. „Ko si bil še doma, si jih gotovo obiskoval vsaj po enkrat na teden. Ali morda celo po večkrat?“

Salomonovič ni vedel kam iz zadrege. Toda podnarednikovo vprašanje je bilo resno, njegov pogled pa je bil tako predirljiv, da se ni mogel ogniti odgovoru.

„Navadno po dvakrat“, je dejal komaj slišno.

Griški so se zaiskrile oči. Zmagoslavno je pogledal vojake, ki so začeli, opogumljeni po njegovem vedenju, stopati v šotor. Njihovi obrazi so se na široko režali.

Griška je čutil, da se je bil dotikal do živca židove osebnosti, prav do tja, kjer je slutil izvor muk, ki so mu jih povzročali odnosi z njim. Strahoviti prepad, ki ju je ločil, se je odprl pred njim. Videl je, da ni nobene moči, ki bi ga mogla vzravnati. Edino, kar bi mu prineslo zadoščenje, je bilo to, da bi ugonobil, strl to njemu tako tuje, odvratno, zaničevanja vredno bitje.

On sam je bil v seksualnem pogledu otrok kaosa. V njem je neprestano tlelo tiho, mračno, komaj zavedno sovraštvo do vsega, kar je bilo ženskega. Če je bilo le mogoče, se je ognil dotiku z ženskami. Toda kadar ga je prijelo, je kar glavo izgubil. Bil je v vsem brez mere, ničesar ni preračunal vnaprej in neznosno mu je bilo samo pomisliti, da bi se „pazil“. Kadar se je lotil ženske, je imel občutek, da jo mora streti, uničiti, do kraja obvladati. Zaradi posilstva na lastni zemlji so mu bili dvakrat odvzeli čin in mu ga dvakrat zaradi hrabrosti spet vrnili. Kadar je šel s kupljeno žensko, ji je iz navdušenja, brez premisleka, dal vse, kar je imel pri sebi. Toda kadar je od nje odhajal, ji je z grožnjami in pretepanjem spet vse odvzel, dà, pogosto tudi to, česar ji ni bil dal.

Ko je prvič zagledal Salomonoviča, je začutil, da mora biti v vsem živo nasprotje njega samega. In ko je sedel zdaj gol pred njim, se je te razlike docela zavedel.

Skoraj z elegičnim naglasom je dejal:

„Gotovo si z ženskami zelo nežen. To one ljubijo. Ali ni morda resnica? Ali pri občevanju veliko uživaš?“

Ves šotor je odmeval od hihitanja in smeha. Salomonovič je prebledeval in zardeval in se zvijal v peklenski zadregi. Griška se je sladko smehljajal.

„Mislim, ali zahajaš k njim samo iz potrebe ali tudi iz posebnega veselja?“

Žid je skomignil z rameni.

„Vidiš, jaz sem čisto drugačen“, je nadaljeval podnarednik. „Jaz sovražim žensko kakor kugo...“

Vojaki so se zasmejali. Toda Griška jim je z grozečim pogledom zaprl sapo.

„Meni je ženska manj ko pes. In vendar ne morem prebiti brez nje. To je človeška slabost. Iz te slabosti smo vsi prišli na svet. Da imam jaz tvoj denar! Vso Rusijo bi obredel in povohal vse, kar je lepega. Ti se pa gotovo zelo bojiš za svoje zdravje?“

Salomonovič se je bil nekako znašel. Ker je bil, kakor večina njegovega rodu, vaje istovetiti najboljše tudi z najkoristnejšim, je čisto spregledal, kam ga hoče Griška speljati. Rekel je:

„Dobro je, če je človek previden.“

V teh besedah je Griška zdajci spoznal vse tisto, kar ga je navdajalo pri židu s tolikšno odvratnostjo in kar se je izražalo v njegovem „konjskem režanju“.

Z izpremenjenim, starim glasom je dejal:

„Čez teden dni odrinemo na fronto. Kaj praviš k temu?“

Salomonovič je prebledel.

„Ne veš? Čakaj, jaz ti povem. Ti nisi kozak in nikoli ne boš. Kozak biti, pomeni čast, pomeni biti junak. Ti pa ne veš niti kaj je čast niti ne moreš biti junak. Ob prvi priložnosti bi nam pobegnil s konjem k sovražniku. Za ceno svojega zdravja bi izdal batjuško carja, izdal bi domovino, kakor so tvoji predniki izdali boga, gospoda našega Jezusa Kristusa. Zato ti bomo slekli kozaško suknjo in te oblekli v suknjo navadnega prostaka. Skrbel boš za red in snago v šotorih in zlasti se boš brigal za stranišča. Kajne, pred dekleti bi te rdeča papaha dvignila? Zato ti jo bomo sneli. E, Salomonovič, židek moj! Ne smel bi se bil prikazati k nam. Ker pa si prišel prostovoljno, boš tudi ostal. Naložili ti bomo vse tiste posle, za katere so junaki predobri. Tako te bo, fant moj, presneto kmalu minil tvoj prekleti konjski smeh.“

Naenkrat z vso ostroostjo:

„Zdaj pa suknjo in kučmo dol! In lopato in metlo v roke! K straniščem! Marš!“

*

Kakor v sanjah je odtaval Salomonovič v svoj šotor. Zdelo se mu je, kakor da ga je Griška slekel do nagega in ga s težkim batom pobil na tla. To zadnje ponižanje je bilo celó za njegovo prilagodljivost nekaj pošastnega. V glavi se mu je vrtelo in obhajale so ga slabosti. Njegove oči so kar izgubile svojo ostrino: vse, kar ga je obdajalo, se mu je zdelo zamegljeno, tuje, neresnično. Vendar je bil strah pred Griško v njem tako velik, da je slekel suknjo, odložil kučmo, si pripasal predpasnik ter vzel metlo in lopato. Šel je za šotore, kjer je bil izkopan dolg, plitev jarek, ki ga je obdajalo nekaj v tla zasajenih desk.

To je bilo „stranišče“ njegovega oddelka. Toda le malokdo se je držal reda. Ponesnaženo je bilo daleč naokoli. Neznosen smrad je pri-

vabljal na tisoče ostudnih muh, ki so obletavale prostor in se lesketale v solncu.

Salomonoviča je vrglo nazaj. Doslej je moral vsakokratni dežurni skrbeti za snago okoli stranišča. Toda posel je bil le formalnost. Zakaj nihče si ni domislil, da bi se bil zares pobrigal za red. Zdaj je prešla ta ogabna skrb zgolj nanj. Zgrozil se je. Metla in lopata sta mu sami od sebe padli iz rok. Nekaj trenutkov je stal kakor prikovan in se potapljal v muke peklenskega ponižanja, ki ga je doletelo. Potem je počasi odstranil predpasnik in se vrnil v šotor.

*

Pri večerji je Griška iznenada opazil, da Salomonoviča ni nikjer. Hotel je vzrožiti, a jeza mu za čudo ni hotela od srca.

„Kje je žid?“ je vprašal in se sam začudil negotovosti svojega glasu.

Vojak, ki je spal s Salomonovičem v istem šotoru, je odhitel pogledat, kaj je z njegovim tovarišem.

Čez nekaj trenutkov se je vrnil in javil s tresočim glasom:

„Podnarednik, Salomonovič se je obesil.“

*

Pogledi vseh vojakov so se uprli v Griško. Podnarednik je prebledel, pogledal predse v mizo in se čudno, nekako olajšano nasmehnil.

Zazdelo se mu je, da se je težko, nezasluženo breme zvalilo z njega. Pomignil je vojakom in odšel z njimi v Salomonovičev šotor.

Tam je visel žid na tenki vrvi, ki jo je bil pritrdil na prečni kol. Glava se mu je povesila na prsi. Oči, na široko odprte, so bile strašne, osteklenele; skoraj sama belina se je videla. Prekratke ustnice so razgaljale velike, rumene zobe, ki so bili zasekani v posineli jezik. Ves obraz je zbujal videz pošastnega režanja.

Griška se je zgrozil. Hitro je naredil tri velike križe čez čelo in prsi. Prišlo mu je, da bi se še enkrat razjezil nad „prekletim konjskim smehom“, ki mu je bil prizadejal toliko razburjanja, toda neznan strah mu je prepodil nekdanja čuvstva. Zasukal se je na peti, velel mimogrede vojakom, naj snamejo žida, in naglo zapustil šotor.

*

Vse taborišče je bilo v vrenju. Vojaki so hiteli sem in tja, podčastniki so kričali in zmerjali, častniki pa so zborovali v polkovnem šotoru. Od ust do ust je šlo: Podnarednik Griška je zakrivil židovo smrt.

Poročnik Aksakov se je z vsemi silami postavil za svojega pomočnika. Vendar je bila Griškova krivda preočitna. Spet so mu odvzeli čin

in kot navaden prostak se je vrnil na fronto. Kmalu je iznova napredoval in se dvignil do narednika.

Za časa velike revolucije je bil dodeljen s svojim odredom k Judeničevi armadi. Postal je praporščak, pozneje celó podporočnik in je bil določen, da krije umik generalovih čet. Nekoč so njega in njegov oddelek obkolili „rdeči“ in ker se ni hotel vdati, so ga konjeniki Budjenega dobesedno s konjem vred razsekali na kosce.

RAZGLEDI V LIRIKI

O B K O C B E K O V I „Z E M L J I“ — I V O B R N Č I Č

„Ob predmetih bivam kakor ob bregovih nočnih rek ...“

Edvard Kocbek.

Danes pišemo letnico MCMXXXV in je z nami in pri nas takó, da se je treba načelno opredeliti, če hočemo oceniti neki umetniški pojav. Zakaj dejstvo, da beležimo to in to leto, da sta dosihdob celotno človeško znanje in z njim zavest dandanašnjega polnovrednega človeka dosegla neko sorazmerno visoko stopnjo, ki nam narekuje nove odnose do umetnosti in literature, nove analitične metode in novo kritičnost, pa imamo opraviti s táko in táko umetnostjo — vse to nas sili, da se z nekaterimi teoretičnimi opombami zavarujemo zoper sicer zelo verjetne očitke, da je neki naše stališče zlohotno, pristransko in nepravilno.

O k r i t i k i. Stojimo pred neutajljivim dejstvom splošne genetične in vzročne povezanosti med vsemi pojavi človeškega duha in stvarnim, resničnim življenjem. Kajti tudi umetnost, ki je ena izmed pojavnih oblik človeškega duha, ustvarja vendar psihofizično bitje, ki živi na tej zemlji v nekih dejanskih razmerah in okoliščinah. Šele odnos človeka do človeka in vsota vseh teh posameznih odnosov, odnos ljudi do poedinca in narobe, to se pravi, družbeno življenje, je ustvarilo življenjske pogoje umetnosti; izven družbe si umetnosti sploh ne moremo predstavljati in je take tudi nikoli ni bilo. Tako moramo ugotoviti dve osnovni dejstvi: prvič, da ustvarja umetnost konkretni, živi, telesni človek, ki je izšel iz prirode; drugič, da ta človek misli, čustvuje, upa, se bori, stremlji in deluje v apriorni nedeljivosti od celotne človeške družbe. Torej je del človeškega udejstvovanja, umetnost, katere prvi pogoj je družbeno življenje ljudi, slednjič tudi in zlasti namenjena tem ljudem, tej družbi; umetnosti je tedaj nekakšen socialen zmisel in namen že vrojen, imanenten. Snovno bivajoči človek pa je aksiomatično podvržen tistim zakonom, ki so lastni njegovemu dejanskemu bivanju, namreč biološkim,

sociološkim in psihološkim zakonom. Jasno je, da učinkujejo ti zakoni, ki se v človeku prepletajo med seboj, preko njega prav tako na vse njegovo delovanje in tudi na umetnost. Ta zakonita povezanost pa je danes v veliki meri dostopna onim razumskim postopkom, metodam in kriterijem, ki jim v njih skupnosti pravimo znanost. Sodobna kritika ne more torej in ne sme biti edinole estetska, pa tudi ne zgolj literarno-zgodovinska, karakterološka itd. Zgolj estetska kritika pozablja na dejstvo, da je tudi estetika plod medsebojnih odnosov ljudi, plod družbenega življenja; in če je tako, so estetska merila relativna, izpremenljiva in minljiva in zaradi tega sama po sebi ne morejo zagotoviti tiste najvišje zanesljivosti umetniške ocene, ki nam jo dopušča duhovni niveau neke dobe. Izključno estetska kritika je poleg tega zmerom bolj ali manj osebna in postane hitro osebno pristranska. Zgolj literarno-zgodovinsko vrednotenje književnosti pa se mora nujno skrbeti na suho ugotavljanje in sistemiziranje razvojnih oblik, vsebinskih in idejnih posebnosti. Enostranska in nepopolna je tudi zgolj karakterološka kritika, ki zanemara vzročno povezanost med ustvarjalcem in družbo ter se neredko izrodi v golo psihologiziranje — kakor je sploh nezanesljivo sleherno presojanje umetnosti, ki ne črpa iz celotne sodobne vednosti. Če torej poskuša kritika zajeti in razložiti umetnino v njeni celotnosti, ne more mimo dejstva njenega realnega porekla niti mimo dejstva zamotnega prepletanja bioloških, socioloških in psiholoških zakonov, ki se odražajo v vsaki človeški stvaritvi; ne more mimo njene dejanske, človeške in v predzadnji stopnji družbene določenosti. Kritika, ki bi prezrla te vidike, bi si sama zaprla pot do uporabe vseh tistih prijemov, metod in kriterijev, ki jih dandanes nudi — in zahteva — objektivno znanstveno spoznanje. Kajti moderne vede so tudi umetnosti že zdavnaj odvzele stari, konvencionalni mitos o neki privilegiranosti, ki ji pripada med opravki, s katerimi se ukvarjajo ljudje. Čeprav je umetnost res ena najpopolnejših in najvišjih oblik človeške dejavnosti, je vendarle prav tako kakor vsakdanje produktivno delo izraz človeškega konkretnega življenja, njegovih pogojev in potreb, le da prikriva najposlednejši pozemski, utilitarni zmisel in izvor vsega človeškega dejanja in nehanja. Kritika, ki jo izvajamo iz edine stvarnosti, iz realnega bivanja dejanskega, živega človeka v prirodi in družbi, mora biti torej estetska in zgodovinska, nič manj pa tudi sociološka in psihološka.

Ekspressionizem. Ekspressionizem spada dandanes že v literarno preteklost. Bil je izraz krize meščanske družbe in njene ideologije, njene sposobnosti in volje, da bi reševala temeljne probleme neposredne resničnosti, izraz njenega obupa nad lastnimi razumskimi zmožnostmi in umika v neko drugo, namišljeno realnost. Nastop ekspresionizma je

vezan na vojno in kaos meščanske družbe v prvih povojnih letih. Z delnim in začasnim ustaljenjem obstoječega reda pa je ekspresionizem, ki je izrazito prehodni pojav, spet izgubil svojo družbeno osnovo in je počasi zamrl. Če se to ni zgodilo v slovenski književnosti, je to le nekakšna njena posebna oznaka, ne pa morebiti dokaz, da se ekspresionizem vendar še ni preživel. Kritiki, ki upoštevajo vse zgoraj omenjene pripomočke, se upira, da bi pričujoče dejstvo ocenila kot slučajnost; ta je tudi v literaturi zgolj zakonitost, ki se še izmika človeškemu ugotavljanju in tolmačenju. Zato ni slučaj, da se je toliko let po zatonu ekspresionizma na Slovenskem iznova pojavila pesniška zbirka, ki to smer celó stopnjuje do nekakšne skrajne tipičnosti in izrablja zadnje izrazne možnosti, katere ekspresionizem še more nuditi. Narobe, to dejstvo je simptom. Zakaj z majhnimi izjemami je bila in je dandanes bolj kakor kdajkoli doslej prva nositeljica slovenskega ekspresionizma naša katoliška književnost. Ekspresionizem je namreč tisti izrazni način, ki ga najmanj vežejo zakoni življenjske realitete, njene logike in njenih meril, saj je dostikrat celó sam pokazal stremljenje po ustvarjanju nekakšne „druge stvarnosti“. Umevno je tedaj, da se ga je poslužila prav naša katoliška literatura; kajti njeno osnovno obeležje je prav takó odstopanje od neposredne stvarnosti, od problematike „tostranskega“ življenja, ki je dostopno razumskemu raziskovanju, in umikanje v mistiko in metafizično spekulativnost. Prav naša katoliška poezija pa si je prilastila ekspresionizem za svoj stereotipen in malone izključen umetniški izraz. Literatura, ki se odreka življenjski konkretnosti — in to je bistveni znak ekspresionizma —, se mora idejno vtesniti, vsebinski pa se naposled omejuje le na bolj ali manj zaokrožen kompleks motivov in variacij; posledica življenjske izolacije je v primeri z vsebinsko skromnostjo nesorazmerna poudarjenost zunanje plati umetniškega izraza, artistično novotarstvo in tovrstni poskusi, kar je značilno za našo povojno katoliško liriko, pa takisto za „Zemljo“, zbirko Edvarda Kocbeka.

Metafizični realizem in predmetnost. *Kocbekova „Zemlja“* se po vsebini in svojih izraznih sredstvih uvršča docela v okvir slovenske povojne katoliške lirike. Toda naj je že Kocbek v bistvu dokaj samonikel in do neke stopnje celó izviren, naj že nima malone nobenih pomembnejših, vidnih stikov ne s Pogačnikom ne s Francetom Vodnikom, dočim spominja na Toneta Vodnika samo njegova zgodnja pesem, vendar je ta poezija dosledna in značilna konsekvence razvojnega procesa slovenske katoliške lirike: Na prvi pogled se nam zdi, da se Kocbek v primeri z dosedanjo katoliško poezijo odvrta od njenega skrajnega „spiritualizma“ ter se spet nekako približuje predmetnemu svetu; tako so nastala naziranja o novotarstvu in posebni izvirnosti njegovega pes-

ništva, in to je tudi dalo Francetu Vodniku povod za izjavo, da se je bojda s Kocbekom „nova poezija sedaj naslonila zlasti na stvarnost“¹, da pomeni ta lirika „preusmeritev od skrajnega spiritualističnega ekspresionizma k poduhovljeni stvarnosti“² in da je „sedaj izhodišče vnanji, konkretni svet, zemlja, ki pa vendar ni gledana niti naturalistično niti impresionistično, marveč realistično-metafizično“³.

Katoliška kritika torej pripisuje tej liriki neke nove lastnosti in jih označuje s pojmom „realizem“ — s tem pa tudi postavlja pred nas neko vprašanje, ki globoko posega v problematiko celotnega književnega dogajanja pri nas. Ob tej priložnosti je treba namreč poudariti dejstvo, da je Kocbekovo vračanje v stvarnost bolj navidezno in zunanje kakor pa notranje in bistveno; za to „preusmeritvijo“ katoliške lirike se skrivajo ista duhovnost in ista idejnost, isti odnos do realnega sveta, ki jih poznamo že od nekdaj, čeprav Kocbeku nikakor ni moči odrekati, da je res dal katoliški liriki nekatere nove „stilne variante“ in da je docela samostojna pesniška osebnost. Če pa je resnična realnost tisto zemeljsko dogajanje, sredi katerega živita dve milijardi živih ljudi, to je: beda, socialno, nacionalno in kolonialno tlačenje, vojne in vojna nevarnost, epidemije, od gladu umirajoče množice, milijonska brezposelnost, prevrati in revolucije, umori, preganjanja in zverinska trpinčenja ljudi v ječah in koncentracijskih taboriščih, grmade knjig, propast kulture pod udarom fašizmov, trusti, karteli, orjaške tvornice in izmozgavanje delovnih množic, barbarstvo, lakota, nasilje, tiranija, neumnost, kri, solze, kletve in smrt; — če je *realnost* to (in kaj naj bi bilo, če ni to?), si ne more lastiti karakteristike *realizma* poezija, ki jo označujejo popolna oddvojenost od tega stvarnega dogajanja, popolna brezbriznost do teh osnovnih in vitalnih problemov dandanašnjega človeštva. Zakaj dejstvo je, da se Kocbek vseh teh neposrednih, krvavih, bistvenih vprašanj današnjega človeštva ne dotika niti enkrat, jih ne poskuša reševati niti s svojega katoliškega stališča. Človeštvu, dejanskim ljudem, ki jih imenuje „hlapce zaznamovane“, ki naj pojo „čast in hvalo Prvem in Zadnjemu“, vé katoliški pesnik sredi največje gospodarske in socialne krize v zgodovini povedati edinole to, da se „vse . . . godi pravilno“:

„Vse je na svojem pravem mestu, zemlja in morje, noč in dan, žalost in veselje, ničnost in dar, med njimi edinovrstni človek.“

Realistična ni poezija, ki je njena glavna oznaka takšna artistska indiferentnost in zamaknjena, meniška slepota do ljudi, do soljudi, do

¹ Dom in Svet, 1, 1935, št. 1./2., str. 71.

² Ibid., str. 70.

³ Ibid.

teh resničnih „tovarišev, bratov in sester“. Dejstvo, da je ta lirika vendarle dobila vzdevek realizma, je značilno samo kot dokaz, v kakšni meri se v naših nezdravih, nejasnih kulturnih razmerah maličijo pojmi in mešajo merila, kako je del naše kritike prav temeljno napako naše literature, namreč strah in beg pred stvarnostjo, skoraj uzakonil in jo povzdignil v vrlino in odliko. Če pa se količkaj zavedamo nalog, ki pripadajo umetnosti v družbi in njenem razvoju, če nam je zaradi tega do jasnosti v osnovnih vprašanjih umetnosti in literature, moramo zavrniti takšno izkrivljanje pojmov, Kocbekovi knjigi pa ne moremo priznati nobenega *realizma*. Ne moremo si misliti človeka izven časa in prostora, to se pravi, izven dejanskega zemeljskega bivanja, pa tudi ne realizma, ki bi se docela zapiral pred stvarnim življenjem in pred problemi konkretnega človeka. Pravi realizem išče probleme dejanskega človeka; Kocbek pred njimi beži.

Njegov „realizem“ se izživlja edinole na vnanji prirodi in vaški pokrajini, tu pa tam bežno na človeški podobi kot vizualnem objektu, v upodabljanju „drevja, vinogradov, njiv, cerkvá, hiš, gozdov, poti, žená, otrok, delavcev, muzikantov, cvetja, vode, vetra, vola, rib, ptičev, igrač, ure, kruha, vrča, jabolčnika, godbe, petja, plesa, oblakov, vozov, mačke, psa in tako dalje“, kakor je vse to marljivo zbral in popisal Francè Vodnik.¹ Kjerkoli se pesnik dotakne dejanskega sveta, daje izključno opise vasi in podeželske pokrajine. Toda tudi te ne gleda in ne opisuje iz nje same; njegov odnos do podeželja je docela estetski, artistsčen in intelektualski in tako tej poeziji tudi ruralizem ni prikladna oznaka. S Kocbekom se torej naša katoliška lirika *ni* povrnila v *stvarnost*, temveč kvečjemu v *predmetnost*. Zakaj težišče njegove lirike ni niti v teh opisih, ki jih podaja v nekakšni trenutni, nervozni, begotni in časih še nekam prijetni izpremešanosti brez nujne in neposredne zveze, brez jasnih obrisov; vse podrobnosti dejanskega sveta, vse podobe, vsa tihožitja, ki naj bi v tej poeziji izpričevala stvarnost, je Kocbekov odmaknjeni, neposredno nezainteresirani lirizem prenesel v neko novo poetsko dimenzionalnost, za katero je našla katoliška kritika zelo ponesrečeno in povsem verbalno označbo „metafizični realizem“. Predmetnost ima v Kocbekovi pesmi podrejen pomen, je le korelat neke temne osrednje ideje, neke osnovne mistične nastrojenosti, ki bi jo še najtočneje označili kot nekakšen pesniški panteizem, čeprav Francè Vodnik že zdaj oporeka takšnemu izrazu. Vse to pa ni realizem, vzlic temu, da so nastali prav v takem nastrojenju nekateri največ vredni stih te zbirke:

¹ Dom in Svet, I, 1935, št. I./2., str. 72.

„Zemlja, iz tebe se dotikam vsega, zemlja,
vate se vračam, moje meso diši po sveti
daritvi in smrtni žalosti, dolgo bom
gledal navzgor, ponoči in podnevi.

Zemlja, naš grob, kako si lepa, zemlja,
sladko temno zrno med zrn, od tvoje
globine sem zmeden, ptiči čivkajo nad menoj,
pepel nočnih ognjev se igra v solncu.“

Razvojni proces katoliške lirike po vojni, čigar izraz in zanimiva stopnja je Kocbekova poezija, je jasen in očiten. V bistvu solipsističnemu bogoborstvu in neizživljeni, dualistični „spiritualizirani“ erotiki ni mogel slediti povratak v pravo življenjsko stvarnost, v resnično problematiko življenja. Religiozni element in neizživljena erotika sta nudila le malo tematskih možnosti in se je v njih katoliška poezija hitro izčrpala; katoliški idejni okvir in neločljiva navezanost na ekspresionizem pa spet nista dopuščala, da bi ta lirika nadomestila prejšnji čisti „spiritualizem“ z resničnim realizmom. In tako se je mogla tedaj težnja po novem uveljaviti le na ta način, da je ublažila osebnostni mysticism z nekaterimi podobami iz objektivnejšega predmetnega sveta — in prav to je ena glavnih značilnosti Kocbekove knjige. Ker pa se je katoliška poezija v svojem neozdravljivem strahu pred realnostjo tudi v tem novem okviru lahko izživela le na pol, se je njena pozornost vzročno obrnila k vnanji, oblikovni strani. Tu pa po futurizmu res ni bilo več mogoče delati poskusov z golimi oblikovnimi rekviziti in tako se je kot nadaljnja nujnost pojavila tista skrajna, včasih že rafinirana težnja za neko posebno, izvirno kultiviranostjo pesniškega stila in jezika, ki je prav tako ena izmed značilnih posebnosti Kocbekove poezije.

A r t i z e m. Le kratek je še korak do različnih pretiranosti, do čisto racionalističnih, artističnih spekulacij, med katerimi je za to knjigo najznačilnejša nenavadna abstraktnost pesniškega izraza. Kocbek pravi:

„Darujem vam svojo izmučenost, tovariši,
truden in majhen, spominjajoč se ženskosti
in sladko pobit, ne morem odtrgati svojih oči od
njih, trajanje se kakor lepa barva spreminja.“

Ali:

„Velika navzočnost se je zbrala v nepreglednem
redu in napolnjuje svet, blizu in daleč,
v sebi počiva, posluša družnost, ležeča
na zemlji, zreła, dognana in modra.“

V eni sami pesmi („Mala hvalnica“), ki znabiti niti ni najboljši primer, najdemo naslednje abstrakcije: ostajanje, trdnost, bitnost, drz-

nost, trudnost, skrivnost, podarjenost, nedoumnost, blaženost, končnost, čakanje, zrelost, tujstvo, trpljenje, nadčloveškost, blaženost (2.), zadostnost, voljnost.

Posebnost Kocbekovega abstraktnega izražanja je nadalje pogosta in ponajvečkrat nenazorna samostalniška raba pridevnikov, kar je po svoji neplastičnosti za liriko zelo dvomljivo početje: „Vdanost ne bo prenesla — onkraj *samotnega*.“ Zlasti v poslednjih, izrazito idejno zasnovanih pesmih („Velike pesmi“) se osnovna misel redno razblini v morju abstrakcij, iz katerih je mogoče izluščiti idejo le z največjim naporom; dokajkrat se prenasičenost z neotipljivimi pojmi, z neprestanimi glagolniki in abstraktnimi samostalniki z njihovimi značilnimi formanti stopnjuje malone do nerazumljivosti. Posledica vsega tega je pogosta enoličnost Kocbekovih stihov, pred čemer jih ne more rešiti niti živo in strastno pesnikovo čuvstvo, ki ga vendar slutimo nekje v nezaznatni globini. Vse te abstrakcije, ki imajo po večini nekakšen daljen, malo jasen simboličen pomen, nimajo nemara le olepševalne, pojasnjevalne ali drugačne drugotne naloge. Prav na njih sloni namreč Kocbekova lirska zgradba. Abstrakcije, ki neredko nadomeščajo predmetnost — ne da bi seveda nudile možnosti enakovrednih pesniških predstav —, so osišče Kocbekove izraznosti. Abstrakcija je kajpak odlika močno razvitega, pojmovno bogatega in intelektualno izpiljenega jezika. A prav tako velja za liriko vendarle neka skrajna mera abstraktnosti, ki jo dobra pesem še lahko prenese. Kadar pa se mora duh s trudom prebijati skozi goščo neoprijemljivih pojmov, kompliciranih izrazov in prisiljenih skovank, kadar mora s težavo tipati skozi nabrekle, pogosto skrajno daljne in nedoločene metafore in simbole, kadar mora šele iskati njih zmisel in misel celotne stvaritve, je jasno, da mora otopeti sposobnost sprejetja osnovnega lirskega nadiha, ki se skriva za to preobloženostjo. Če mora naporno delovati intelekt, se umika čuvstveno dožemanje. Naj je že pesnikov ustvarjalni gon v svojem čuvstvenem prapočetku še tako močan, še tako prečiščeno lirski, vendar pokaže pesnitev svojo končno, pravo podobo in vrednost šele v relaciji do bralca, ki sprejema kakor antenna pesnikov lirski val; in če z abstraktnostjo preobtežena emocija ne odjekne predvsem v bralčevi čuvstveni sferi, je pesem v celoti ubita, tako kot pesem in lirika.

Iskanost in preobloženost pesniškega izraza, ki je ena pglavitnih svojstev ekspresionizma, v psihološkem oziru pa nekakšna kompenzacija njegove običajne idejne in vsebinske nemoči, izhaja pri Kocbeku iz istega izvora kakor navlaka abstrakcij. Za vsem tem tiči intelektualizem, ki se zmerom bije z lirsko zasnovno; dokajkrat se prevale v golo umstveno spekulacijo: „V očeh si mi spečemu zapustila tožno barvo, vso vidnost

si mi zatemnila, *samotna pijanost je kakor pavov rep.*“ Intelektualizem zavaja Kocbeka tudi v nepesniško izražanje:

„Po vsej dolini temen mrak nalega,
že lovec z lovkami (!) po meni sega.
Že topli kriki vriskajo za mano,
zdaj širim zmučen svojo črno rano. (!)“

— ali pa v prisiljenosti:

„Dragi vrč, naj te vidim v tvoji
slavi (!): popoldanska tišina te
od vseh strani obdaja, sam iz sebe
si trden (!) in z razprtimi očmi mirno
moliš v negotovost.“

Med prisiljenosti spada prav tako uporabljanje biblijskih elementov (n. pr. v „Veliki hvalnici“, str. 111); iz tega izvira samo neogibno nesoglasje med preprosto, a prvobitno močno svetopisemsko izraznostjo, ki je vzlic vsej jutrovske bujnosti vselej strogo stvarna, in med Kocbekovim izumetničenim, abstraktnim jezikom. Tu je treba omeniti razne druge — v večini svetopisemske — prispodobе, ki se vrhu tega — zlasti v zgodnejših pesmih — še zelo pogosto ponavljajo (angel, ladja, udane, zveste ali svete živali, pastirji, romar, čoln itd.). Pesnik uporablja tudi narejene prispodobе: „... v brezgibnosti si ploskev žrtvene igre.“ („Pesem v čast smrti“); ali: „skrušen sem kakor potapljač...“ — in antilirične kontraste: „Hvalim ga za razum, ... za kraj svetih poljubov, magnetnico, ki je neprestano nemirna.“ Razen tega kažejo intelektualizem prisiljene in večjidel ponesrečene skovanke, ki občutno motijo lirsko ubranost (prednočje, tujstvo, nadčloveškost, ostajanje itd.). Zato so tudi razumljive nekatere neokusnosti, ki se primerijo Kocbeku vzlic vsej njegovi artistski kultiviranosti (vdani ženi, ki leži pred njim, pravi „sladka otrpica“ in s tem izpridi sicer lepo ljubezensko pesem; na str. 57. beremo „gromka je veličastnost“, na str. 83.: „... izgubljena luč gori, o *mater-nica spominske groze*, — *klicanje, klicanje*.“). Prav tako izhajata iz intelektualizma, skozi katerega se sicer v osnovi močna čuvstvena napetost več ne more prebiti, ona retoričnost in manira, ki ju je priznala celó katoliška kritika.¹

Od alogičnosti do asocialnosti. Kljub temu intelektualizmu, ki je z redkimi izjemami karakteristika naše katoliške lirike od Majnovih časov in ki se v tej zbirki razodeva v iskanosti izraza, v očitni težnji, da bi presenetil bralca z nenavadno besedo, zvezo, figuro ali preobratom, ne pozna Kocbek vendar nobenega pesniško logičnega

¹ Dom in Svet, 1, 1935, št. 1./2., str. 76.

nadzorstva. Asociacije si redno slede brez prehodov, v samih protislovjih, presenetljivih kontrastih in drzni alogičnosti:

„... Mi smo zmučena divjina,
oči sredi trav, nevedna podarjenost sebi
samemu, ne vemo se potolažiti. Kam
naj se damo pred znamenji, drevesa
rasto, živali gledajo naokrog, srce nam
močno bije...“

Ali:

„Ležimo v senci, nekje teče reka, nekje
tečejo tračnice, svetovi klijejo v naročju.“ (čigavem?)

Ali:

„Ne znamo spati pod drevjem,
čujemo divjega zajca na vratéh,
tako dobro je biti duh.“

Tako se za konkretno sliko vrstita brez vsakega prehoda in ločena le z vejico, v enem in istem stavku simbol ali nenazorna abstrakcija, kar povzroča, da je ta lirika časih podobna nerazumljivemu jecljanju preveč vzhičenega, pa razumsko premalo discipliniranega človeka. Prelom s pesniško logiko je sploh eno najvidnejših svojstev Kocbekovega pesništva.

Za označbo te ekspresionistične lirike pa je pri tej priložnosti zanimivo in potrebno ugotoviti tole: izvor in porajanje asociacij, njih prepletanje in medsebojno prehajanje je proces, ki se vrši v pesnikovi najgloblji notranjosti, proces, čigar neposrednega poteka mi ne moremo zaznavati. Kadar pa je rezultat tega procesa stvaritev, ki stopa pred naše oči v neki posebni organiziranosti čuvstva, misli in izraza kot pesem in umetnina, nas omenjeni proces sam po sebi zanima samo še kot psihologe; od tega avtorjevega intimnega dogajanja je potlej za nas umetniško sprejemljivo, zanimivo in vredno pozornosti le tisto, kar se ne bije z določenimi splošnimi, objektičnimi logičnimi zakoni, ki so plod skupnega življenja ljudi v dani dobi in ureditvi. In tako prihajamo do dejstva, da mora vsak solipsistični, osebno svojevoljni odnos do umetniškega ustvarjanja prej ali slej nujno izzvati konflikt prav s temi objektivnimi merili in normami. Te norme sicer dopuščajo umetniškemu ustvarjanju in zlasti liriki neko skrajno mero svobodnosti, v kateri se še lahko življa tudi brez ozira nanje in celo proti njim. Toda pristransko subjektivistično ustvarjanje, ki se več ne zaveda apriorne odgovornosti pred omenjenimi splošnimi zakoni, mora nekoč kljub vsemu zavreči tudi zadnje nadzorstvo in prestopiti tudi te poslednje meje. Namen vsakega umetniškega ustvarjanja je to, da objektivizira neka avtorjeva osebna nagnjenja in njih proizvode; teh pa mi objektivno nismo dolžni kar meni

nič tebi nič sprejeti kot lepoto ali resnico. Tako je v tem primeru Kocbekovo nasilno objektiviziranje njegove subjektivno določene alogičnosti in antilogičnosti s psihološkega vidika nov simptom tistega vase zaprtega, ozkega, individualističnega odnosa do umetnosti, tiste bistvene *asocialnosti*, ki je ena temeljnih lastnosti naše katoliške literature sploh in še prav posebej naše katoliške ekspresionistične poezije.

Lirik. Poudarjamo zanimivo, pa le površnemu opazovalcu paradokso dejstvo, da je namreč Kocbek ob vsem intelektualizmu, ob vsej iskanosti in vseh artističnih pretiranostih v bistvu vendarle izrazit lirik, morda najizrazitejši, kar jih je dala katoliška poezija po vojni. Za preobloženostjo izraznih sredstev čutimo neprestano in kljub vsemu močno, čeprav pridušeno utripanje čistega pesniškega čuvstva in časih nenavadno sublimnega lirskega nastrojenja; vzlic narejenosti, ki tako pogosto kvari te stihe, slutimo vendar, da se v dnu tega pesništva skriva tipičen *lirik* v najdoslovnejšem pomenu izraza. Tako srečamo v tej zbirki časih pesem, ki se po svoji udržanosti, jasnosti in preprostosti prikupno razlikuje od stihov, v katerih se je najbolj izživiljal Kocbekov artizem:

„Močna rdeča junca gresta počasi
po cesti, kakor da ne vesta, da vlečeta
breme. Kola se pregibljejo s počasnimi
sunki, veriga visi pred levim zadnjim
potačem in se maje brezglasno in
v enakih zamahih, kakor bi ne hotela
motiti soglasja. Juncema kapa skozi
nagobčnik peneča se slina in pušča
tanko mokro sled z okroglimi vozli.
Rdeče blesteča se koža jima toplo diši,
in ko s sanjajočim voznikom stopata
v gozd, se zdi, da izginjata za večno.

Čez nekaj časa vidim rdeča junca,
kako kimata iz gozda po hribu navzgor.
Nič se nista spremenila, v tej mirni
zemlji ni časnosti.

Dejstvo pa, da se je Kocbek prav v takih pesmih osvobodil abstrakcij, artističnih spekulacij in narejenosti, da doseza najvišji lirski učinek s preprostim pokrajinskim orisom, ki mu ume najti njegovo svojstveno, ubrano nastrojenje, vse to kaže, v kateri smeri bi pesnik utegnil z večjim uspehom potrditi svoj talent. Ta smer vodi iz abstraktnosti v konkretnost. V to vrsto stihov, ki spadajo med najboljše stvaritve pričujoče knjige, bi prišteli še pesmi: „Solnce je prepreženo s pajčevino . . .“, „Žene

gredo z dela . . .“ (ki jo kazi le abstrakcija na koncu prve kitice), „Težko deblo stiska zadnji koš grozdja . . .“, „Reka šumi za tvojim hrbtom . . .“, in odlomke, ki so raztreseni po vsej zbirki, pa spričo prevladujočih abstrakcij in ekspresionističnih pretiranosti ne morejo vtisniti pesnim svojega pristno lirskega pečata.

Ekspresionizem je literarna smer, ki izživljanju čisto lirske emocionalne kapacitete ne nudi mnogo možnosti. Zato se nam v tej liriki odkrivajo izredno značilni pojavi notranjega razkola, ki jih tudi vsa Kocbekova artistična spretnost ni mogla utajiti; namreč razkola med prečiščeno lirskim ustvarjalnim nagonom, ki ga izpričuje vsa pesnikova nadarjenost (in ki bi nujno zahteval iskrenega, neposrednega, do neke mere celó preprostega in Kocbekovi čustveni prvobitnosti primerne izraza), pa med hotenim ekspresionističnim artizmom, usmerjenim poglavitno v negovanje vnanjih izraznih sredstev.

Svojevrstna pesniška zbirka nam dokazuje, da je Kocbek slabo naložil svoj lepi in bogati lirski kapital. Ta trditev nikakor ni očitek. Kocbek, ki predstavlja dandanes neko stopnjo in člen v razvoju sodobne slovenske katoliške lirike, je tudi sam uklenjen v razvojne zakone, svojstvene tej poeziji. Katoliško pesništvo se je že od nekdaj mučilo v stari problematiki: stvarnost — duhovnost, konkretnost — abstraktnost, materija — duh; ta prirojena razklanost, ki je ni rešil niti dualizem katoliškega svetovnega nazora, niti je ni mogel izbrisati prisiljeni izraz „metafizični realizem“, je postala glavni problem katoliške lirike, njen stereotipni motiv in stalni izvor pesniške inspiracije; postala pa je — kar je s psihološkega stališča docela jasno in nujno — hkratu tudi osnovna in neizkorenljiva psihološka motnja. Ker je bila torej ta dilema na katoliški podlagi nerešljiva, ni mogla večno nuditi zmeraj novih ustvarjalnih navdihov in možnosti, zlasti ne zato, ker se je kot posebna ovira zmerom iznova pojavila še ozka, dogmatično-moralistična katoliška kontrola, ki je preprečevala zajetje vprašanja v njegovem edino resničnem realnem jedru, in ga je vselej pomaknila v nekakšno transcendentalnost, ki je ipso facto izključevala sleherno dejansko rešitev. Tako se je čista čustvenost, ki je vendar osnovna prvina vsake poezije in še zlasti lirske, počasi umaknila na manj važno mesto; saj je bila katoliškemu pesniku tudi nevarna, ker bi v svoji nepreračunljivi iskrenosti utegnila izsiliti takšno rešitev omenjene dileme, ki — zlasti v erotični sferi — ne bi bila v skladu z onim ozkosrčnim in v bistvu formalističnim moralizmom, ki je skrbno bedel nad vsemi inspiracijami in stvariteljskimi vzhičenji.

Zanimivo pa je dejstvo, da je prav katoliška kritika docela zmešala in spačila pojme o tem, kaj je resničen, na pristni, neprisiljeni in naravni čustvenosti zgrajen lirizem, kaj pa je artistični rekvizit in sekundarni

pesniški pripomoček. Ta intelektualistična kritika se je zmeraj mučila, da bi ustvarila strogo znanstveno umetnostno frazeologijo, pa je dala le nekakšen poseben, preobložen, moten in neplastičen psevdo-znanstven jezik in stil, ki se prav tako kakor vsa katoliška lirika in zlasti še ekspresionizem odtuja je stvarnemu življenju. Slovenska katoliška kritika je tako skoraj zgradila nekakšno novo poetiko, s katero je docela zapostavila važnost emocionalnega momenta. K temu je treba vrhu vsega prišteti še problemsko revnost katoliške poezije, ki se je v svoji načelni odmaknjenosti od neposrednega dogajanja realnega sveta odrezala od velikanškega kompleksa vsebinskih pobud, od glavnega vrelca gradiva. Tako se je počasi razvil docela poseben tip naše sodobne katoliške lirike, ki je zanj zlasti značilno prevladovanje zunanjih izraznih elementov nad čistoto in nedotaknjenostjo pesniškega čuvstva. Kocbek, ki ga je tudi navsezadnje zmedla katoliška kritika in ki vzlic vsem novostim, ki jih je prinesel v slovensko katoliško poezijo, predvsem ni nikakšen revolucionar, ni mogel razbiti njenega katoliškega okvira in se tako v teh utesnjenih mejah ni mogel uveljaviti prav s tistim, v čemer se skriva njegova pesniška moč in odlika: s svojim neposrednim čuvstvenim lirizmom. V drugačnih razmerah in pod drugim vodstvom bi se bil najbrž razvil v svojevrstnega, pristnega lirika; tako pa je s svojo „Zemljo“ posegel v našo književnost na način, ki malone izključuje možnost povratka k pravemu, čistemu lirizmu, ki je edini verni izraz njegovega daru. In čeprav so ga na katoliški strani, kjer so v bedi slovenske pesniške proizvodnje zadnjih let vselej pripisovali katoliškim pesnikom prvo mesto v slovenski poeziji, brž oklicali za najmočnejšega predstavnika sodobne katoliške in sploh vse slovenske lirike, je Kocbek na nekakšen način vendarle žrtev naše katoliške kritike. Vsa njena samozavest pa naposled ne izpreminja dejstva, da nudi dandanes katoliška ekspresionistična lirika že skrajno malo resničnih pesniških možnosti, čeprav je eden prvih stebrov artizma v naši literaturi. Kocbekova knjiga v vsem potrjuje in upravičuje tako trditev.

S k l e p. V tej kritiki, kjer nam je šlo predvsem za to, da poiščemo Kocbekovi liriki njeno zakonito mesto in njen objektivni pomen v razvoju slovenske poezije, posebej katoliške, in v razvoju slovenskega ekspresionizma, ter da navsezadnje odredimo njeno vlogo v umetnostnih relacijah našega časa in naše sredine, se nismo spuščali v podrobno razčlenjevanje in ocenjevanje njenih pesniških elementov, če nam tega ni narekoval ta splošni vidik. Če povzamemo vse, kar smo doslej ugotovili o tej poeziji, moramo označiti Kocbeka zlasti kot zapoznelega ekspresionista; vsiljuje pa se nam tudi domneva, da je bržkone tudi eden poslednjih predstavnikov te preživele pesniške šole pri nas, saj se razen njega

ni več pojavil niti v naši katoliški liriki najnovejšega časa noben izrazit ekspresionist, dočim kaže n. pr. Božo Vodusek odločilen odklon od te smeri, čeprav ne vedno posrečen. Kot skrajna točka slovenskega ekspresionizma je Kocbek stopnjeval nekatere njegove značilnosti do vseh možnosti, vendar ne vselej v najpozitivnejšem zmislu. Zelo zanimivo in poučno ga lahko primerjamo s tipičnim predstavnikom našega zgodnjega ekspresionizma, z Miranom Jarcem; ta primerjava, ki kaže nasproti Jarčevi precejšnji jasnosti in zanimanju za problematiko današnjosti Kocbekovo zapletenost, nejasnost in indiferentnost do istega stvarnega dogajanja, dokazuje dovolj nazorno, da je šel slovenski ekspresionizem s katoliško liriko rakovo pot od konkretnosti v abstraktnost, od dejanskega življenja v mysticism, od stvarne problemske vsebine do čistega, indiferentnega artizma. Kocbek je zadnja stopnja tega procesa in je kot njega končni rezultat vzlic svojemu povratku v predmetnost primer literature, katere temeljna tendenca je „beg z življenjske fronte“, kakor pravi Adlerjev izraz. In spet se nam pri tej priložnosti ponuja neka primerjava, namreč primerjava Kocbekove „Slovenske pesmi“, ki ima značaj idejne izpovedi določenega gledanja na slovenstvo in njegove probleme, in Župančičeve „Dume“, ki jo je pred več kakor dvajsetimi leti inspirirala ista slovenska realnost. Oba pesnika dajeta najprej podobo slovenske pokrajine; a koliko je Župančič bližji, otipljivejši, nazornejši! Dočim se Kocbek izgublja v dolgovoznih, detajlnih opisih, ki ne dajejo nobene stvarne predstave, je slovenska zemlja v Župančičevi pesnitvi zaživela jasno in snovno. Še značilnejša pa je primerjava tistih delov obeh pesnitev, v katerih kažeta pesnika svoje pojmovanje slovenske problematike. Župančič je konkretno zajel naš socialni problem polpretekle dobe, pokazal je naše ljudi, ki

„morajo v svet, in tujina se diči
z deli njihovih rok;
tamkaj v Ameriki, tamkaj v Vestfaliji
so nam izginili — več ne doseže jih
naše oko ...

Kje, domovina, si? Ali na poljih teh?
Še pod Triglavom, okrog Karavank?
Ali po plavžih si, ali po rudnikih?
Tu? Preko mórja? In ni ti mejá?“

A Kocbek pravi leta Gospodovega 1934:

„O zemlja očetov, dana si nam kakor začarana kraljična, ne vemo, kdaj boš odrešena.

Ti si naša nočna prikazen, naša jutranja tegoba (!), opoldanska omotica in večerna žalost, v nas se zbira sveta odkupnina.

Trpiš zatajena, velika mati, ki nas molče kličeš, mučeno si, rodovitno telo, in osramočeni so tvoji otroci...

...Ponoči odpiraš oči kakor roža trpljenka in nas preštevaš, ob tvojem ognju nam enako utripajo srca.

Ti si skrinja naše zaveze, ki jo čuvamo, sleherno noč moramo biti budni in prepevati zaobljubljene pesmi...

Ti stihi dovolj jasno razkrivajo skoraj porazno dejstvo, koliko smo v zadnjem času nazadovali v zmislu poglobljanja v same sebe, v zmislu konkretne zmožnosti reševanja konkretnih vprašanj. Ta organska nesposobnost pa je prav osrednji karakteristikum velikega dela našega literarnega ustvarjanja, zlasti pa še celotne slovenske katoliške književnosti, kar ima vse svoj poslednji družbeni vzrok v docela posebnih razmerah in anomalijah pojavih slovenske družbe in naše nedozorele, v svojem bistvu kulturno otrple meščanske sredine.

Kot predstavnik preminile ekspresionistične šole, kot tipičen nositelj nesodobnega artizma in kot izraz omenjene poglavitne hibe naše literature je Kocbek v zgodovini slovenskega slovstva sicer dokaj važen, pa tudi minljiv pojav. Ni začetek ali vmesni člen določenega razvoja, ampak njega končni zaključek in kot tak hkratu dokaz njega zablodelosti in brezizhodnosti. Za bodočnost ta knjiga kljub nekakšni splošni artistski višini in kljub nedvomnemu, a nepravilno izživiljenemu pesnikovemu talentu ne bo ostala trajna vrednota naše poezije, še manj mejnik, ampak zgolj zgodovinsko zanimiv dokument.

MICKA ŠAFARIČKA

B R A T K O K R E F T

Pisala se je prav za prav Marija Šafarič in je bila hčerka siromašnega želarja v Berkovcih. Njegovo edino bogastvo je bilo osem živečih otrok. Marija je šla zgodaj zdoma k tujim ljudem za pastirico, potem je dorasla do kravje dekle in naposled do gospodinje pri Amerikancu Kleklu. Ta je pred sedmimi leti prišel kot vdovec iz Amerike. S seboj je prinesel toliko dolarjev, da je kupil hišo nekoč bogatega upokojenca magistra Čeha, ki se je naveličal gospodarstva. To ni bila navadna kmečka hiša, ampak že bolj vila in je imela tudi svoje ime: Vila Mirana. Posestva okoli nje ni bilo kdo ve koliko, tako da je moral Klekl kupiti še nekaj zemlje in nekaj gozda. Z vilo vred je kupil tudi upokojenčovo gospodinjjo, takrat še mlado in bujno, krepko in zdravo sedemindvajsetletno Marijo Šafaričevo, ki jo je magister klical za Micko in ne za Miciko, kakor je v Prekiji navada. Všeč mu je bila in rekel ji je, naj ostane

pri njem, kakor je bila pri magistru. Marija se ni dolgo pomišljala, kar ostala je. Premišljala pa je nekaj drugega. Gospodinjstva se je bila do-dobra navadila že pri magistru in ljudje so govorili, da ona „hlače nosi“. Na tihem si je zmerom želela, da bi zavedla magistra v zakon ali pa vsaj tako daleč, da bi ji kaj zapisal. Toda magister je bil muhast človek in se ni dal zavesti v kaj takega. Ni bil še sicer tako star, da ne bi bil več za zakon, toda o ženskah ni hotel dosti slišati. Ko je razkril Marijine skrivne načrte in vso njeno igrano in prebrisano dobroto, se je je skušal otresti. Mogoče je bilo to celó povod, da je sklenil prodati vilo s pose-stvom vred. Marija je bila za zdaj ogoljufana in pred ljudmi nekoliko osra-močena, toda že je kovala nove načrte in razpredala mrežo okoli Klekla, ki je bil za ženske mehak človek. Bližal se je sicer že petdesetemu letu, toda Marija sama se je upala po polletnem življenju z njim povedati, da je še zmerom kakor dren in da je marsikateremu mlademu fantu kos. Saj je bila Marija tudi lepo dekle! Močna, toda ne debela, zdravih rdečih lic in zvitihih sivih oči, močnih, moških objemov željnih grudi in takega telesa, da je marsikdo pogledal za njo, če jo je srečal na cesti ali videl na polju pri delu. Klekl ji je zato hitro podlegel in kmalu je imela v hiši prvo besedo. Nekaj časa, dokler je bilo še precej dolarjev, je šlo dobro in veselo. Klekla je vsega prevzela in zmešala. Stare zavistne babe so dejale, da ga je „zacoprana“ in da se iz tega ne bo rodilo nič dobrega. Marija je uživala v tem, da je bila gospodarica in da je bil gospodar tako krotek in vdan. Toda kljub vsemu je vedela, da ga mora krepko prikleniti, če hoče postati njegova zakonska žena in tako tudi od ljudi priznana gospodarica Kleklovega grunta. O poroki pa Klekl ni hotel nič vedeti, niti takrat ne, ko mu je povedala, da je že tri mesece v blagoslov-ljenem stanu. Celó zjezil se je in jo zmerjal, da že dobro ve, zakaj je to storila. Marija pa je zavila oči, se napravila nedolžno in zajokala: „Kaj pa naj zdaj storim? Osramočena bom pred vsem svetom!“ On jo je osorno zavrnil: „Stori, kar hočeš! Otroka ne priznam!“ To je bil njun prvi spor, ki bi se bil končal skoraj s pretepom. Ko je Marija videla, da ne bo nič opravila, je zapela drugo pesem, ki se je končala s tem, da se je zvečer znašel Klekl spet v njenem toplem objemu.

Potekali so dnevi, tedni in meseci, minilo je nekaj let in med tem časom je Marija rodila tri otroke, njegova zakonska žena pa še zmerom ni bila. Počasi se je temu tudi navadila in nič več ga ni priganjala, naj jo pelje v cerkev pred oltar ter tako zamaši grde ljudske gobce. Hujše kakor vse to pa je bilo, da je začel Klekl po drugem otroku piti in za-pravljati. Dolarjev je že davno zmanjkalo; zato si je začel na skrivaj izposojati pri gostilničarjih. Kupil si je konja in voziček ter se vozil po sejmihi. Prevzela ga je strast po prekupevanju in začel je tržiti s konji.

Pa je po navadi vse izgubil. Ker je za to potreboval večje vsote denarja, si ga je na tihem izposojeval pri hranilnici, ki pa je dolg vpisala na njegovo posestvo. Za vse to Marija ni dosti vedela. Vedela je le za njegove male račune in za popivanje. Kmalu po rojstvu drugega otroka sta se stepla. Klekl je prišel pijan domov in se razburjal, ker je mesec dni star otrok vpil, da mu je šlo skozi ušesa. Otroškega joka ni mogel prenašati. Preklinjal je lastnega otroka ter ga psoval s pankrtom, materi pa je očital, da ga je nalašč spravila na svet, samo da bi njega ujela v svoje kremplje. Mariji so se ulile debele solze, pa se je skrila. Preveč je bila samozavestna in ponosna, da bi jokala zaradi pijanega dedca, ki se je tako daleč spozabil. Ves čas, kar je ležala, jo je grizlo, ker ji je babica povedala, da Klekl zapravlja in da pojde kmalu vse rakom žvižgat. Zdaj se je hotela ubraniti preteče nevarnosti. Obsula je moža z očitki in tudi s psovki ni varčevala. „Svinja pijana, iz Amerike si prišel deco delat in popivat, da boš kmalu zapravil vse, nas pa pognal na beraško palico. Po oštarijah se vlačiš in šlataš natararice in dekcle, jaz pa doma garam ko tlačan...“ Beseda je dala besedo in Klekl je divje zamahnil z desnico po Mariji. Udarac je bil močan. Marija se je opotekla do omare, ki je zaškripala. Na srednji deski je popustil klej in nastala je odprtina. Za trenotek sta težko sopeč stala drug drugemu nasproti. Klekl se je zmagoslavno smejal, ker je mislil, da jo je bil ukrotil in ponižal. Že dolgo ga je mučilo, da je bil od nje odvisen. Čutil jo je kakor težko breme. Zdaj jo je udaril in pahnil od sebe, zdaj bo pohlevnejša in mu ne bo več branila pohajkovanja in pijače! Spet bo delala, spet bo samo njegova dekla, ne pa gospodinja in gospodarica njegovega življenja. Psica, kako je legla v njegov brlog in ga zmešala med svoje noge! Zastrupil se je z njenim telesom, z gladko žametno kožo in poljubi njenih ustnic so ga omamili kakor opij, ki ga je nekoč kadil v čikaški špelunki. Zdaj ji je odbila zadnja ura, zdaj ji je pokazal svojo moč, pahnil jo je od sebe in jo ozmerjal kakor vlačugo... Te zmagoslavne misli so mu rojile po glavi tisti trenotek, ko sta si stala nasproti in je Marija, naslonjena na cmaro, težko sopla. Samemu sebi skoraj ni verjel, da se jo je sploh upal udariti, in ni videl, kako so se njene oči v sovraštvu zaiskrile. Samo tega se je spomnil pozneje, da je iznenada kakor zver planila nanj in ga s tako močjo udarila s pestjo v obraz, da se mu je takoj pocedila kri iz nosa. Opotekel se je in padel po tleh, ona pa nanj. Tolkla in tepla ga je, da je bilo človeka strah in groza. Nekaj časa se je skušal otresti, pa ni nič pomagalo. Marija je bila močnejša. Njene močne roke so kljubovale njegovim in tudi noge so ji pomagale, če je bilo treba. Še isti večer je ponoči prilezel k njej v posteljo in ji dolgo lepo in sladko govoril, toda Marija je bila trda in neusmiljena in tudi obvladati se je znala. Tisto

noč ni nič opravil in globoko ponižan in užaloščen je zlezel nazaj v svojo posteljo. Bilo mu je huje kakor kdajkoli prej. Ponižanje ga je grizlo, kakor bi imel črva v sebi.

Od takrat se je zmerom na skrivaj boril proti njej, toda nič mu ni pomagalo. Pil je še bolj kakor prej in zapravljaj, kolikor je mogel. Časih se zaradi tega ni upal priti po teden dni domov. Kar v kakšni gostilni se je naselil, dokler je imel še dinar v žepu, potem pa se je kakor polit in ponižen psiček s povešenim repom vtihotapil v domači hlev, kjer ga je drugi dan našla Marija, ko je polagala kravam. Kljub temu, da je šel zmerom v bitko brez upanja zmage, se je z njo rad tepel. Vselej iznova si je namreč dopovedoval, da jo bo nekega dne vendarle premagal in takrat jo bo stebel za vsa leta nazaj. Toda tistega dne ni mogel dočakati; čeprav je Marija odnesla krepke bunke iz vseh bitk, je na koncu vendar vselej ona zmagala. In če ga ni mogla drugače ukrotiti, ga je s postom. Vedela je, kako se je je navadil in kako mu je težko priti do kakšne druge ženske, ker so ga povsod poznali, zato se je v jezi zapirala pred njim in po nekaj dneh je postal krotak kakor jagnje. Tako jima je v teh vsakdanjih praskah potekalo življenje, hkratu pa so se čedalje bolj majali temelji njegovega gospodarstva in ves okraj je že komaj čakal dneva, ko bo postal njegov polom očiten. Vsi so z veseljem čakali, kako ga bo boben pognal čez prag, da bo šel s svojo priležnico med cigane, kakor so rekli. Ljudje so jima zavidali brezskrbno življenje in so iz zavisti še sami klicali nesrečo nad oba, čeprav je prihajala že sama od sebe.

In res, vse je šlo svojo prirodno pot. Hišo je nekega dne zasegla posojilnica, njive so pokupili sosedni kmetje in Klekl se je z nekaj dinarji znašel na cesti. Marija je tulila kakor pregnana, sestradena volkulja in ni hotela iz hiše. Grozila je, da bo podavila vse otroke, če jo vržejo na cesto. In tako so ji dovolili, da se je začasno naselila v shrambi za orodje. Udobno tam ni bilo, saj jih je bilo zdaj že pet. Četrty otrok se je rodil še pred gospodarsko katastrofo. Lastniki so ji prepovedali, da bi se sestajala s Kleklom, ki je za nekaj časa izginil v Prekmurje, kjer je imel baje sorodnike. Mariji so zagrozili, da jo bodo poslali v domačo občino, če bo še kaj imela z njim. Tega se je sicer bala, toda kljub temu so nekega dne znali vsevedni vaški jeziki povedati, da je Marija že spet v drugem stanu in da so večkrat videli Klekla, ki jo je obiskal in spet izginil. Nova lastnica je hišo spet prodala in Marija se je morala izseliti. Zdaj ji ni ostalo drugega več, kakor da se je vrnila v domačo vas. Tako jo je poučil novi lastnik, ki je še dejal, da bo pač že morala domača občina skrbeti zanjo. Skoraj dve uri daleč je romala Marija s svojim otroškim tovorom, da je prišla do rojstne vasi. Vaščani so že vedeli, kaj jih čaka. Že pred štirinajstimi dnevi je županstvo dobilo sporočilo, da se

mora vrniti Marija Šafarič v svojo domačo občino, ki naj nekaj ukrene, da se ta zadeva uredi, kakor je bilo v aktu zapisano. To je predlagala na sreskem poglavarstvu posojilnica in zdaj naj zadevo rešuje dalje občinski urad.

Ali naj hodi od hiše do hiše, ali se naj kje stalno naseli? ... Tega ni vedela ne sama ne župan. Denarja za življenje tudi ni imela. Za nekaj časa so ji dali prazno kočico, katere lastnica je nedavno umrla, toda že po nekaj dneh jo je dedič pognal iz hiše in spet se je znašla na cesti. Kaj naj zdaj stori? Otroci so jokali, lačni so kričali in prosili kruha, toda mati jim še odgovora ni dala. Zgrabila je najstarejšega, Frančka, za roko, Franček je prijel Anico, Anica Matjaža, Miciko pa je vzela mati z desno roko v naročje. In odpravili so se. Ko so šli skozi vas, so se ljudje ozirali za njimi in nekateri so glasno godrnjali, da je morala slišati tudi Marija. „Micka Šafarička gre na občino. Denarja gre prosit, od naših žuljev bo živela, zato da se bo lahko ljubila z Amerikancem.“ Otroci, ki so poznali njeno zgodbo iz pogovorov v domači hiši, so kričali za njo: „Hej, Micka Marička Šafarička, ti si velika tička!“ To je prišlo enemu izmed njih kar tako po posluhu iz ust in zdaj so vsi kričali za njim. Micka jih je obsula s kopo psovka, toda vse zastonj. Otroci so bili glasnejši in nič ni pomagalo, ko je spustila Frančka in jim zažugala. Tako so šli skozi vas.

V občinski pisarni je sedel tajnik, upokojen financar, tih, skromen in dolgočasen človek, ki se je ustrašil, ko je prišla Marija z jokajočo deco. Takoj je začela vpiti nad njim, kakšna občinska uprava je to, da se nič ne briga zanjo, ki nima ne strehe ne kruha. „Samo deco imaš!“ si je posmehljivo na tihem mislil plašni tajnik, rekel pa ni nič.

„Kje je župan? Z njim hočem govoriti. Človek sem kakor drugi in nisem ne prva ne zadnja, ki je prišla na občino. Dolžnost občine je, da poskrbi zame ali pa vsaj za otroke. Jaz bom že živela. Dvoje močnih rok imam in lahko grem h kmetom za deklo. Nikoli se nisem dela branila, samo otroke vzemite; tudi zanje bom delala, le pri sebi jih ne morem imeti, ker me noben kmet noče vzeti z njimi vred k sebi. Kje je župan? Moral bi biti v pisarni, saj je zdaj veliki župan, kar so združili polovico fare v eno samo veliko občino. Tudi denarja imate dovolj, saj so sami bogati kmetje tu naokoli, jaz pa sem sirota in nimam ničesar, kamor bi glavo položila.“

Pri vratih je stal poštarjev hlapec in se zakrohotal.

„Če pride tvoj Amerikanec, boš že vedela, kam boš glavo položila... Na občinske stroške bi tudi jaz deco delal kakor tvoj Klekl. Človek nima nobenih skrbi, ampak samo nebeško veselje! Hej, Marička Šafarička, saj

si še lepa deklina in ne bi te rad srečal samo ponoči. Mislim, da bi se mi iz tvojih oči prikazal sam hudič in naju zavedel . . . v pekel.“

Marija se je branila, otroci pa so mirno poslušali in še na smeh jim je šlo, ker se je hlapec dobrohotno smejal in se jim ni zdel nič hud, da bi se ga bilo treba bati. Marija ni vedela, kaj naj stori. Takoj je spoznala, da s tajnikom ne bo nič opravila . . . Govoriti mora z županom. Morala bo iti vsekako k njemu. Naj bo, kakor hoče! Zato naprej, kar tako se ne bo dala, da bi jo kmetje preganjali kakor živino. Tudi ona je bila že kmetica in danes bi bila lahko še večja, če prekleti Amerikanec ne bi bil vsega zapravil. Naj se le spet prikaže! V rit ga bo brcnila, da se bo skotalil dol do Ščavnice in tam se naj za večno vode načofa, žejna krava! To si je le mislila, zgrabila spet otroke in se napotila k županu, ki je bil tri četrti ure daleč. Hlapec in tajnik sta gledala za njo in se smejala ob misli, kako bo župan Mickinega obiska vesel.

Na poljski poti je srečala občinskega odbornika Korošaka, ki je šel v trgovino po cigarete. Že od daleč jo je bil spoznal in najrajši bi bil zbežal čez polje v drugo stran, samo da se mu ne bi bilo treba srečati z njo. Toda tega ni mogel storiti. Micka bi prav zanesljivo že jutri razglasila po vasi, da je občinski odbornik Korošak zbežal pred njo kakor Jožef pred Putifarko in vsa občina bi se zabavala na njegov račun. Korošak je bil priden kmet. Samo časih se je napil in po vsaki taki pijanosti je delal hudo pokoro. Doma je imel ženo in deset hčera, ki so se vrstile kakor piščali na orglah. Edino, kar je imel od te številne ženske družine, je bilo to, da mu ni bilo treba plačevati davkov. Nekoč je bil mlad, lep fant. Ljubil je dosti deklet in povsod je imel uspeh, kjer se je katere lotil. Še zdaj se je rad pogovarjal o tistih časih, kadar je sedel v gostilni med prijatelji. Kaj rad je pripovedoval o svoji mladosti, zlasti o svojem vojaškem službovanju pri sedeminosemdesetem pehotnem polku v Celju, kjer je bil znan kot „der schönste Zugführer von Cilli“. Zdaj pa je bil suh ko trlica; sama kost in koža, spredaj pa ni imel nič več zob.

„Dober dan, Franček! Kam pa ti?“ ga je meni nič tebi nič ogovorila Marija. Prav za prav bi bil moral on njo vprašati, kam gre, toda tega se ni spomnil, ker se je bal, da ne bo zahtevala kakšne odborniške „intervencije“ v svoji zadevi. Toda zgodilo se je prav to.

„. . . Kaj naj naredim z otroki? Ko bi teh ne bilo, bi še šlo, toda z njimi ne morem nikamor. Zanje se bo že morala občina pobrigati.“ Franček je skušal ugovarjati, kakor se to za skrbnega občinskega odbornika spodobi, toda Marija se ni dala ugnati.

„Slabi časi so. Davki nas tarejo, za občino moramo skrbeti, ceste bo treba popravljati . . . Zakaj pa si spravila toliko dece na svet?“ To mu je ušlo, da sam ni vedel kdaj. Zdaj je začela kričati nad njim.

„... In vi vsi pravite, da ste krščanski ljudje, pa otrok ne marate! Bog vas bo že zato kaznoval. O davkih pa ti nikar ne vzdihuj, ti jih ne plačuješ, saj si spravil na svet več ko deset otrok. Zato mi mojih štirih nikar ne očitaj. Tudi ti morajo živeti kakor tvoji. Povej mi rajši, kaj naj z njimi storim. Danes so me vrgli iz hiše. Kje bom zvečer spala? Ha? Če ne bom mogla nikjer drugje, pridem k tebi, da se bo tvoja stara razpočila od jeze.“

Te grožnje se je odbornik ustrašil. Treba se je bilo otresti na kakršenkoli način. „Zakaj, vraga, sem odbornik? Kako bi bilo zdaj lahko zame, če ne bi imel s to stvarjo nič opravka. Sicer pa naj gleda župan, njegova stvar je, kako bo to uredil. K njemu naj gre in z njim naj se pomeni!“ Tako je mislil in tako ji je tudi svetoval. Na župana je bil celó malo jezen, zato ji je napol šaljivo napol resno dejal, naj mu kar deco pusti doma. Tako ji je srečno ušel in oba sta šla svojo pot.

Ko jo je župan videl prihajati, je izginil po drugi poti na občino. Marija pa se ni dala ugnati. Izkoristila je čas, ko je šla županova hčerka na grede. Pustila je tri otroke v sobi in šla. Še prej je vzela kolač kruha z mize in odrezala vsakemu velik kos, da so mirovali. Z najmlajšim pa je šla nazaj na občino. Županova hčerka se ni malo prestrašila, ko je zagledala tri otroke brez matere. Nikogar ni imela, da bi ga poslala za očetom. Zato ji ni ostalo nič drugega, kakor da je začela misliti, kako bo zvečer spravila otroke spat. Otroci, ki niso bili zadnje čase ničesar dobrega vajeni, niso za materjo niti jokali. Najedli so se kruha, se igrali in podili po hiši, da je bilo joj. Župan se je vrnil šele zvečer. Zastonj je preklinjal in zmerjal, otroci so bili pri njem in so morali to noč tudi ostati. Drugi dan je odvedel vse tri na občino. Tam je že Marička vpila nad tajnikom. Vsa vas se je smejala županu, ki je čez noč postal občinski oče. Treba je bilo nekaj ukreniti.

Najprej je Marijo ozmerjal, da rodi otroke na občinske stroške, in ji povedal, da občina ni za to, da bi redila tuje otroke. Če še kedaj dobe Amerikanca pri njej, bo boj, kakršnega Prlekija še ni videla. Marija se je smejala županovi ogorčenosti in to ga je še bolj raztogotilo. Od tajnika je izvedel, da se je odbornik Korošak hvalil v gostilni, ker je nasvetoval Marički Šafarički, naj pusti otroke pri županu, sama pa naj pride zvečer v njegov listnjak spat. To se je tudi zgodilo, seveda brez vednosti njegove žene in njega samega. Hčerke so jo našle zjutraj, ko so opravljale živino. Zagnale so divji krik, da jo je Micka hitro pobrisala.

Župan se je z otroki in s preganjano materjo, pri kateri je šele zdaj opazil, da je že spet v drugem stanu, napotil k stari koči, iz katere jo je prejšnji dan pognal dedič. Po dolgem prerekanju sta se pogodila, da mu bo občina plačevala odškodnino, dokler bo stanovala Marija v njegovi

koči. Z denarjem so ga potolažili. Preden je župan odšel, je vnovič zagrozil Mariji, da jo vržejo čez prag, če se izve, da hodi Amerikanec k njej. Nobenega otroka ne sme več spraviti na svet. „Eden bo že šel!“ se je nasmejala Marija, ki se je zdaj potolažila, ker je bilo za streho preskrbljeno. Manjkalo je samo še kruha. Župan je odločil, da bo delala en teden pri tem kmetu, drugi teden pa pri drugem; za svoje delo bo dobivala pri vsakem kmetu hrano. Več občina zanjo ne more storiti. Ona pa naj ji bo hvaležna in naj se obnaša in živi, kakor se za krščanskega človeka spodobi. Amerikanca pa naj nikar več ne sprejema. Otrok je že dovolj. Spet se je Marija nasmejala. „Zdaj mi ne more škoditi . . .“

Župan je bil osupel; hotel je še nekaj povedati, pa je samo zaklel: „Prekleta baba!“ in šel.

. . . Drugi ali tretji večer nato je nalahno potrkalo na okno. Otroci so spali na slami v kotu, mati pa z najmlajšim v zasilni, stari postelji. Stopila je preplašena k oknu in v mesečini je zagledala Kleklov obraz. Najrajši bi bila zakričala in ga opsovala, pa zaradi otrok ni smela. Odprla je okno. Ni bil pijan, čeprav mu je iz ust dišalo po vinu. Prosil jo je, ali sme k njej. Oblekla se je in stopila v vežo. Nato sta šla v kuhinjo. Takoj sta se začela prerekati. Podila ga je stran. On pa ni hotel iti nikamor. Povedala mu je, da ji je občina prepovedala, da bi se sestajala z njim, ker občinski urad ne more rediti tujih otrok. Nič ni pomagalo. Stegnil je roke proti njej in jo hotel objeti. Zdaj jo je zjezilo. Jeza, ki jo je kuhala že ves čas, kar se je morala klatiti po vasi in pustiti, da so jo ljudje sramotili, je planila na dan. Zgrabila ga je za vrat, ga sunila proti vratom in ga tepla s pestmi, kolikor se je dalo. On pa se niti dosti branil ni. Prosil jo je, naj ga nikar ne tepe, saj ga že dovolj tepe življenje. Naj nikar ne bo jezna in huda nanj, saj jo ima še zmerom rad. Ona pa nič. Vrata je odprla in ga posadila pred prag.

„Micka, nikamor ne pojdem, vso noč bom čakal na pragu in nič me ne briga, če me bodo jutri videli ljudje!“

Kakor je rekel, tako je tudi storil. Micka pa se je odločila, da mu ne odpre. Vrnila se je v sobo in spet legla. Toda spati ni mogla. Časih je zaslišala, kako je zunaj tiho klicalo: „Micika!“ Čedalje bolj jo je vabil ta klic. Sami od sebe so se vračali spomini na dni, ko sta kot gospodarja živela v svojem domu in se ljubila. Čutila je, kako ji je ob teh spominih postajalo vse bolj vroče; prijala se je za glavo in roka je zdrsnila preko razgretega lica. Obrnila se je na drugo stran, z rokami si je zakrila ušesa, da ne bi nič več slišala. Toda vse skupaj ni nič pomagalo. Zdaj se ji je zdelo, da sliši njegov klic še pogostejše in glasneje. Dolgo že nista bila skupaj in zdaj šele je začutila, kako obupno sama je. Zbolelo jo je nekje v srcu in v očeh se ji je utrnila solza. Njene moči so pešale in ličkanje,

s katerim je bila postлана postelja, je ob vsakem njenem gibu zašele-stelo . . . Ni mogla več vzdržati. Šla je in mu odprla. Prej si je še obrisala solzo z lica, ker ni hotela, da bi jo videl on, ki ji je prizadejal toliko gorja. Ves krotak je legel k njej. (Otroka sta dala na klop k peči.)

In sta se ljubila do ranega jutra. Zdelo se jima je, da je bilo lepo kakor prvič.

Podnevi ga je zaprla v hišo, da ga ne bi ljudje videli. Toda njuno veselje ni trajalo dolgo. Nekdo ga je zavohal in Micko so spet poklicali na županstvo. Tam so ji sporočili, da Klekl ne sme prestopiti več meje te občine. Županstvo je izposlovalo pri višjem oblastvu, da ga sme izgnati iz občine.

Micki je bilo hudo. Župan je začel kričati nad njo, da je v pohujšanje in sramoto vsej vasi.

„Zakaj, vraga, ga puščaš k sebi, saj te je spravil v nesrečo in bedo, da boš morala na stara leta beračiti, otroci pa ne bodo nikoli nič prida. Frančeka so zadnjič zasačili, ko je ukradel pol pogače in bič . . .“

Tako in še drugače je govoril župan v navzočnosti tajnika in še dveh odbornikov. Stala je pred njimi kakor obsojenka, toda brez kesanja in brez sramu, samo sovraštvo ji je sijalo iz oči, sovraštvo do vseh, ki so se z nekakšno tujo pravico vgnezdili v njeno življenje in jo zdaj žro. Župan je razumel njene poglede, zato je hotel napeti milejšo in prijaznejšo struno.

„Je že tako, Micika, ne dá se pomagati! Dobro bo zate, da ne bo več smel sem, sreče ti ne nosi in ne verjamem, da bi ga imela še sploh kaj rada . . .“

Zdaj ji je bilo dovolj. Zdaj se ni mogla več premagati. Zakričala je na ves glas: „Dà, rada ga imam in če se postavi vsa občina na glavo, bo hodil še k meni spat.“

Obrnila se je in šla, župan, tajnik in odbornika, ki sta nalašč zaradi Šafaričkine zadeve morala priti na občino, so onemeli. Nekaj časa so gledali za njo, dokler se ni župan obrnil k tajniku in mu rekel: „S to žensko bomo imeli še križe!“

„Pa kakšne!“ je pripomnil tajnik, odbornika pa sta samo molče pokimala.

„Kar pripravimo se, da bo še naprej rodila deco na občinske stroške.“

Samo to je še rekel tajnik, potem pa je začel pisati odgovor sreskemu poglavarstvu v zadevi Klekl-Šafarič . . ., da so jo vzeli na znanje in da so obema strankama sporočili uradni sklep . . .

Prav takrat je šla Micka Šafarička skozi vas, klela ljudi in ves svet, v srcu pa jokala . . .

TEMNI VEČERI

M I L E K L O P Č I Č

*Vsak dan se srečujemo, pa smo si tujci,
če kdo te pozdravi, mimo pogleda,
če kdo se nasmehne, je najbrž nastava,
in redka je glasna, naravnost beseda.*

*Temà teh večerov obraze pretvarja,
ljudje so postavili medse pregrade,
zapravili vest in zapravili ceste,
in redki so, ki so zgubili le nade.*

*Še včeraj prijatelj, se danes izmika,
najrajši pred tabo bi v beg se pognal.
Za roko ga zgrabi, v oči mu poglej,
vzdrhtel bo, zamižal in vse bo priznal.*

*Ta nosi nasilno miren obraz
in rad bi poslušnost ukazal rokam,
a roke drhtijo, prikriti ne more,
ljudi se ogiblje in ga je sram.*

*Povprašaj soseda, kako se prebija,
kako se peha preko lés, preko klancev?
Jecljal bo, skomigal in goltal besede,
kot zašel bi v družbo zahrbtnih neznancev.*

*Spet drugi je zver in rasto mu čekani,
s podkovi na škornjih tepta skozi zmedo,
z odurnim nasmehom želi Dober dan,
a misli na noč in zasedo.*

*Temà teh večerov obraze pretvarja,
beseda ne najde v srce iz srca.
Ljudje so postavili medse pregrade,
na vsakem križišču se ločita dva.*

PISMA IVANA CANKARJA MENI

FRAN GOVEKAR

Zaključujoč Cankarjeva pisma meni, kolikor sem jih mogel zbrati iz svojih kupov korespondenc doslej, naj tu objavim še zadnja Cankarjeva pisma Zofki Kvedrovi.

XVI

Draga Zofka!

Štefi se Ti prav lepo zahvaljuje za lepe cvetice, jaz pa za še lepše nauke! Znaš pa! V Jelovškovi koži bi ne bil rad! To gre kakor na vrvi; v eni sapi naukov in opominov za celo življenje! V tolažbo Ti razodenem, da sem sinoči spet lumpal.

Rad bi Te videl, predno odideš. Kedaj odpotuješ? Če boš doma, daj fantu odgovor. Jaz sem se bil baš vrnil od dolgega izprehoda v okolico, pa hočem zdajle malo pisati, da si vest potolažim. Sploh sem se za izpremembro spet enkrat zaklel, da se nikoli več ne ganem iz hiše.

Zelo ljubo in prijetno bi mi bilo, če me posetiš pred odhodom.

Štefi Te lepo pozdravlja in jaz tudi.

Ivan Cankar
pijanec.

15. jan. 1906.

XVII

Draga Zofka!

Včeraj sem bil v Ljubljani, da bi poiskal svojo knjigo, pa je nikjer nisem dobil (jaz namreč nimam svojih knjig). Do sobote, mislim, da se mi vendarle posreči; pogledat pojdem še v pisarno „Sl. Matice“.

Zdaj so me začeli nadlegavati neprijetni pomisleki. Moje stališče ni lahko. Če ponudbo odklonijo, kar nikakor ni izključeno, bi bilo to zame grda blamaža. Naši tenkobedri Ilirci, ki ne znajo ne delati, ne misliti, temveč le votlo deklamirati, ne sovražijo nikogar tako kakor mene, prononsiranega „Samoslovenca“. In bilo bi zanje veliko zadoščenje, če bi mi mogli po pravici očitati, da sem se bil šel v Zagreb „ponujat“ — in to celo brez vspeha. Ne riskiram torej nič več in nič manj, kakor da se prav do podplatov osmešim. Zato bi vendarle rad natanko vedel, da bo moja ponudba sprejeta, če ne soglasno, pa vsaj s pošteno večino.

Na spómlad, mislim, da pridem v Zagreb. Zdaj tičim tu v globokem snegu, da je treba že korajže, če se nameri človek v mesto. Dnevi pa so krasni.

Lepo Te pozdravlja

Ivan Cankar.

Na Rožniku nad Ljubljano 29. I. 1914.

XVIII

Draga Zofka!

Storil sem po Tvojem nasvetu. Napisal sem čisto kratko ponudbo — saj kritike o svojem delu nisem mogel pisati. Tudi knjigo sem navsezadnje vendarle dobil. Zelo sem radoveden na odgovor.

„Plačilo za mešetarenje“ Ti seveda skomandiram. Manjka Ti najbrž precej mojih knjig; posebno Ti priporočim zadnjo („Milan in Milena“); ako pridem v mesto, Ti jo pošljem še ta teden.

Mislím, da boš dobila dvorano „Mestnega doma“ brez težave; saj Te že tako dolgo ni bilo v Ljubljano, da so ljudje skoraj pozabili nate. Ali bojím se, da posebnega veselja ne boš doživela. Vsaj meni se zdi ta naša družba zmirom bolj pusta. Celó stari prijatelji so se nekako skisali in zasirili — ali pa jih morda le jaz vidim take.

No, eden Te bo gotovo vesel, kadar prideš!

Najlepše Te pozdravlja

Ivan Cankar.

Na Rožniku 5. febr. 1914.

XIX

Draga Zofka!

Ali že kaj veš, kakó je z zadevo? Kedaj je odborova seja? Naturno je, da sem radoveden. To Ti pa rečem: če pride do blamaže, si umijem roké — krivda bo vsa Tvoja! —

Najlepše Te pozdravlja

Ivan Cankar.

Na Rožniku,

16. II. 1914.

*

Dne 5. februarja 1914 je Cankar pisal Zofki: „Storil sem po Tvojem nasvetu. Napisal sem čisto kratko ponudbo...“ in res je prav istega dne, 5. februarja, Cankar ponudil odboru Matice Hrvatske v Zagrebu svojo knjigo „Na klancu“ za drugo izdanje. To je dognal vseučiliški profesor dr. Fr. Ilešič in sporočil 5. aprila t. l.

Glede „Ilircev“ mi je Ilešič pisal že 25. februarja t. l. „Tenkobedri Ilirec“ sem gotovo jaz. O neposrednih in pravih konfliktih med menoj in Cankarjem ne more biti govora. Takih konfliktov ni bilo; le nasprotna sva si bila v pojmovanju narodnopolitičnih stvari; refleks tega je n. pr. v beležki o „ilešičevanju“ v Slovanu (1911, str. 383 in 84). Sploh se je Cankar hudo motil, ko je pisal, da „tenkobedri Ilirci niso nikogar bolj sovražili“ kakor njega. Jaz sploh nikogar ne sovražim osebno in mi je duša povsem nesposobna za sovrašтво. Cankarja kot pisatelja pa sem od prvih časov, ko se je pojavil v literaturi, razumel in kot pisatelja sem ga vedno cenil. V političnih stvareh pa ga nisem jemal resno in menda nihče. Cankar: umetniška duša, ki podleaga hipom. Kdaj je nastala beseda „Samoslovenec“, ne morem reči. Meni se zdi stara

znanka. Pred vojno so Slovenci bili (to je spričo razvoja naravno) večinoma 'Samoslovinci', tako v celoti svojega mišljenja in svojega dela."

Dne 5. marca t. l. pa mi je Ilešič pisal še dodatno pojasnilo: „Kar se tiče 'ilešičevanja' v Slovanu, je bila to moja replika na Izidorja Cankarja 'Obisk' v 'Domu in Svetu', kjer je Ivan Cankar prvi rabil ta izraz. Čitam tam, da smo v Matici odbili Cankarjevo 'Melito' ... Če sem jaz kot recenzent odklonil 'Melito', ne more to pomeniti odioznosti proti Cankarju; odkloniti moremo kaj tudi najboljšemu prijatelju. Poznam svojo dušo in vem, da niti sledu sovražnosti proti Cankarju v njej ni bilo. Opozarjam Te še na Cankarjevo javno predavanje v ljubljanskem Mestnem domu 12. aprila 1913 (natisnjeno v 'Zarji' 1913, št. 557—559 in v Cankarjevem Zborniku 1921, str. 154—163); to predavanje je bilo direktno proti meni obrnjeno."

Res je Cankar, ko je bil 9. maja 1913 zaslíšan pred preiskovalnim sodnikom zaradi tega predavanja, narekoval zapisnikarju: „... Jaz sem nameral v prvi vrsti polemizirati zoper takoimenovani 'ilirizem' s tem, da sem zahteval, naj si slovenski narod ohrani svojo lastno kulturo brez združenj ... Ker je tendenca ilirizma kulturno in jezikovno združenje vseh Jugoslovanov, sem bil sicer primoran tekom mojega predavanja se mimogrede baviti tudi z vprašanjem, tikajočim se političnega združenja Jugoslovanov. To sem pa storil na ta način, da sem to združenje označil kot utopijo, glede katere teoretično ni izključeno, da se uresniči ..."

V svojem predavanju pa je Cankar povedal svoje stališče proti 'ilirstvu' takole: „Jugoslovanski problem sem smatral za to, kar je: namreč za *izključno političen problem*. Za problem razkosanega plemena, ki se v življenju človeštva ne more uveljaviti, dokler se ne združi v celoto. To je vse! *Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu zame sploh ne eksistira* ... Toliko bodo priznali tudi gotovo najbolj hripavi Ilirci: ako pride kdaj do političnega združenja jugoslovanskih narodov — in *ne samo moja vroča želja je, temveč tudi moje trdno prepričanje, da do tega združenja res pride* — tedaj se to ne more izvršiti drugače kakor da se *združijo enakopravni in enakovredni narodi* ..."

PUSTOLOVSKA ZGODBA

MILENA MOHORICEVA

I

Marij Petrovčič je postopal po pristanu in nestrpno čakal znamenja za ukrcanje.

Štirinajst dni je živel v stalni napetosti. Bližnji trenotki mu bodo prinesli mir. Široko morje je odprto pred njim. Galebi se spreletavajo nad vodo in vse ozračje je nasičeno z vonjem daljine. „Tam onkraj morja je solnčna Kalifornija, Marij, vse sreče te pričakujejo tamkaj, vse lepote, ki si jih more izmisliti tvoja igrava fantazija. Lepe Kreolke

čakajo . . . Svoboda, prostrani svet je kakor na dlani pred teboj. Pred vrati v svet stojiš.“

Resnično, bil je poslednji čas, da se je odpravil. Gorelo mu je pod nogami. Bil je član podzemne organizacije. Večkrat so ga sledili, a Marij, najspretnější med spretnimi, doslej ni bil prijemljiv.

Zapletal se je časih v zelo kočljive stvari, marsikomu bi se naježili lasje. Mariju je bilo vse le preskušnja za živce, bilo mu je igranje z ognjem, izzivanje usode. Sladostrastje nevarnosti je bilo zanj eden najpopolnejših užitkov. — Stojiš in čakaš. Veš, prihodnji trenotek te lahko pogubi. Ne umakneš se. Izzivaš, stojiš na mestu in pogledaš vsakomur nesramno v oči; pobesi jih, še preden te je osumil. Prešerno zmagoslavje te obide, ko je vse minilo, zaničevanje do vseh bojazljivcev, ki se vsak trenotek tresejo za svoje dragoceno življenje, ki trepečejo, če le zaslu-tijo, da bodo imeli opraviti z elementi. — Petrovčič je sicer opravljal zmerom najtežja dela, za katere so imeli drugi preslabotne živce. Toda njegovo početje ni bilo toliko plod fanatičnega prepričanja, ne pripravljenosti, da bi umrl za stvar, kakor izraz bizarnega duha in prevelike življenjske sile, ki je vrela in kipela v njem. Zavedal se je tega in se ni nikoli povzdigoval. Prav natanko se je poznal in je vedel, da se lahko loti najkočljivejše stvari, ker mu je bilo v bistvu vseeno, kako se konča. Še nikoli v življenju ni pomislil: kaj bo z menoj prihodnji trenotek?

Po vsej svoji duševnosti je bil podoben krtu, ki rije pod zemljo in si gradi rove skozi temo. Nihče ne vé zanj in bi ne vedel, če bi tu in tam po polju ne bilo krtin. Tako se je zgodilo, da se je tudi v njegovo krtino zaletela neprijazna noga in razkrila njegovo smer.

II

Segel je v žep in je potresel po obrežju polno pest krušnih drobtin.

Galebi, prijatelji, povejte, kaj kani morje te dneve? Kaj si šepečejo valovi, ki so pripluli od daljnih obal? Ali me sprejmejo med se in mi razodenejo bajko o materi vsega živega?

Navduševala ga je misel, da bo doživel vihar na visokem oceanu, da bo videl morske pošasti. Tedaj so dali na ladji znamenje.

Ta trenotek je usoden, si je mislil Marij. Pokazal je vozovnico za prvi razred, bil je elegantno opravljen in prvi oficir mu je samo salutiral. Steward je ukazal pobrati njegovo prtljago in ga odvedel h kabini.

Petrovčič si je umil roke in se razgledal po kabini. Njegovo pozornost je zbudil bel listek pri vratih:

„Parobrodna družba ne prevzema odgovornosti za točen prevoz potnikov spričo vremenskih katastrof niti ne odgovornosti z ozirom na roparske napade ali štrajke.“

Petrovčičeva fantazija je jela delovati.

Sijajno! Vremenske katastrofe, viharji! Ali celó roparski napad na visokem morju! Ali štrajk!

Živo si je vse to predstavljal; iz njegovih sanjarij ga je prebudil zvonec na koridorju, ki je klical k večerji. Marij je bil svež in čil, kakor ne bi bil imel za seboj štirinajst razburljivih dni.

Bili so že ob koncu zaliva, pravkar so pluli mimo poslednje luke, ki je vsa žarela v lučih. Nebo je bilo jasno, zvezde so jim svetile na pot, morje je bilo črno. Pozno v noč je ostal Marij na palubi in je brez misli gledal zdaj v nebo zdaj v valove, ki jih je z veliko brzino rezala „Amerika“. Vsenaokoli samo morje; obale so bile že bogve kje.

Preden je legel, je še enkrat preživel vsa majhna, skrita razburjenja poslednjih štirinajstih dni, vse do trenutka, ko je bil zapel zvonec in so dvignili most.

III

Pri zajtrku si je ogledoval goste. Sami odlični potniki. „Amerika“ je bila izrazito potniški parnik in je imela le dva razreda. Vse je bilo sijajno, elegantno, prijetno razkošje je godilo človeku.

Ko je odhajal iz obednice, se je ustavil na koridorju, kjer so bila zapisana imena vseh potnikov. Bilo jih je dva in štirideset. Med njimi:

Konzul Cecil, Velika Britanija.

Dr. Lydia Čapek, ČSR.

Dr. Herder, Nemčija.

Veleindustrijalec Smith, USA.

In tako dalje. Francozi, Angleži, Američani, Italijani, en Belgijec, dva Norvežana, zdravnica iz Letonske... Povrhu sta potovala iz evropskega zoološkega vrta še dva medveda v Ameriko.

Petrovčiču je mir dobro del, toda njegovi možgani so začeli že ustvarjati vse mogoče privide. Šel je na krov. Tam je igral konzul Cecil hockey z doktorjem Herderjem in s Smithom, češkoslovaška Lydia se je izprehajala po palubi in Petrovčič se je dolgočasil. Jezil se je na postopaškega konzula in njegove pajdaše, jezil se je na to presneto Lydio, ki je gledala tako učeno v svet, da ga je skoraj mrazilo. Dolgočasno.

Kakor nalašč je svetilo nad morjem najkrasnejše jutro in ni bilo drugega videti, kakor daleč na obzorju dotik morja in neba. Sem in tja se je prikazala samotna ladja. Če se je dovolj približala, so se pozdravili. Sirena je zaukala čez gladino in spet so šumeli le valovi, ki so se penili ob ladji. Petrovčič je vsem ljudem obrnil hrbet in se oziral na morje, vse dotlej, dokler ga ni poklical zvonec h kosilu.

Med obedom se je domislil, da bi ne bilo napačno, če bi pogledal ladji v drobovje. Vsi se izprehajajo po kabinah, po dvoranh, po hodnikih in po palubi, srca te ladje pa menda nihče ne pozna. Še kapitan ga malo pozna. Zgoraj miga s sivo brado, stari morski volk, in njegova jadra so že preživela stvar. Zdaj so le še okrasek, ornament na ladji, takole iz hvaležnosti do starega očeta Kolumba. Kam neki bi Kolumb prišel, če bi bil imel takole ladjo? Vsaj do Indije.

Kaj vse se je zgodilo odtlej — bore pet sto let je minilo!

Pustolovec je prav zanesljivo najnaprednejši element v človeški družbi. Kdo bi bil sploh jadral, če ne bi bilo v človeku vsaj malo pustolovca? Kdo bi se danes dvigal v zračne višave, če bi ga ne gnalo tisto nedopovedljivo hotenje? — Mraz je izpreletel Marija Petrovčiča in hkratu ponos, da se je človekov pogum vendarle dvignil od tistih časov, da se je predal novemu elementu, ki je še bolj tajinstven, še mnogo neprodirnejši. Dvignil se je od zemlje, v prostor, ki mu ni konca, milijoni milj se razprostirajo naokoli, vse do meglá, kjer se porajajo novi svetovi. — Vse to je prav za prav nepojmljivo, človekovo spoznanje ne more obseči razdalj milijonov in milijonov kilometrov v svetovju, vse so samo predrzne sanje njegove fantazije, vse so samo sanje njegovega neutешenega duha. Kje je meja med sanjami in resnico?

Otresel se je svojih premišljanj in se preselil v inženjerjevo kajuto. Prosil ga je, da bi ga popeljal med stroje. Inženjer je bil človek, ki je bil vaje dela in ni poznal ceremonioznosti, ki je obdajala kapitana in njegove častnike. Bil je tenak in gibčen, kaj bi naj tudi počel med stroji z obilnim kapitanovim životom?

Spuščala sta se po zavitih železnih lestvah. Prišla sta do strojev. Olje je pršlo od jeklenih sklepov, drugače pa je bilo vse čisto in snažno. Tu je hodil strojnik sem in tja in mazal stroje. Tam je stal spet nekdo in nekaj vrtal. Vroče je bilo in pot jima je curljal po golih plečih. Ozka vrata so vodila dalje, na obe strani. Na desni so bili spravljene nadomestni deli, orodje, tam je bila tudi črpalka za vodo, ki je neumorno črpala. Še ožji je bil prehod mimo kotlov do peči, h kurjačema; metala sta premog v tri požrešna žrela. Bila sta gola do pasu in vendar je z obeh lilo.

Petrovčiču je vročina osušila usta in čelo se mu je zdajci orosilo. — Inženjer je stopal pred njim. Marij se je ustavil, pomahnil kurjačema z roko v pozdrav in čudna misel ga je obsedla.

Še zvečer mu ni dala miru. Predstavljal si je konzula Cecila in doktorja Herderja pri kotlu, veleindustrijalca Smitha pri strojih in vse druge na mestu mornarjev. Mornarji bi igrali hockey, bi spali v kabinah in ne več v utah na koncu ladje. Imenitna reč bi bil takšen majhen štrajk. —

IV

Mariju Petrovčiču ni dalo miru. Ko je vse globoko spalo, je ogrnil plašč in šel na palubo. Zazdelo se mu je, da sliši glasove. Pogledal je natanko in je na drugem koncu ladje opazil mornarje. Pogovarjali so se. Tudi oba kurjača, ki ju je bil Marij videl pri kotlih, sta bila med njimi. Še zdaj sta se hladila. Njegov pozdrav mu je bil prinesel zaupanje mornarjev. Ko je sedel k njim, so kar naprej godrnjali.

„Spet smo jedli ostanke.“

Mornar Charles je zaškrtal z zobmi. Marij pa je bil že v elementu.

„Zelo bi mi bilo všeč,“ je dejal, „če bi konzul Cecil metal na ogenj in če bi veleindustrijalec Smith pomival posodo. Sploh pa ne vem, zakaj bi si ne privoščili malo zabave. Koliko hrane imate?“

„Za dva meseca bo dovolj —“

„Kurjave?“

„Tudi —“

„Nadomestnih delov?“

„Dovolj!“

„Kar začnimo!“

„Izpremenimo smer. Namestu do New Yorka, zavijmo proti južni Ameriki.“

Ustanovili so odbor za vodstvo štrajka. Marija so poslali na oddajno postajo. Vrgli so konzula Cecila iz postelje in kar v spodnjih hlačah je moral iti h kotlom. Obkolili so vse potnike. Tretjina je bila takoj navdušena in se je pridružila, druge so prisilili k pokorščini. Zaprli so kapitana in dva častnika. Šli so k inženjerju.

„Kaj je novega, fantje?“

„Štrajk —“

Inženjer se je namuznil.

„No, pa malo štrajkajmo!“

Mirno je ostal pri svojih strojih.

Gospodična Lydia jim je dala svojo rdečo bluzo za zastavo.

Ko se je eden izmed potnikov z orožjem v roki ustavljal, so ga vrgli čez ograjo. Nekdo je hotel k oddajni postaji, toda tam so ga zadržale krepke roke Marija Petrovčiča.

Pohlevni mornarji so se čez noč prelevili v gospodarje in marsikdo, ki je bil včeraj še gospod, se je tresel za življenje. Bili so kakor morje. Vse dni je bilo prijazno. Z valovi so se poigrali solnčni žarki. Toda čez noč se zbudi iz svojega mirnega sna in zavladajo mu demonične sile, ki so doma na njegovem dnu.

Vse se je moralo vdati. Mornarji so uvedli novo delitev dela. Kdor se ni pokoril, je zletel čez ograjo.

Morje je bilo mirno.

V

Tako je križarila „Amerika“ že mesec dni pod rdečo zastavo. Marij Petrovčič je sedel v oddajni postaji in od srca mu je bilo žal, da ne bi svet ničesar izvedel o dogodkih na „Ameriki“. Potrudil se je, napel je vse svoje moči in poslal v svet nekaj zanimivih poročil.

Parobrodne družbe je izpreletelo. Vsem podjetnikom so se naježili lasje. Adijo potniki in z njimi dobički! V takih časih ne pojde zlepa kdo na morje. V vseh lukah so pomnožili vojaštvo.

Marij je pridno sedel pred aparatom in lovil glasove iz vsega sveta. Imenitna iznajdba, kakor bi sanjal. Ves svet slišiš, če sediš v tej luknji.

Kaj pa je to? Čuj, čuj! Prav v naši bližini. Štrajk na odprtem morju!

Marij si je pomencal roke. Imenitna reč; zdaj imamo soseda.

Ni sedel dolgo in spet je prisluhnil.

V lukah severnoameriškega otočja so izbruhnili simpatijski štrajki.

Glej, glej, kako je vse pripravljeno! Samo malo je treba zakuriti, pa bo zgorel ves svet.

Brž je sklical odbor. Nato je po odborovem naročilu tekel k inženjerju in mu predlagal, naj pristanejo v eni izmed teh luk severne Amerike. Dobili bodo spet hrane, kuriva in se odpočili.

In „Amerika“ je tako po dolgem času prispela v luk. Sprejeli so jo zmagoslavno in veselo vsi pristaniški delavci, mornarji in celo del vojaštva. Vse bližnje luke so pozdravljale.

Glas je šel po deželi. Osrednja vlada je poslala močno brodovje. Blokiral so luk. Uporniki so se hrabro branili. Tedaj je poslala vlada na pomoč še zračno brodovje. „Amerika“ je bila ranjena in se je začela potapljati. Zavzeli so luk in polovili vse upornike. Komaj so še rešili potnike. Konzul Cecil je suh in zgaran prilezel na dan. A črhnal ni niti besedice, ki bi koga obremenjevala. Tem več so povedali drugi.

VI

Zunaj na koridorju je zapel zvonec, ki je vabil k zajtrku. Marij Petrovčič je skočil s postelje in si dolgo mel oči. Oziral se je in čutil. Vraga, ali je vse le sanjal? Ko je prišel v obednico, so mu povedali, da je bil ponoči vihar.

Pluli so proti luki. Tam je bil Long Island in že jih je pozdravljaj kip Svobode.

KOSOVSKA DEVOJKA

JOSEF LUITPOLD - MILE KLOPČIČ

*Pesem poješ, veličastni pevec,
o Kosóvem, o krvavi bitki,
in: naštevaš pisana imcna:
sultan Murat, Toplica vojvóda,
Boško, Lazar, Milica in Miloš —
a devojke, kosovske devojke,
nje z imenom sploh ne imenuješ?*

*Zgodaj vstala kosovska devojka,
zgodaj vstala in pred dver stopila,
na nedeljo, preden vzšlo je solnce.
In zaviha bele si rokave,
jih zaviha do komolcev belih.
Na ramenih nosi hlebe kruha,
v belih rokah nosi zlata vrča,
v prvem vodo, v drugem rujno vino.*

In odide na Kosóvo ravno.

*Ni človeka, da preštel bi mrtve,
Turke, Srbe, ki ležijo v krvi.*

*In devojka stopa po bojišču,
po zastavah stopa in po kopjih,
in obrača knezove junake,
jih obrača, ki ležijo v krvi,
in zapira jim oči ugasle.
A če koga živega še najde,
ga umije s hladno, svežo vodo,
napoji ga z rdečim, rujnim vinom*

*in nahrani z belim, sladkim kruhom,
naj po srbsko, naj po turško toži,
okrepča ga, hlapca in vojvodo.*

*Po naključju pot jo je privedla
do junaka Orlovića Pavla,
praporščaka knezovih vojakov.
Še je živel, živel sredi mrtvih.
Desno roko v boju je izgubil.
leva noga manjka do kolena,
vitka rebra so mu polomili,
in odprta so mu bela pljuča.*

*In potegne iz krvi junaka,
ga umije s hladno, svežo vodo,
napoji ga z rdečim, rujnim vinom
in nahrani z belim, sladkim kruhom.*

*Ko junaku spet srce zatriplje,
se obrne h kosovski devojki:*

*„Draga sestra, kosovska devojka!
Te nesreča huda je zadela,
da devojka tod po krvi brodiš?
Ali iščeš koga na bojišču,
iščeš brata, iščeš mar bratranca,
si zgubila ženina, očeta?“*

Pa mu reče kosovska devojka:

*„Dragi brat moj, praporščak neznani,
jaz ne iščem po bojišču svojcev,
jaz ne iščem brata ne bratranca,
jaz ne iščem ženina, očeta!“*

*Tisoč vrancev dirjalo je v polje,
tisoč vrancev in desetkrat tisoč,
tisoč kopij videla sem v solncu,
tisoč kopij in desetkrat tisoč,
tisoč žrtev padlo je v spopadu,
tisoč žrtev in desetkrat tisoč.*

*Glej, zato sem davi šla od doma,
na nedeljo, z vrčema in kruhom,
da umivam rane s hladno vodo,
da rešujem ranjencem življenje.
Vsi ubogi, vsi neznani borci,
vsi so meni bratje in očetje.
Ta nesreča mene je zadela,
da devojka tod po krvi brodim.“*

*Pevec dragi, o Kosóvem poješ,
in o knezu, carici, vojvódi,
vsa imena njihova naštevaš —
a devojke, kosovske devojke,
nje z imenom sploh ne imenuješ!*

*Murat, Lazar, kdo ta dva še pomni?
Kaj nam Miloš, Toplica pomeni?
Vsa imena so prešla v pozabo,
vse zastave, kdo še vpraša zanje?
A po mostu, čudežnem oboku,
ki iz veka v vek se pnè brez kraja,
stopa z vrčema in belim kruhom
še dandanes kosovska devojka.*

P L E N I C E

J U Š K O Z A K

Véliki potres je Kalista v tretjem letu starosti obudil k zavesti. Nikoli več ni pozabil prvega hipa, ko je odprl oči in se vedé zagledal na svetu.

V medlem svitu prižgane sveče so begale med stenami nizke izbe osebe, ki jih je doslej le nagonski poznal. Najbližja mu je bila mati, iz katere se je rodil in pil njeno mleko, dokler ga je imela. Oče je bil višji, gledal je ostro in sukal črne brke.

Kalist je v zmedi razločil glas, nekdo je pokazal počeno steno nad njegovo posteljo, najbrž oče. Zašklepetal je stekleni pokrov, pod katerim je stal bodec na omari. Potem so izginili v temo.

Obstali so pod dolgim tovarniškim zidom sredi temne Šentpeterske ceste. Mati je držala v naročju nekaj živega, kar je vzdihaje pritiskala k sebi. Kalist se je oprijemal očeta za roko, strahu ni občutil, le zvedavo se je oziral v gosto temo, iz katere so se prikazovali na oni strani ceste dolgi zidovi nizkih hiš pod širokimi strehami. Razločil je visoki tovarniški dimnik, poslušal očeta, ki se je boječe oziral vanj in zagotavljal, da se lahko vsak hip zruši. Na dolenjem koncu ceste je nekaj padalo in in bobnelo. Tam je stala cerkev, njeno ploščato pročelje se je svetlikalo in zapiralo temno cesto. Z zvonikov je padala opeka, morda se je še kaj razmajalo, Kalistove oči niso dosegle.

Cesta je bila še prazna, človeških glasov ni bilo slišati v temi. Kalistu se je v spominu zabrisalo ali so minevale tedaj sekunde ali minute.

Kakor da se je zazibala zemlja. Mati se je stisnila k zidu in krčevito prižela k sebi, kar je nosila pod široko ruto v naročju. Oče se je z grozo oziral v tovarniški dimnik in nestrpno pogledoval proti domači hiši. Tedaj se je tudi Kalista polotila plašnost, kakor da se približuje nekaj, kar je še hujše od teme, v kateri stojijo. V podzavesti je čustvoval, da se oba, mati in oče, treseta za življenje. Čeprav še ni vedel, kaj je življenje, se je z obema rokama oklenil žilave očetove desnice.

Vrh klanca, na gornjem koncu tovarniškega zidu se je prikazal konj. Oče se je oddahnil, razločno so udarjala konjska kopita po gladki cesti, počasi in enakomerno. Hlapec Matija je privedel Prama. S prihodom pohlevnega in priljubljenega konja se je za hip polegel strah. Oče se je pogovarjal s hlapcem in še glasneje narekal materi, da se vegastemu hlevu na dvorišču nič ne pozna, da je Pram mirno mlel rezanico, ko ga je Matija odvezoval.

Kalist je občutil, kako je družina zadovoljna, da se je zopet zbrala. Vsem je odleglo, zaupljivo so se ozirali v Prama, ki ni kazal nikakega

strahu in se je pokojno ogledoval med njimi. Trenotek kasneje je planil k očetu in se ga krčevito oklenil. Vrata ob cesti so pričela loputati, ljudje so kričali in jokali, gruče so se valile proti cerkvi.

Drugo noč so ležali v prostorni opečni stavbi pri očetovi teti. Kalistu se je dozdevalo poslopje nenavadno visoko in široko. Vozove in ropotijo so izpod senice zvlekli na dvorišče, da so za noč pripravili postelje ob temnih stenah med listjem in vejevjem. Precej ljudi, po večini sorodstvo ob cesti, je spalo v rdečem poslopju, toda Kalist jih ni poznal niti se ni spominjal, da bi jih bil kedaj videl. Vsak večer je napeto poslušal glasove in strmел v svetlo odprtino v steni, za katero je ugašala svetloba večernega neba. Ležal je med materjo in očetom, tik poleg vrat pred svinjaki. Prešiči so krulili zvečer in tudi ponoči. Kalistu se je za vselej vtisnil posebni vonj po korenju in pesi, ki se je širil vsako noč po hlevu. Z nagonskimi čuti je spoznaval, da si je oče iz bojazni za življenje izbral najbližji prostor pri vratih, da bi v hipu lahko skočil na vrt, če bi se tla zopet zamajala in bi se pričela rušiti opeka. Nekajkrat je že kar v spodnjih hlačah zbežal na dvorišče in vznemirjal tudi druge, ki so mirno čakali pod odejami.

Zemlja se je še vedno potresala, ni se mogla umiriti. Na vrtu, kjer so spale revnejše družine pod hladnim aprilskim nebom, so zvečer ženice glasno molile. „Gospod, usliši nas“, se je čulo skozi vrata v hlev in potem zopet pridušeno, enakomerno mrmranje. Kalistu se je zdelo, da opravljajo ženice molitev tudi zanje, ki spe v hlevu.

Neko noč se je iznenada prebudil. Na posteljah so se oglašali pretrgani vzkliki, mati ga je tesno privila k sebi. Očeta ni bilo več na postelji, otrok je čutil praznino poleg sebe. Šum je naraščal, plašni glasovi so se mešali, nekdo je hitel skozi vrata. Zunaj so kričali, da se tovarniški dimnik nagiba in se bo vsak hip prelomil. Z vrta je prihajalo mrmranje, jokajoča molitev je vznemirjala ljudi v hlevu. „Jezus, Jezus“, se je razlegalo zunaj, „Jezus, Jezus“, so šepetali ljudje na posteljah. Kalist je zajokal. Še drugi otroci so pričeli jokati in za njimi matere. Ljudje so begali po hlevu, tekali na dvorišče in se zopet vračali, molili, prosili, se objemali, kakor je mati stiskala Kalista k sebi. Na vrtu so kopneli v molitvi, za nizkim zidom se je onstran ceste majal visoki dimnik. „Oče naš, oče naš“, se je trgalo iz plašnih prsi. V svinjaku so krulili in se pre-rivali prešiči.

Kalista se je prvič v življenju polastil človeški strah pred smrtjo.

*

Morda je bilo v istem letu, jeseni, ko so že popravili hiše in zamazali razpoke. Družina se je zbrala v prostorni izbi ob cesti. Kalistu se je živo

vtisnila v spomin visoka petrolejka na svinčenem podstavku. Skozi brušeni, poslikani senčnik je rumenkasta luč medlo razsvetljevala sobo in ni dosegla temnih kotov. Poslej so prižigali to petrolejko le ob svečanih prilikah, ponavadi na sveti večer.

Ljudje so stali pri vratih in z resnimi obrazi pogledovali v levi kot, kjer je stala postelja. „Rdeči“ je slonel s komolci na omari in nepremično strmel v svetilko.

Kalist je ogledoval zdaj enega zdaj drugega, vedno novi ljudje so prihajali. Kaj se dogaja v kotu, ni mogel razločiti. Tudi resnobnega šepetanja ni razumel. Zanimal ga je le Rdeči. Vznemirjen je strmel v njegove steklene, sinje oči. Stresel ga je za roko, toda Rdeči se ni zmenil za otroka niti ni odmaknil pogleda od svetilke. Drugače se je vedno rad igral, nikoli ni pokazal nejevolje, najsi mu je Kalist še tako nagajal.

Nenadno so ljudje umolknili. Kalist se je ozrl in opazil sršeče očetove oči, ki so nepremično gledale tja proti postelji. Videl ga je, kako je po prstih stopil v temni kot. Niti diha ni bilo čuti v sobi, vsi so dvignili oči in otrdeli. Kmalu je zopet zagledal očeta, kako je obstal sredi sobe in pomenljivo pogledal zbrane. Ljudje so pričeli poklekati, stara ženica je prižgala svečo in jo še ščitila z dlanjo, da je zagorela.

Rdeči se ni premaknil od omare, le roke je sklenil in povetil glavo.

Nekdo je umrl. Kalist je občutil, kako se vsi trudijo, da bi se resno in svečano obnašali. Le Rdeči je bil tako žalosten, da se je otrok zaradi njega nevede solzil.

Kesneje je Kalist zvedel, da je takrat umirala sestra očetove matere, ki je že nekaj časa živela z zmedenim duhom in je imela kot v hiši. Rdeči je bil njen sin in je pomagal pri očetu.

Kalistov oče je postal to noč gospodar vse hiše.

*

Kalist se je potikal po hiši, doživiljal prva odkritja življenjskih resnic in stikal za skrivnostmi. Poznal je vse omare in predalnike. Nešteto krat jih je bil že prebrskal, toda vsak dan je pričakoval, da iztakne kje novo prikrito tajno. Enkrat se mu je posrečilo. V hladni sobi ob cesti, ki je pozimi niso kurili in so le popoldne odpirali vrata vanjo, je neki dan izvlekel spodnji predal visoke omare in ugledal na dnu dva lepa, črna konjiča. Obsedel je z odprtimi usti pred najdbo. Niti dotakniti se ni drznil skrivnostne igrače. Sedé je ogledoval konjiča in s težkim srcem porinil predal nazaj. Dva dni se je mučil in premišljal, kako bi se z materino vednostjo polastil igrače. Bilo je teden dni po Miklavžu.

Ko je neko popoldne opazil, da se mati sklanja nad predalom, je pričel tudi sam hitro brskati in je čez čas previdno izvlekel konjiča. Iz-

praševal je molče, s svetlimi očmi mater, ki je zardela in poskusila najprej igrače prikriti, nato pa smehljuje vzdiknila, da jih je pozabil sveti Miklavž. Čeprav ni zvedavim očem ušla nobena kretnja, ji je Kalist vendar verjel in je odslej še z večjo vnemo brskal in stikal, kadar ni bilo nikogar doma. Prilike je imel dovolj. Od zgodnjega jutra do desete ure ali še dalje so bili starši zdoma. Stare podobice, molki, praški Jezuščki v lesenih puščic in druge brklarije, zamešane med perilo, so vsak dan znova podžigale Kalistovo zvedavost.

Največje skrivnosti je hranila velika skrinja v kuhinjskem kotu pod železnimi vrati sobne peči, ki so jo kurili od zunaj. Toda pokrov na skrinji je bil tako težak, da ga Kalist ni mogel sam dvigniti. Zato so se njegove oči le malokdaj potopile v skrite prostore, kjer so ležali debeli svežnji domačega platna in počivali v stranskem predelu materini spomini, pisane rute, kovinasti pas, mirtin venček, stari molitveniki in med njimi tista strašna knjiga o koncu sveta.

Kalistovi živci so vselej drhteli, kadar je dosegel knjigo. Iz pogovorov v kuhinji je zvedel, da je knjigo o človeški usodi na onem svetu napisal učen jezuit. Ure in ure je presedel v klopici za pečjo, odpiral stran za stranjo in se vsesaval v slike, ki so predstavljale sedem poglavitnih grehov in kazni božje za človeške prestopke. Kazni so bile naslikane v strašnih nakazah plazeče se golazni, sikajočih kač in drugih pošastnih živali, ki so trgale človeško meso. Še hujše muke so se obetale grešniku na onem svetu, v peklu po poslednji sodbi. Kalist je zapiral oči, a se ni mogel odtrgati od podobe, na kateri so skakali in plesali kosmati peklenščki in opletali z levjimi repi okoli bele, gole deklice ter ščipali s kleščami njeno rdeče srce sredi odprtih prsi.

Ker ni umel še čitati, je večkrat prosil teto ali staro Mino, da sta mu razlagali slike in tešili njegovo fantazijo.

Neki večer je sedel z Mino v klopici pri peči. Svetila jima je oljnata dušica v rubinastem kozarcu.

„Na drugem svetu, praviš?“ je vpraševal Mino.

„Na drugem svetu, v peklu, kjer je na milijone peklenščkov.“

„In ne bo nikoli konca?“

„Nikoli.“

Kalistu je drhtela gornja ustnica, ko se je zagledal predsé. Oči nenadno niso več razločile peči ne omare ne vrat, pred njimi se je širila neznanska tema brez konca in kraja. V tej temi je mrgolelo brez števila spačenih obrazov, eden strašnejši od drugega; mrazee občutje, da ne bo nikoli konca ne kraja, mu je stiskalo srce. V grlu ga je pričelo dušiti, potne kaplje so orosile čelo in do dna pretresen je v obupni bojazni bolestno zakričal. Krik je še čul, potem se je vse zameglilo. Ko se je čez čas

znašel na materinih prsih, se mu je zdelo, da je pretrpel nedopovedljivo grozo.

Od tega večera je knjiga izginila in je ni več videl.

*

Strah pred drugim svetom se je počasi polegel. Ko se je Kalist naučil moliti in mu je bogaboječa teta iz dneva v dan prigovarjala, da je strašni, vsegamogočni bog tudi dobrotljiv, če se mu približa človek z molitvijo, se je pričel goreče truditi, da bi si pridobil božjo naklonjenost. Včasih je čutil, kako se hlini in pretvarja v molitvi in poslušnosti, da bi se prikupil bogu in njegovim svetnikom, pa tudi teti, ki ga je za pobožno gorečnost vselej obdarovala z velikimi rdečimi bonboni. Sicer ga je zdaj in zdaj vznemiril v notranjosti rahel opomin, da ne ravna prav, toda ti zavestni občutki so bili tako nejasni in megleni, da jih je kmalu pozabil. Privadil se jim je in si je celo ugajal v svoji odkritosrčnosti, večkrat pa tudi hlinjeni vnemi. Še drugačnih poskusov se je lotil.

Že drugi dan se je trdovratno trudil, da bi izvedel ali ima molitev resnično nadčloveško moč. Prisiliti je hotel svetnike, da bi mu očitno izkazali svojo dobrotljivost. Visok sneg je zunaj pokrival strehe.

Zaklenil je vrata v kuhinjo, pokleknil sredi hladne sobe ob cesti in upiral oči v nebo. Goreče je molil k svetim trem kraljem, da bi ga uslišali in mu poslali malenkosten, toda viden dokaz svoje milosti. Ko je domneval, da se je dovolj namolil, je odšel v sosednjo sobo in zaprl vrata za sabo. Sveti trije kralji morajo imeti priložnost, da mu neopazno zapuste darove. Previdno je čez čas zopet odprl vrata in se ogledal. Nikjer ni odkril nobenega znamenja božje milosti. Dočim je prvič in drugič še igrivo opravil svoj poskus, se je kesneje zagrizel v dejanje. Čutil je vročico na licih in na vratu, ko je kleče povzdigoval roke in hrepenel po razodetju. Kadar je čakal v sosednji sobi, se je ves nestrpen prestopal in se izpraševal, ali je dovolj goreče molil. Obupan je povešal glavo, si očital, da je grešnik in da nima zaradi tega njegova molitev zadostne moči. In zopet je obljubljal svetim trem kraljem angelsko čisto življenje, če mu dokažejo, da sò in ga uslišijo. Ko se je skoraj po dveh urah prizadevanja čutil utrujenega in se je zdvojenega polasčala nevera, je sklenil zadnjikrat poskusiti. Prej je šepetaje izgovarjal besede, sedaj je nevede glasno molil. Zbral je vso voljo in molitev je bila vroča, da bi predrila strop.

Tiho, s srcem kakor struna napetim, je odšel iz sobe. Drhte je prisluškoval. V prsih je utripal dvom, a upanje se ni še ohladilo. Tedaj so prisluhnila ušesa. V sobi je določno zašumelo. Še hip je počakal in nato odprl. Na mizi so ležali trije koščki navadnega sladkorja.

Obšla ga je radost nad dobljeno zmago. Sprva ni mogel verjeti, da se je resnično zgodilo. Toda kmalu je pričel nezaupljivo ogledovati koščke sladkorja, dozdevali so se mu le preveč navadni. Čeprav je prej v molitvi obetal, da se bo zadovoljil z najmanjšim znakom nebeške dobrohotnosti, ni mogel sedaj utajiti razočaranja, da so prišli koščki navadnega kuhinjskega sladkorja iz nebes. Pokazal jih je Mini in opazil, da se čudno muza. Sumnja se je vzbudila in naraščala. Še enkrat je preizkusil vrata, ki so se odpirala v vežo in začuden opazil, da jih je pozabil zakleniti. Torej se ga je Mina, ki je čula, kaj počne, usmilila, se vtihotapila skozi vežo in mu nastavila sladkor.

Čeprav se je sedaj potihoma smejal in ni hotel na svete tri kralje več misliti, je vendar zvečer teti pripovedoval o čudežu, ki ga je dosegel z molitvijo. Ko ga je pohvalila, se je čudil, da mu more verjeti. Sam je že zjutraj spoznal resnico.

*

Kalist je po večini in najrajši živel med posli. Vse dopoldne je bil sam doma in se igral pri služkinji v kuhinji. Prva, ki so ji kmalu po potresu odpovedali službo, mu je obledela v spominu. Zvečer so jo med pogovori v kuhinji pogosto omenjali. Kalist je vselej neopazno strigel z ušesi in marsikaj zajel. Kesneje si je vselej pod odejo poskušal obuditi njeno sliko. Obraza ni nikoli zagledal, le čutni spomini so oživljali medlo predstavo o mladem in živahnem dekletu. Spominjal se je, kako je v kamrici, kjer je spala, dišalo po svežih jabolkah. Kalist jo je imel rad. Večkrat se je splazil v kamrico in se skobacal k njej na posteljo. S pri-tajenim glasom so se v kuhinji zgražali, da se igra z otrokom, se oblači pred njim in nikomur ne prikriva, da je ponoči ležala z moškim. Neko nedeljo je vzela Kalista s seboj. Sedeli so v gostilni, pod kostanji, ona, otrok in še nekdo. Kalistu se je bil živo vtisnil njen vedri smeh, ko ga je opazovala, s kakšno slastjo sreba pivo. Tako se je bil opil, da ga je komaj prinesla domov. Po cesti ji je visel čez ramo in bljuval. Potem je odšla. Teta se je pozneje razburjala nad dekletovo grešnostjo in pomilovala Kalista, ki ni mogel razumeti, zakaj? Bilo mu je žal za njo in kadar se je je domislil, se mu je zdelo, da diši okoli njega po svežih jabolkah.

Očetov pomočnik, visoki in močni Matija, je spal v zatohli, temni kleti pri krompirju. Medla svetloba je padala s ceste skozi rešetko, da se je postelja v kotu le slabo razločila. Kalist je imel strah pred Matijo, ker je bil molčec in je imel strašno roko. Ko je pomočnik nekoč vodil konja h kovaču, se mu je žival splašila. Matiji je izkočila roka v rami. Ko so mu doma slekli srajco, si je Kalist za vselej zapomnil močno, debelo laket.

Vzroka, zakaj oče ne mara Rdečega, ni Kalist nikoli dognal. Spoznal je, da ga gleda z levim očesom in godrnja, kadar le more, nad njegovim delom. Zaradi bakrenih las mu je dal priimek Rdeči in je celó svaril pred njim, češ da so ljudje s takimi lasmi v človeški družbi zaznamovani. Rdeči je bil dolgin in se je pri hoji priklanjal, kakor bi imel mehka kolena. Kalist ga je imel rad in ga vselej zvečer komaj pričakoval. Po opravljenem delu je prišel Rdeči v kuhinjo in igral z otrokom domino. Včasih sta slikala ali listala po knjigah in tolmačila vsebino. Rdeči se je zanimal za vse kakor otrok. Govoril je razloženo, a s prijaznim in toplim glasom. Zanimivo je znal pripovedovati o strahovih in duhovih, s katerimi so prebivalci predmestja oživljali svojo okolico. Posebno se je razgovoril v zimskih večerih, kadar so luščili fižol. Otrok ga je poslušal z odprtimi usti in ušesi, marsikaj so si morali prizadeti, da so ga ob takih večerih spravili spat.

Neki dan se je oče pri večerji sporekel z Rdečim. Kalist se je nestrpno vrtel na stolu, ker je sedel tako nerodno, da je obračal mizi, pri kateri so sedeli posli, hrbet in ni mogel videti svojega prijatelja. Rdeči je odgovarjal mirno in premišljeno na očetove srdite besede. Kalist je bil preverjen, da je pravica njegova. Po večerji se je splazil na dvorišče in poiskal Rdečega. Splezal je v temi poletne noči po lestvi na svisli, kjer je Rdeči spal. Otipal ga je v senu. Ležal je nepremično in je imel glavo uprto v strop. Otrok se je molče stisnil k njemu. Spodaj v hlevu se je prestopal Pram in mlel rezanico. Soparno je bilo na hlevu, ker se visoki zidovi ob dvorišču in streha še niso ohladili. Rdeči se ni premaknil niti vzdihnil. Kalist je vedel, da premišlja. Stegnil je noge, se preložil na hrbet in uprl kakor oni glavo v strop. Želel mu je biti enak. Čez čas je čutil, kako je dvignil Rdeči raskavo dlan, ga pobožal po glavi in mu je roka obležala na lasih. V odjužni soparici je dišalo seno. Kalist se skoraj dihata ni drznil. Vedel je, da Rdeči premišlja in ga nekaj peče, česar ne more povedati. Skozi temo je slutil njegove misli. Oče je mogočen, hišo ima, vsi ob cesti ga spoštujejo, Rdeči pa je neroden in sam na svetu. Oče ga ozmerja, kadar je nasajen. Kalist je občutil, da je hudo, kadar človeka nekaj na svetu boli in se sam ne more upreti. Primaknil se je še bliže, da se je z obrazom skoraj dotikal pegastega lica. Precej časa je minilo, naposled se je Kalist molče, po vseh štirih splazil do lestve in se zgoraj v sobi žalosten zvil pod odejo. Rdeči je kmalu po tem večeru zapustil hišo in se preselil k stricu, kjer je spal v sobi in opravljal prva dela v hiši.

Mine Kalist ni maral. Postarna ženska je bila goreča v pobožnosti in je vsa dela jezljivo opravljala. V kamrici je imela po vseh stenah razobešene božje podobice, ki se jih živ človek ni smel dotakniti. Ko je zjutraj mati odšla na trg, je Mina pazila na Kalista. Po zajtrku je moral

poklekni v kuhinji in glasno moliti. Komaj je ženska izginila v sobo, da bi pospravljala, se je pričel Kalist igrati. Toda zlovoljen obraz se je kaj kmalu prikazal med vrati in ga prebadal s strogim pogledom. Kalist je z uporno mislijo ubogal, ker je vedel, da bi ga drugače tožila očetu, kakor je večkrat tožila Rdečega in celó Matijo. Otrok je marsikdaj opazil, da je pri teh tožbah kako besedo zavila. V zaupnih pogovorih je mati večkrat potožila teti, kako je Mina nasproti otroku nestrpna in nepotrpežljiva, da ga vedno toži in prav za prazen nič. „Saj ne more misliti, da bo iz otroka naredila svetnika.“ Teta je Mino vselej zagovarjala, češ da je bolehná, a pobožna ženska, vredna zlatega denarja. Mati je potem molčala, toda Kalist je uganil, da se njena nejevolja ni izpremenila. Napetost med Mino in Kalistom je naraščala, dokler ni neko jutro izbruhnila. Kalist je stal na lesenem hodniku in premišljal, kaj bi počel v solnčnem jutru. Solnce je že oblivalo košati oreh na dvorišču, otroka je mikalo med debele veje. Tedaj je zapazil pred sabo Mino, ki se je sklanjala nad stopnicami in zapirala težko javorjevo loputo, da bi jo pomedla. Na skrinji je ležal pleten korobač. Kalist se je priplazil od zadaj kakor mačka. Nagonška sovražnost mu je sprožila roko, segel je po korobaču in z naslado udaril Mino po hrbtu, kolikor je mogel. Ženska se je skrivila in se od starostne betežnosti sesedla. Zaječala je, debele solze so ji lile po licih. Počasi se je dvignila, se s težavo zravnila in si molče pomagala v kuhinjo. Kalist se je šele sedaj zavedel. Njena bolečina ga je skelela, da se je stisnil v kot. Tudi kesneje, kadar se je spomnil, kako je dvignil korobač in jo z vso silo udaril po hrbtu, ga je zmrazilo.

Mina je odpovedala službo, ni se dala preprosi, da bi še ostala.

*

Mati in teta sta sedeli na hodniku in se pogovarjali. Kalist je opazoval blede brazgotino na tetinem koščenem nosu. Kadar je pripovedovala, kako ji je Kalistova mati na njivi prežela nos, ni nikoli zatajila lahne nejevolje.

Otrok je sedel na pručici. „Teta, kako se tebi sveti nos“, je bleknil. Mati je zapazila, kako se je sestra namrdnila in je z nasmeškom nadaljevala pogovor o spovednikih. Kalistova teta je bila tri leta starejša od matere, suhljata in drobnih kosti. Na prstih so se ji poznali vsi členki. Sivkaste oči so bile vdrté pod gladkim čelom in so gledale vedno zaskrbnjeno. Čeprav je otrok čutil, da ga ima zelo rada, je večkrat premišljal, kako je sitna, ker se tolikrat zgleduje nad očetom, še celó nad materjo in jima kaj očita.

Kalist se je sedaj obrnil od tete in uprl pogled v temne, materine oči, ki so vroče sijale. Ljubil je njen mirni obraz, rahlo odprte ustnice in mehke jamice na licih, kamor se je tako željno pritiskal.

Mati se je spovedovala pri lazaristih in je hvalila Nastrana, dobro hotnega, prijaznega starčka, od katerega se je vselej pomirjena vračala. Teta se je vnemala za frančiškane, še posebno za Placida, ki strogo izprašuje dušo, a je usmiljeno pravičen. Prigovarjala je sestri, da naj zamenja.

Molče se je mati sklonila, da bi si zavezala čevelj. Namenila se je v cerkev in ni hotela ugovarjati. Tedaj se je otrok nenadno zagledal. Ko se je mati pripognila, so se za predpasnikom odkrile bele prsi. Kalist je nevede odprl usta in ni mogel odmakniti oči, s katerimi se je bil zamaknil v belino. Vroče ga je oblilo, v trenutku se je zavedel, da matere takó še ni nikoli videl. Razločno je čul, kako je teta zakašljala. Morda je mati ni slišala ali je ni razumela, kajti teta je glasno opozorila na otroka. Mati je dvignila glavo in si z naglo kretnjo popravila predpasnik. Kalist je pred njenim pogledom povetil oči, a v srcu mu je vzklopela nejevolja. Najrajši bi se bil zakadil v teto, ker mu je s svojo sitnostjo zagnila lepoto, ki ga je vsega presunila.

Pred odhodom je položila mati Kalistu roko na lase. Zdrnil se je in se je kakor brezumen oklenil okoli pasu.

Solnce je viselo nad dvoriščem in oblivalo košati oreh. Visoki zidovi, opeka na hlevu so žehlili kakor peč. Kalist se je stisnil v kot na hodniku in gledal tja, kjer je prej sedela mati. Čez čas so mu pričeile polzeti po licih debele solze. Hip kesneje že ni vedel, da je jokal.

Počasi se je splazil na dvorišče, v hladno orehovo senco. Kadar je bil najbolj razposajen ali radostno vznemirjen od notranje sreče, se je popel ob sivkastem in že razpokanem deblu med zelene veje. Oklenil se je drevesa in se prikril, da ga niso mogli opaziti s hodnika. Tako je ždel včasih dolge ure, poslušal šuštenje vetra, opazoval igro žarkov na zelenih listih in iskal z očmi zoreče orehe. Tam gori je imel svoj drugi dom, ki se mu je zdel vsako uro in vsak dan drugačen. Z zelenih višin je lahko ogledoval ljudi doli na cesti. To pot je splezal med najvišje rogovile, kjer je še lahko sedel. Okoli in okoli so na tankih steblih pahljali zeleni listi. Kalist je utrgal dva, tri in jih mečkal v drobnih pesteh. Pritisnil je dlani k obrazu in poželjivo vdihaval jedke, dražljive vonjave.

Dišeče zelenje je vzbujalo v njem nagonsko hrepenenje. V tem hipu je zopet zagledal, kako so se mu prej na hodniku odkrile materine prsi.

*

Na kamnitem, položnem dvorišču je odkrival Kalist zemeljske skrivnosti. Poznal je stezice, po katerih so brzele mravlje vse dni v urejenih procesijah in prenašale smeti in jajčeca. V bližini pokrite gnojne jame so živele nepoznane živali. Med trohljivim lesom so mrgolele strigalice,

stonoge in različni črvi. Na vlažnih tleh za orehom so se zvijale pod kamenjem dolge, debele gliste. Včasih je lovil kačje pastirje in jim zatikal, kakor ga je naučil Rdeči, slamice v zadek.

Mikalo ga je ven zavodó, kjer je pod zelenimi bregovi tekla Ljubljana. Tam so se spreletavali metulji, odrasli fantje so lovili kapeljne z vilicami in nabirali umazane školjke.

Dvakrat ga je vzel oče s seboj na polje. Sredi širnega Ljubljanskega polja, med deteljami, krompirjem in žitom je doživel novo radost. Omamljen od solnca, v objemu nepregledne, zelene zemlje je take dneve ohranil v spominu kakor najbolj svečane praznike. Njegovo hrepenenje po prirodi se je poslej izživljalo na dvorišču, ki mu ga je fantazija izpreminjala zdaj v gozdove, peščena polja, zdaj zopet v skalovite pokrajine.

Dogodilo se je, da je ostal dolgo pokonci in se motovilil po kuhinji. Zunaj je oblivala zemljo mesečina in ga zvabila na hodnik. Vzpel se je ob lesenih ograji in strmел v noč. Na gradu so stale tihe, črne smreke. V Ljubljani se je lesketala srebrna voda, od katere je prihajal hladen dih. Nad orehom je visela bleščeča krogla, orjaško drevo je širilo temne veje v stekleno ozračje. Nepremične sence so pokrile dvorišče s črno mrežo. Kalist se je ves zavzet zamaknil v pokojno tišino. Zdaj je hušknila tu zdaj tam preko dvorišča senca in izginila v temi pod orehom. Ob hlevu se je plazila mačka, bliskoma je preskočila svetlo ploskev in počenila pri gnojni jami na prežo. Izpod strehe se je utrgal netopir, pijano zaplesal v mesečini in se zopet obesil na podstrešju. Skrivnosti nočnega življenja so se oklenile Kalista s kleščami, a zmanjkalo mu je poguma, da bi se splazil po stopnicah. Preživo se je bil zapomnil vse, kar so pripovedovali, da so doživeli ponoči zavodó in na dvorišču.

Drhté je poslušal, kaj se je primerilo materi, ko se je kmalu po poroki kesno vračala domov. Pod klancem se ji je približal neznanec, ki je naglusno sopel in jo poskušal podreti. Kalist je sklepal, da tudi zadaviti, ker še ni razumel izbruhov človeških strasti.

Oče je pripovedoval še strašnejše stvari. Ko je neko noč ob pozni uri stopil na dvorišče, je zagledal pri hlevu dve temni postavi. Na vprašanje, kdo sta?, se ni nihče oglasil. Mrzel pot ga je oblil; nekaj časa je čakal, nato se je pognal, da bi v skoku dosegel stopnice. Ta hip sta se mu temni postavi kakor kladi zvalili pred noge in mu zastavili pot. Vsak las je čutil na glavi. Pripognil se je in od strahu zamižal. Na tleh sta ležali moški postavi, obe brez glave. Kalist je že vedel, da je oče plašljiv, a je vendar vse zvesto verjel in se v bujni domišljiji vedno ukvarjal s strašnimi podobami. Očetova zgodba je romala od hiše do hiše in kmalu so si pričeli prebivalci šentpeterskega predmestja pripovedovati, kako je zdaj ta zdaj oni ugledal človeka brez glave.

V povodnjega moža so vsi verovali. Videli so ga, kako se je včasih premetaval v Ljubljani, v mesečnih nočeh pa posedal na tovarniškem zidu. Noge so mu visele do tal, zvedavo je obračal ogromno zelenkasto glavo in si z grabljami česal dolge lase. V odprtih ustih je imel namesto zob goreče sveče.

Doma in pri sorodnikih, kamor je Kalist v dolgih večerih zahajal na obiske, povsod so ga plašili s strahovi. Polagoma se je vlezlo vanj. Marsikdaj je drgetajoč planil izpod odeje, ko se mu je v polsnu prikazala strašna glava povodnjega moža. Postal je plašljiv, da se v mraku ni drznil več sam na dvorišče. Saj je vedel, da se je celó v stanovanju pod hodnikom oglasila vodna pošast. Na veliko soboto je potrkala: „Mojster šnobec, poglej moj gobec!“ Čevljar Jerin, ki je šival ob prepovedani uri, je vznejevoljen pogledal v okno in pri priči umrl.

Na kresni večer so se vsako leto stari in mladi zbrali za vodo. Spuščali so lesene splave, na katerih je gorela suhljad. Med splavi so se zibale na vodi tudi deščice s prižganimi svečami. Stari običaj je izvabil vse okolišne prebivalce k vodi; prinesli so s seboj pručice in se v večernem hladu pomenkovali. Med njimi so se podili in preganjali otroci. Bil je topel in lep kresen večer. Kalistu se ni dalo domov. Ljudje so se že porazgubili, nanj so domači pozabili. Otroci so se razbežali, Kalist pa je boječe odprl dvoriščna vrata. Znašel se je v temni tišini. Srce mu je udarjalo, pričel se je plašno ogledovati. Neodločen je zaprl vrata in stopil zopet na cesto. Zavôdó je bilo vse tiho, po hišah so gorele luči. Samoten človek je šel mimo in se je komaj ozrl nanj. Tedaj se je Kalist sprostil. Bojazljivost je prešla, ustavil se je pod lipo na bregu, se zagledal v lahno vznemirjeno gladino in poslušal šumenje vode. Pri usnjarskem splavu pod tovarno je dogorevalo dračje na deski, ki se je zataknila. Goreči utrinki so ugašali v vodi.

Cesta se je z obeh strani ob škarpi zložno spuščala do vode, kjer so napajali konje in prali vozove. Kalist je stekel po bregu. Vgnezdil se je med kamni in poslušal kako pljuska voda. Nenadno se je domislil povodnjega moža. Srce mu je vztrepetaló. Toda le za hip. Bližina mirno tekoče vode, ki je pljuskala ob kamne pred njim, ga je pomirila. Zazdelo se mu je, da se premika z vodo, ki ga odnaša med temnimi drevesi pod zvezdnim nebom. Sedel je, niti premaknil se ni in vendar mu je bilo, kakor da sam beži. Onemel je v objemu noči, izginili so vsi strahovi. Zenice so se mu razširile, ko se ga je dotaknila najgloblja skrivnost življenja, tihi beg vode v votli zemeljski tišini.

Zdrznil se je iz zamaknenosti. Nad Gradom se je prikazal krajec, svetloba je oblila strehe; hiše na levem bregu so bile bele, na desnem črne.

Razdražen glas ga je poklical.

ZEMLJA IN LJUDJE

ANTON INGOLIČ

Toda Tunika ni mirovala. Kar je bila v Mariboru, je marsikateri večer sanjari o mestu, o beli cesti, koder se pelje, pelje. Polja, gozdovi, vse gre mimo, ona pa se pelje v nove kraje, med nove ljudi. Še nikoli ni bila v Prekmurju. Pravijo, da je prav tako kakor na Ruskem. Oče ji je pripovedoval, kakšna čudovita ravnina je tam, taka, da bi se kar izgubil v njej. Voziš se dan, še en dan, ves teden, pa ji ni konca.

Nazadnje sta vendar privolila.

Nana je še enkrat pregledala voz, nato so se odpeljali.

Kmalu za njimi se je odpeljal Drejčev sosed Meško, ki si je v graščini izposodil konja in voz za deset težakov. Pred odhodom se je z ženo sprl zaradi štiriletnega Vanjka, ki ga je hotela žena vzeti s seboj in ki ga Meško sploh ni maral, ker si ni bil na jasnem, ali je njegov ali Šegulov. Saj je Šegula lazil za njegovo ženo, ko je bil on na fronti. Nazadnje je ozmerjal ženo z vlačugo in se odpeljal sam.

Medtem so k Vršiču vozila dekleta na kankolah vreče luka in jih nalagale na velik voz.

„Zdaj bo pa dovolj“, je dejal Vršič, ko je prišel iz gostilne in zagledal voz, zvrhano naložen z vrečami.

„Štirinajst, to bo malo hudo. Če ne pojde, bomo zgornje zmetali v jarek“, se je zasmel.

„O ne, pač pa boste morali vi z voza“, so se zasmejala dekleta rejenemu gostilničarju, ki mu bodo morala plačati za vsako vrečo dva desetaka in prav toliko zase.

Sredi popoldneva sta se odpeljala Drejčev Andrej in njegova petnajstletna sestra Urška. Andrej je nakupil pet vreč luka, Urška pa je peljala vrečo svojega. Andrej je veselo požvižgaval in že spotoma skozi vas računal: prodati mora vse, povprečno kilogram po pet dinarjev, to je dva tisoč dinarjev, za luk je dal tisoč šest sto, za voz in konja pa sto dinarjev, torej mu mora ostati tri sto dinarjev. Vselej je v začetku poti tako računal. Včasih je bilo, kakor je izračunal, a največkrat ne. Redko več, drugače pa vselej manj. Toda on si ni zaradi tega nič storil, čeprav je trikrat zapovrstjo zaslužil komaj za cigarete. Samo da je lahko sedel na voz, si žvižgal preko polj in travnikov, stal s svojim lukom na trgu v Mariboru, Murski Soboti, Gradcu, Čakovcu, Varaždinu, Krapini, Rogatcu in drugod, pozdravljal ljudi, kričal in prodajal, potem pa šel v gostilno ter si kupil pečenko in dve, tri, štiri četrtinke vina. Včasih — v Varaždinu, Krapini in Čakovcu — si je privoščil še žensko in veselja-

čil nekaj dni, dokler se ni utrujen in brez denarja vrnil, nakupil luka na kreda ter odšel po vaseh v smeri proti Mariboru in Slovenski Bistrici. Živel je ob kruhu in luku, samo da je prišel spet do denarja, potem pa je krenil s širokim smehom v slovensko, hrvaško ali nemško mesto.

Vse je že zelenelo. Travniki so bili kakor velik zelen namizni prt, lepo ravni in zlikani, Blatnica je bila visoka in kalna še od neurij v prejšnjem tednu.

Andrej je pokal z bičem in prepeval svojo pesem:

„Dere sen ja mali bija,
te je lüšno blo,
kol'ca sen po hiš' potaka,
varva mačkico.“

Voz s sivim šotorom se je počasi pomikal po beli cesti med njivami in travniki. Tu in tam so ob cesti ljudje sadili krompir. Andrej jih je pozdravljaj in jih klical. Do Kamenšaka so ga vsi poznali kot Drejčevega Andreja, od Kamenšaka daleč v Prekmurje in Zagorje pa kot „veselega Andreja“. Krčmarji in krčmarice so ob velikih sejnih stali na pragih in ga čakali. Vselej je ustavil, spil četrto vna ter povedal nekaj novic, ki si jih je izmislil, če ni bilo dovolj zanimivih. S smehom je prišel, s smehom odšel. Vsa vas se je zbrala, če ga je kje zatekla noč. Pregovorili so ga, da je prenočil v gostilni. Andrej je privlekel iz šotora gosli, igral in pel kakor cigan ter objemal dekleta, da ga niso ves teden pozabila.

Ponoči je prispel v Mursko Soboto.

Ob vsaki strani glavne ulice so že stali vozovi z lukom in stojnice z najrazličnejšim blagom. Svoj voz je zapeljal tik Naninega, nato pa odšel v gostilno.

Drugo jutro je bilo že zgodaj po ulicah vse polno kmetov in kmetic, ki so prišli iz vsega Prekmurja.

Okoli Andreja se je nabrala kmalu velika gruča ljudi. Držal je v vsaki roki po nekaj vencev in kričal, da so ga slišali vzdolž ulice:

„Kume in kumice, venec po devet, samo po devet dinarjev. Luk pa tak, da ga ni v vsej Evropi boljšega!“

Kmetici, ki je otipavala venec, ga je kar vrgel na rame:

„Kumica, za devet ga dam vam, ker se že poznavam.“

Vrgel ji je še enega.

„Nate še enega, da boste imeli nekaj časa mir.“

Ko mu je plačala, jo je Andrej za slovo potrepljal po bokih in ji zašepetal na uho:

„Kumica, dajte svojemu kumeku nocoj luka, pa boste videli, kako bo divji!“

A že je zagledal mlado dekle, jo objel in ji pokazal venec najdebelejšega luka:

„Glej, tako lepo rdeč je, kakor so tvoja lica, ná, kupi ga, dam ti ga za dvanajst, ker si tako lepa.“

Dekle se je pogajalo, Andrej pa je kričal, se šalil, vabil ljudi in ji popustil na devet. Nato ji je vrgel v naročje še en venec, češ, drobiž bo izgubila, venca pa ne bo.

Starejšega kmeta, ki je z zanimanjem ogledoval njegov luk, pa je kar potegnil za suknjo:

„Hé, kume, kar bliže. Lep in dober luk imam. Kar potipajte.“ V trenutku mu je vrgel štiri vence na rame, medtem pa je potegnil iz žepa steklenico z žganjem in jo podal kmetu:

„Srknite ga, da boste videli, kakšen zrasede pri nas.“ Kmet je nagnil in pohvalil.

„Zdaj pa kupite; takšen je tudi luk.“

Dolgo sta se pogajala, nazadnje pa je Andrej segel v vrečo, kjer je imel posamezne glavice, in mu podaril debelo glavo. Kmet je slednjič kupil pet vencev.

Ko je prišla mimo mestno oblečena gospa, je zavihtel svoje vence in zapel:

„Kupite luka pri meni, gospa,
imam svežega, rdečega, belega,
z njim vsaka ženica kuhati zna
za svojega možčka debelega.“

Gospa se je ustavila in smeje ogledovala Andreja.

„Le postojte, postojte sedaj,
najboljši luk je tu naprodaj,
kar pogledajte in potipajte ga,
saj pravi lukarski duh ima.“

Mlada gospa je gledala Andreja, visokega, od zdravja in življenja kipečega fanta, in kupila še več, kakor se je namenila. Plačala je in se še vedno ozirala vanj, a Andrej se je že obrnil k ženici, ki se je ustavila pred vozom in vprašala, po čem prodaja.

„Oj mati, kaj pa vprašujete,
kaj ogledujete in modrujete,
kar primite in vzemite jih pet,
saj vam jih dam po pet al' deset.“

Tako je šlo vse dopoldne. Andrej se je šalil, kričal, pel in dobro prodajal. Venci so mu kar vidno kopneli. Ko nekaj časa ni bilo kupcev, je skočil na voz in zapel, da so ga videli in čuli daleč po ulici:

„Ja sen Varaždinec, Varaždinec,
slavne majke sin.
V Gradcu imam hiše tri,
a nobena moja ni.
Ja sen Varaždinec, Varaždinec,
slavne majke sin.“

Ostali so prodajali počasneje. Mnogo je bilo luka. Kdo bo toliko kupil. Če bi vsak kmet in vsaka kmetica kupila po en venec, pa bi ga še komaj vsega prodali. Polona, ki je prišla šele pozno zjutraj, je prodala komaj nekaj vencev.

Tudi botra Nana ni še prodala vsega, čeprav ga je pripeljala samo četrť voza, ker je ostalega razprodala že prejšnji dan med potjo.

Tomaž je prodajal ob vozu, Nana pa ponujala po ulicah. Ko je proti poldnevu še Tomaž odšel krmit in napajat konja, je ostala dolgo časa Tunika sama. Vzela je nekaj vencev v roke in ponujala:

„Kupite, kupite luka!“

Kmalu se je zbrala gruča moških in žensk. Bili so črni in čudno oblečeni, da se jih je kar ustrašila. A govorili so prijazno.

„Po čem, punca?“

Jemali so vence v roke in jih ogledovali. Majhna starikava ženska je utrgala z venca glavo luka, jo pomolila Tuniki prav pod nos in dejala sladko:

„Vidiš, dušica, tale glavica je pa gnila. In to hočeš tudi prodati? Ali ne veš, ptička, da se to ne sme.“ Ko je Tunika vzela luk v roke in ga pogledala, je z grozo opazila, kako so se možje z venci izgubljali nekam, nekdo je celó segel pod šotor.

Planila je na voz, mahala z rokami in kričala na ves glas:

„Glejte, luk mi kradejo!“

Toda njene besede so se izgubljale v trušču in kričanju. Nikogar ni bilo na pomoč.

Šele ko je prišla Nana, so cigani izginili. Odnegli so okoli petnajst vencev in cekar s kruhom in klobaso.

Sredi popoldneva so po večini prodali luk, če ne na semnju, pa po hišah. Polona ga je prodala nekemu židu, h kateremu jo je odvedel Martin, ki se je bil takrat pripeljal s kolesom. Andrej bi bil lahko vse prodal na semnju, toda nekaj vencev si je moral prihraniti za svoje stalne odjemalce.

S poslednjimi tremi je stopil skozi železna vrata v vrt, sredi katerega je stala lepa hišica. Pred štirimi leti so jo zgradili ruski ujetniki. Ko je nekoč prinesel sem luk, je vsega prodal. Najprej je stanovala v pritličju suha in že bela gospa, okoli katere je vedno tekalo najmanj po osem mačk; luka ni mogla videti. Ob koncu vojne pa je prišel k njej postaran general, ki je strastno rad jedel luk. Vselej ga je kupil nekaj vencev, čeprav ga je gospa že vpričo Andreja zmerjala zaradi tega.

„Potem boš pa smrdel ko polh. Pri meni ne boš spal tri noči“, je kričala.

A general se je smehljaj:

„Saj že tako ni vredno legati k tebi, spim res lahko tudi sam.“

Preteklo pomlad, ko je Andrej spet pozvonil in se že pripravljaj, kako bo podražil gospo ali gospoda generala še bolj navdušil za luk, mu je nenadno odprla vrata lepa mlada ženska. Širok nasmeh, ki ga je imel že pripravljenega, mu je zdajci izginil z ustnic in ni vedel, kaj bi dejal.

Žena se je nasmehnila njegovi zadregi in vprašala z madžarskim naglasom:

„Ali prodajate luk?“

Andrej je prikimal.

Žena se je odmaknila od vrat:

„Pa vstopite!“

Andrej je ubogal. V svetli prednji sobi jo je mogel šele prav videti. Imela je ogoljeno črne oči in lase. Odeta je bila v vijoličasto jutrnjo haljo. Prsi in boki so ji kipeli.

„Po čem?“

„Po deset za vas, ker ste lepi“, se je zasmel, ko ga je počasi minila zadrega.

Precej dolgo sta se šalila.

Potem je vsakikrat, ko je tod hodil, obiskal gospo Lejo; kmalu se je tako udomačil, da je presedel vselej pri njej v kuhinji kakšno uro. Včasi ni minilo med dvema obiskoma niti štirinajst dni, toda Leja je zmerom kupila nekaj vencev, dasi je Andrej vedel, da še enega ni porabila od zadnjič. Pozneje se mu Leja sicer ni zdela več tako lepa, da bi ob pogledu nanjo pozabil, čemu je prišel, kakor prvič. Čeprav je tudi zvedel, da ima že trideset let in da je žena postaranega trgovca, je vendar moral toliko misliti nanjo, kakor še ni mislil nikoli na nobeno žensko.

Pogladil si je kratke črne brke in pozvonil.

Vrata so se odprla in Leja se je prismejala:

„O, veseli Andrej, kje ste pa hodili, da vas ni bilo tako dolgo?“

„Lepa gospa Leja, za vas sem iskal po Lukariji najdebelejši luk.“

„Če ste hodili po vsej Lukariji, ste gotovo žejni“, ga je povabila v kuhinjo in mu prinesla steklenico vina.

„Na vaše zdravje, lepa gospa Leja, da bi še dolgo živeli in kupovali od mene luk“, ji je Andrej napil.

Prinesla je še zase kozarec in Andrej ji je natočil. Pripovedovala mu je vse mogoče novice, pri tem pa si popravljala bujne črne lase, ki so ji silili na čelo. Njeno polno telo, odeto v belo obleko, se je mehko odražalo v prvem mraku. Andrej je drhtel. Nalil si je kozarec in ga v dušku izpil.

„Zakaj ste tako utihnili, veseli Andrej?“ mu je dejala, ko je že predolgo molčal.

Andrej se je topo nasmehnil, Leja pa je pristopila k mizi in mu še natočila:

„Vsaj pijte, če že nočete govoriti“, je dejala in se ozrla vanj z vlažnimi očmi.

V mraku, ob dehtanju z vrta, se ji je zdel še močnejši ko običajno. Stopila je k oknu, noge so ji postale čudno mehke in okno se je odmikalo. Šele ko se je z rokami uprla na okenski podboj, je spet začutila, da stoji trdno. Ozrla se je na Andreja, ki je strmel vanjo. Zamižala je za trenotek in se trudno nasmejala:

„Andrej, zdaj vas bom pa imenovala dolgočasnega Andreja!“

Andrej je skomignil z rameni, čez čas pa dejal počasi, z vso zadržano strastjo:

„Jaz pa vas vražjo žensko.“

„Zakaj?“

Andrej je molčal.

Za trenotek ga je prešlo: Kaj vendar čaka. Drugače pogleda žensko, pa jo ima.

A niti vstal ni. Čutil je: če bi vstal, bi planil k nji in jo zdrobil v svojih rokah.

Tedaj je Leja stopila k mizi. Sklonila se je k Andreju, da ga je vsega prevzel vonj po njej in je videl še v mraku, kako ji gore oči; nekaj trenotkov je tako zrla vanj, potem pa je vprašala s smehom, ki je bil že krik:

„Zakaj sem vražja ženska, Andrej?“

Ko se je z lasmi doteknila njegovega čela, se je pa v Andreju utrgalo. Planil je, prižl Lejo nase, jo takoj nato vzdignil v naročje in jo stisnil k sebi, da je kriknila. Njen krik ga je še bolj razvnel. Odnese jo je v prvo sobo, ki jo je dosegel.

Pozno popoldne so se odpravili Lukarji proti domu. Odpeljala se je tudi Urška, ker Andreja ni bilo odnikoder, pa tudi Martina in Polone ni mogla nikjer najti.

Prvi je vozil Vršič. Bil je precej okajen in pripovedoval je dekletom take, da so kar vreščale. Za njim je vozil Meško in se venomer sklanjal k Trezi, priletni ženski, ki jo je vzel že prejšnji dan med potjo na voz. Potem v daljšem presledku Urška, zadnji pa Nana, Tomaž in Tunika.

Ko so dospeli iz mesta, je Nana odprla veliko usnjeno torbo, ki jo je imela privezano pod predpasnikom, in začela preštovati denar. Tomaž je brez misli sedel poleg nje in vodil konja. Niti ozrl se ni na denar. Šele ko je zaprla torbo, je vprašal, zamahnivši z bičem:

„Kako je bilo?“

„Dobro,“ je odgovorila Nana, „čeprav so nas cigani okradli.“

Tunika je sedela na senu v šotoru. Temno je postalo v njem; če se je ozrla predse, je videla med temnima postavama Nane in Tomaža in polkrožnim robom šotora, da je zunaj še nekoliko svetlo. Premišljala je o vsem, kar je videla ta dan. Popoldne so bili šli v gostilno. Tunika je bila vsa zbegana od vrišča in kričanja. Pri sosednji mizi sta sedela Meško in Treza. Meško je ves čas silil Trezi v prsi, ona pa se mu je smejala. Če je prej videla, da so možje ali fantje objemali dekleta, se ji ni zdelo to nič kaj čudnega. Zdaj pa, kar se je vrnil oče, je neprestano premišljala o tem. Opazila je, kako je oče včasih — sicer zelo redko, a ona ni prezrla niti enega takega trenutka — objel mater in ji segal v prsi, dasi je bil sicer z njo zelo trd, saj je dobila mater večkrat jokajočo v kuhinji. Ob takih večerih je ostal doma in so zgodaj legli, Tunika za peč, oče in mati v posteljo. Oče je pripovedoval najčudovitejše reči; govoril je, kako jim bo še lepo, dobili bodo zemljo, sezidali si bodo hišo. Tunika je poslušala očetov nenavadno mehki glas, slišala je tudi mater, ki je samo semtertja pritrdila in zavzdihnila; potem je slišala, kako je začela njuna postelja šumeti; tedaj jo je mati tiho poklicala:

„Tunika, ali že spiš?“

Tunika je ležala nepremično in globoko dihala. Slišala je očetov glas:

„Pusti jo, saj spi.“

A mati se je dvignila v postelji in dejala še enkrat:

„Tunika, ali že spiš?“

Tunika se ni oglasila. Drhte je prisluškovala. Oče je še nekaj šepetal, potem pa je postelja začela enakomerno škripati.

Tuniko je spreletavala vročina, telo ji je drhtelo v čudnem nemiru. Vse, kar je kedaj slišala o ženski in moškem, ji je zdaj prišlo na misel.

Obnavljala je vse mogoče psovke grajskih hlapcev, pogovore žensk, ki jim je bila slučajno priča, prepire med sosedi in sosedami in župnikove pridige o nečistosti in o šesti božji zapovedi. Ob očetovem in materinem sopenju je skušala dognati, kaj se skriva za tem. Toda ni mogla razumeti. Misli so se ji križale, begale so in se motale, počasi se je nekam izgubljala, dokler ni vse skupaj izginilo. Ko se je drugo jutro zbudila in je videla, da sije zunaj solnce kakor običajno, da zmerja oče mater, ker še ni žgancev na mizi, je stala še pred večjo uganko. V šoli je strmela v knjige, a ni ničesar videla. Če jo je poklicala učiteljica in ji velela, naj čita dalje, je zbegana vstala in ni vedela, kaj bi. Popoldne pa je pohajala ob Blatnici in strmela v vodo. Vsa je bila pogreznjena vase in v nekaj, čemur ni mogla najti rešitve.

Vozovi so drdrali v mrzlo in temno noč. Nana se je ogrnila s težko volneno ruto, a jo je še vedno zeblo. Luč je imel le Vršič, ostali so vozili tik za njim. Konji so stopali za ropotom sprednjega voza.

Pred razsvetljeno obcestno gostilno se je Vršič ustavil, da spijejo malo čaja. Medtem vzide mesec in imeli bodo lepo pot.

Nana je nejevoljna ustavila konja. Ker sama ni hotela nadaljevati poti, je zbudila Tuniko, ki je trdno spala v šotoru, in odšla z ostalimi v prostorno gostilniško sobo, kjer so za pečjo igrali trije cigani, na drugem koncu pa je plesalo dvoje ali troje parov.

„O, lukarji so tu, ti imajo denar!“ je vzkliknil nekdo izmed pivcev, ki so sedeli za dolgo mizo. Lukarji so posedli za okroglo mizo v kotu in naročili čaja. Tunika se je zavedela šele tedaj, ko je gostilničar postavil pred njo skodelico vročega čaja. Zaslišala je godbo in videla, kako vsevprek plešejo, kričijo in vpijejo. Meško vrti Trezo in jo stiska k sebi, neznan velik možki pa pleše s Turkovo Tilo in jo skuša poljubiti.

Za mizo so sedeli le Tunika, Nana in Tomaž, ki je držal z obema rokama toplo skodelico in zdaj pa zdaj srknil iz nje. Dobro mu je delo. Ko je spil čaj, je prosil Nano, naj mu ga plača še skodelico. A Nana je dejala, da bodo že tako precej odšli. Tomaž je stiskal skodelico med rokami in hlastno srkal zadnje kapljice. Gledal je plesalce in prazno skodelico pred seboj in bilo mu je, da bi najrajši šel k svojim kravam in svojemu konju. Dà, taka je Nana! Stiska in hrani bog ve za koga! Skoraj stradata, Nana pa nosi denar v hranilnico, ne da bi mu povedala, koliko ga je. Saj vendar tudi on dela. Prej mu je včasih vsaj povedala, koliko sta stržila, zadnja leta pa niti tega ne več. Vedno bolj skopa je. Prej sta jedla ob nedeljah in praznikih vedno meso, zdaj ga komaj o velikih praznikih. Če kaj reče, ji ni prav. V prejšnjem času je le imel več

besede, a kar se je pred tremi leti na romanju tako prehladil, da od takrat težko in počasi hodi ter ne more opravljati težkih del, je trda z njim.

Včasih pa jima je bilo vendar lepo! Vozila sta se daleč naokoli in mnogokrat prav tako plesala in se vrtela kakor tile fantje in tale dekleta.

V Tomažu se je zbudil daljni spomin:

Dobro sta prodala luk in šla zvečer v gostilno. Igrala je ciganska godba. Plesala sta dolgo v noč. Ona je bila močna in polnih prsi. Kar trgali so se zanjo. On pa ni hotel, da bi drugi plesali z njo, ko je bila vinjena in je pustila, da so jo stiskali in poljubljali. Dejal je, da je njegovo dekle. Vrtel jo je, stiskal k sebi in poljuboval. Smejala sta se in si po tistem govorila: Naj le mislijo, da si nisva brat in sestra. Saj na zunaj si nista bila podobna. Ona močna, rdeča v obraz, on pa suh fant, bledega in skoraj grdega obraza. Ko sta se sredi noči, oba močno vinjena, spravila na voz, sta legla na seno, ki je bilo v košu pod šotorom, in pustila konja, da je šel sam. Še v vozu pod šotorom sta se smejala, Tomaž jo je kar dalje objemal in poljubljal in stiskal k sebi. Nana se je v začetku sicer branila, toda čez čas ga je že sama privila k sebi in se mu vdala. —

Godba je prenehala. Pari so posedali. Tomaž se je spet zavedel. Med rokami je še vedno žulil prazno skodelico.

Godba je znova zaigrala.

Tomažu je postajalo vedno bridkeje. Vsaj skodelico čaja naj bi mu še kupila. Tako silno si ga je želel. Dà, od takrat, ko sta pred tremi leti na Svetih gorah opravila življenjsko spoved in se je on prehladil, je Nana vsa drugačna. Vso nedeljo presedi v cerkvi in vsak večer mora moliti z njo vse tri dele rožnega venca. O njunem prejšnjem življenju še namigniti ne sme.

Spet je utihnila godba. Vršič se je prizibal k mizi in stresel Nano za ramena:

„Nana, se nič ne vrtiš? Včasih si se pa tako, da so se ti krila dvigala do stropa. No, kaj sedita za prazno mizo?“ Obrnil se je h gostilničarju: „No, prinesi liter boljšega, da ogrejemo še tema dvema stare kosti.“

Ko je spil Tomaž dva kozarca, mu je postalo topleje. Oči so mu počasi oživele in začel je govoriti, da se je Tunika čudila. Saj je običajno zmerom molčal, zdaj pa jima je pripovedoval, kako so ga spodili od vojakov, kako sta bila z Nano nekoč napadena sredi noči, ko sta imela polno mošnjo srebra, in kako je napadalce ugnal, čeprav so bili trije.

„Tunika, to bi bila morala ti videti. Skočili so nenadno na cesto, eden je prijel konja, druga dva pa sta skočila na voz. Nana je zavpila,

a jaz sem sunil na levo in na desno ter udaril po konju, da se je dvignil na zadnji nogi, potem pa skočil in podrl vse tri na tla. Čez enega je šel voz, ker je strašno zatulil. Ko sta pa druga dva vstala, smo bili že daleč.“

V tem sta vstopila Martin in Polona.

Burno so ju pozdravili.

Martin je takoj naročil liter kuhanega. Ko je zaigrala godba, je potegnil Polono v gnečo. Vrtela sta se sredi sobe in odrivala pare, da so zadevali ob stole in mize. Prah se je dvigal s tal, da ni bilo moči spoznati poedincev. Vse se je gibalo, vrtelo, zaletavalo, vse je begalo in se lovilo v taktu divje ciganske godbe.

Ko so ostali upehanci posedli, je vrgel Martin ciganom stotak:

„Zdaj pa samo za naju!“

Pograbil je Polono in se zavrtel z njo po sobi. Cigani so igrali, da jim je kapalo s čela, Martin pa je kričal:

„Zaspanci, to je za stare babe! Hitreje, hitreje!“

Vsa soba ju je gledala, jima ploskala in se smejala. Že ni bilo več videti, kako se jima dotikajo noge tal, zdelo se je, kakor bi plavalata. Godba je bila že sam krik. V trenutku je Martin vzdignil Polono v naročje ter jo vrtel, dokler niso ciganom omagale roke in niso vsi hkrati zavpili:

„Ne moremo više!“

Krčmar je prinesel kuhanega vina.

Pili so. Martin je naročil še za vsako mizo liter. Vse je besnelo. Celó Nani je šlo samo na smeh. Tunika pa ni nič več jasno videla, zakaj vse se ji je zdelo tako daleč in tako čudno. Samo moške in ženske je videla, kako se objemajo in privijajo drug k drugemu. Videla je, da sta celó botra Nana in Tomaž sedla bliže in se smejala.

Tedaj je Martin spet planil pokoncu.

„Zdaj pa vi, da vidimo, kako dolgo vzdržite. Pojdite vsi!“

Vsi so morali plesati. Celó Nano in Tomaža je potisnil v gručo.

„Naj bo,“ se je smejal Tomaž, „pa še midva.“

Sprva jima je šlo nerodno. Tri leta že nista plesala. Toda počasi so se jima noge same začele premikati v krogu. Plesala sta in se izgubljala v vrtoglavosti. Nista govorila, a ves čas sta se smehljala drug drugemu.

Bilo je že čez polnoč, ko se je nekdo domislil, da bi se odpeljali. Vršič se je nasmejal, češ, saj je še čas, Nana pa se je opotekla ven, in ko je videla, da je zunaj svetla noč, je začela prigovarjati, naj vendar odidejo, če hočejo priti do maše domov. Toda nihče je ni maral slišati, celó Tomaž ni bil pri volji, da bi odšel. Šele čez dobro uro so se Nana, Tomaž

in Tunika, Meško in Treza, Urška in Šorlijeva Neža, ki je prisedla kar k Urški, vendar odpravili.

Tunika je na odejah v košu kmalu zaspala, Tomaž pa je neprestano govoril. Toplo mu je bilo in najrajši bi bil privil Nano k sebi.

Ko so zavili v gozd, se je čez nekaj časa ustavil za njima Meškov voz. Tomaž se je ozrl in je videl, kako sta Meško in Treza izginila čez cesto. Nasmejal se je in pogledal Nano. Njegov pogled je bil kalen. Dolgo je premišljal, kako bi si jo spet osvojil. Videl je, da Tunika spi in da sta Urška in Neža daleč spredaj.

Ko sta prišla pod strmi hrib ter je konj počasi in trudno sopol, je izpregovoril:

„Ko bi šla dol, konj težko vleče . . .“

Stopila sta z voza in stopala drug tik drugega. Tomaž se je nasmejal:

„Ali še veš, kako je bilo včas, ko sva šla tod?“

Živo se je spominjal, da sta mnogokrat, ko sta se tod vračala ponoči domov, zavila v gozd. Tudi Nani se je zbudilo živo v spominu. Že prej ko je sedela na vozu, je mislila ves čas na to. Toda njena obljuba na Svetih gorah jo je begala. A čedalje manj. Ko jo je Tomaž potegnil za seboj, mu je voljna sledila.

Tunika se je prebudila in s strahom opazila, da ni nikogar na vozu. Planila je izpod šotor. Voz je stal na vrhu klanca sredi gozda. Spreletela jo je groza. Ozirala se je na vse strani, toda nikjer ni bilo nikogar. Potem je zaslišala iz gozda nejasne klice in hitre korake. Odrevenela je od groze in zakričala. Njen krik je dolgo odmeval po gozdu, da jo je obhajala še večja groza. Planila je z voza in se stisnila h konju.

Kmalu nato sta stopila na cesto Nana in Tomaž.

„Šla sva na stran“, se je nasmejal Tomaž v zadregi.

Spet so se peljali. Tunika ni hotela v koš. Sedela je spredaj med Nano in Tomažem. Groza jo je počasi minevala, saj je bila tako lepa noč. Polja naokoli so bila vsa srebrna. Niti opazila ni, da sta Tomaž in Nana v kratkem zadremala. Vsa je bila zamaknjena v lepoto mesečne pokrajine.

Nenadno pa je ob njej kriknilo. Zdajci je opazila, kako je Tomaž omahnil v koš, hkratu pa je poskusil skočiti na voz velik, neznan moški. Tunika je zakričala in zgrabila za bič, ki ji je padel iz Tomaževih rok na krilo, in z vso močjo udarila po konju. Čez trenotek se je zasvetilo in počilo. Videla je samo konja, kako se je dvigal in padal, ter se ni niti zavedala, kako dolgo ga je bila in kričala kakor brezumna. Čez dolgo časa je šele opazila Nano in slišala njen glas:

„Čakaj, Tunika, saj ni nikogar več.“

A še zmeraj je mahala po konju in kričala. Nana ji je komaj iztrgala bič iz rok:

„Nehaj, Tunika!“

Obmolknila je. Ko pa je opazila Tomažev okrvavljeni obraz in zaslišala Nanin pretresljivi krik, je začela znova kričati in bít konja, da je dirjal po beli cesti, dokler se ni ves zasopel ustavil pred vozom, v katerem sta se peljali Urška in Neža. Vsega, kar se je potem zgodilo, ni mogla nikoli pozneje jasno razumeti. Spominjala se je, kako je Nana tulila:

„Umr! bo brez spovedi! Sveta Marija, brez spovedi!“

Pred neko hišo so obstali. Nana je planila z voza in klicala ljudi. A nihče se ni oglasil. Peljali so se dalje, Nana pa je vso pot vzdihovala:

„Sveta Marija, odpusti, izprosi, da bo doživel spoved.“

Konj je težko sopel v visok hrib, vrhu katerega se je svetila bela cerkev. Nana se je pognala z voza in tekla navkreber:

„Sveta Marija, spoved, spoved . . .“

Ko so prispeli na hrib, je prišel izza cerkve majhen župnik in na široko zazelal:

„Kje ga imate?“

„Tu, gospod“, je hitela Nana in ga potegnila k vozu.

„Snemite streho, da ga vidim“, je dejal župnik in drugič zazelal.

Nana, Urška in Neža so snele šotor. Župnik se je sklonil in potipal Tomaža po prsih, potem pa se je obrnil k Nani in tretjič zazelal:

„Je že trd!“

Nana je zakričala:

„Spovejte ga, samo odvezo mu dajte.“

Župnik je še enkrat potipal Tomaža in znova zazelal:

„Trd je, trd.“

Nana pa je venomer kričala:

„Odvezo, odvezo!“

Župnik jo je nejevoljno odrinil, zazelal in odšel.

Nana je letela za njim in vpila: „Odvezo, odvezo“, dokler se niso zaloputnila za župnikom velika župniščna vrata. Potem se je vrnila in tulila kakor neumna. Čez dolgo so se odpeljali nazaj po hribu. Tunika je šla na voz k Urški in Neži, ker jo je bilo groza mrtvega Tomaža in tuleče Nane.

*

Isto nedeljo so v Lukovcih in tudi v drugih občinah, kjer je imela grofica Mondscheinova svoja posestva, izvolili občinske agrarne odbore. Voliti je bilo treba v dveh skupinah: v prvo so spadali vsi družinski poglavarji, ki niso imeli nič zemlje ali pa ne toliko, kolikor bi je mogli

obdelati sami, v drugo vsi ostali večji posestniki. Prvi so lahko postavili na vsakih deset volilcev enega kandidata, drugi pa enega na vsakih dvajset. Volilcev prve skupine je bilo v Lukovcih osem in šestdeset, druge pa tri in dvajset. Šegula in Sok sta seveda v obeh skupinah določila svoje kandidate, pijance in bojazljivce, ter z grožnjami in obljubami skušala doseči, da bi bili izvoljeni. Hkrati sta na najrazličnejše načine skušala zavleči volitve in jih preprečiti. Toda nič ni pomagalo: večina je sprevidela njune naklepe. Za predsednika so izvolili Jerneja, za tajnika Drejča, toda nekaj Šegulovih pristašev je vendarle prišlo v odbor. Sok iz druge skupine je bil izvoljen celó za podpredsednika. Ko so ljudje odhajali, se mu je Šegula nasmejal:

„To se pravi, Sok, da boš ti predsednik. Samo malo še počakaj.“

Na trgu so se ljudje zbirali v gručo in se živo pogovarjali.

„Zdaj pa ne bo pomagalo nobeno slepomišenje več. Ob koncu tedna bomo že orali na svojem“, je govoril Drejč in se smehljaj, videč, kako se uresničuje njegov sen. „Še živi na svetu pravica, samo poiskati jo je treba.“

Jernej, že gladko obrit in ostrižen, je stal sredi gruče:

„Čez štirideset rodbin stanuje v grajskih bajtah, ki so tako vlažne, da vsak drugi otrok umre, ostali pa ne dožive zdravi petdesetega leta. Za to vlažno, staro, zatohlo bajto in za nekaj ogonov na najslabši zemlji je bilo treba doslej opraviti petdeset do sto težakov na leto, in sicer prav v času, ko bi lahko šel na delo drugam in kaj zaslužil. Odslej pa bo drugače. Sami si bomo izbrali zemljo in ko bo razdeljena, bomo dobili še koče.“

V tem sta prišla po cesti dva orožnika. Ljudje so se začeli razmikati, ko so ju zagledali. Celó Jernej je umolknil za trenotek, hoteč počakati, da odideta mimo. Toda orožnika sta šla naravnost proti njemu, in še preden se je prav zavedel, je eden od njiju položil roke na njegova ramena:

„Aretirani ste!“

Jernej je osupnil:

„Zakaj?“

„Boste že zvedeli“, sta rezko dejala in ga v trenutku vklenila.

Ljudje so bili prepadli. Nekateri so nejevoljno mrmrali, večina pa se je začela brez besede razhajati. Zemlja se jim je spet odmaknila v nedogledno daljavo, pravica pa je tonila nekam. In spet so začutili, da so sužnji.

Jernej se je besen uprl. Divje je dvignil roke in hotel zamahniti po orožniku:

„Zakaj, vprašam.“

Starejši orožnik ga je sunil s kopitom puške, da je zaječal.

Tedaj sta se pripeljala skozi vas dva voza.

Tunika, ki je sedela na prvem, držeč bič v rokah, je nenadno opazila očeta med dvema orožnikoma. Zdajci se je pognala z voza.

Dober korak pred zvezanim Jernejem pa je obstala kakor ukopana. Nekaj trenutkov je tako stala, nato pa kriknila in z vso silo udarila z bičem orožnika po obrazu. Udarila je še nekajkrat, dokler ni priskočil drugi orožnik in jo sunil, da je padla daleč na sredo ceste.

Ljudje, ki so se že razhajali, so se vračali in besni vzklikali. Lajhovka je planila prav pred orožnika in zakričala:

„Zverina, ali nimaš nič srca!“

Dvignila je Tuniko, ki ji je kri tekla curkoma iz nosa in iz ust. S predpasnikom jo je brisala in vsa razjarjena vpila:

„Zverina! Naj se ti roka posuši, naj ti noga segnije, črvi naj te živega požro!“

Orožnik, ki ga je Tunika oplazila z bičem po obrazu, da mu je koža kar nabrekla, je besen sunil Jerneja s puško:

„Gremo!“

Jernej se je še enkrat ozrl na Tuniko.

Tedaj se je po dolgih letih zganilo v njem. Bliskovito se je zavrtel, se izmuznil orožnikoma iz rok in planil k Tuniki, jo pobožal z zvezanimi rokami po čelu, se sklonil in jo poljubil na krvaveča usta.

A orožnika sta ga že potegnili za seboj.

Na oglu se je Jernej še enkrat ozrl na Tuniko. Njegove oči so se bleščale.

Tedaj pa se je razleglo izpred Vršičeve gostilne:

„Ljudje božji, Tomaža so ubili!“

Ljudje so se zbegani pognali proti Vršiču.

Tunika je ostala sama sredi trga. Stala je ob spomeniku in gledala za očetom, ki je odhajal vzravnane med orožnikoma. Iz nosa in iz ust pa ji je še zmerom kapljala kri.

VII

Jernej je ostal deset dni v zaporu, ker se je javno preveč navduševal za Rusijo. Toda Šegula tudi na ta način ni mogel zabraniti delne razlastitve Mondscheinovega veleposestva.

Spoznal je, da ni druge pomoči, kakor da se pomeni odkrito z grofico ter z njo določi ono polovico obdelovalne zemlje, ki bi jo grofica vsekako rada nerazdeljeno obdržala zase. To polovico si sme po zakonu izbrati, iz preostale polovice pa sme agrarni odbor revnim ljudem dodeliti toliko zemlje, kolikor jim je po zakonu gre.

Dotlej je Šegula vse, kar se je tikalo agrarne reforme, sam uredil, ker ni hotel razburjati že tako bolne in nervozne triinosemdesetletne starke.

Sicer pa je zadnja leta odločal o vsem docela sam — iz oskrbnika je postal gospodar. Grofica je sprejemala ljudi zgolj v njegovi prisotnosti. Vsa pisma je on odpiral in jih prvi prečital, o svojem gospodarjenju pa ji je poročal le to, kar se je njemu zdelo pametno. V tem ga je podpiralo dejstvo, da je grofica že dalje časa brez premisleka vsako odločbo prepustila njemu, kakor tudi dejstvo, da je bil nezakonski sin pokojnega grofičinega brata grofa Bartola. To se je splošno govorilo in to je tudi sam verjel.

Prvič je to zvedel, ko je kot petnajstleten mladenič služil na Bukovcu za pastirja. Novica ga je tedaj navdala s čudnim nemirom. Vse dneve se je potepal in oprezal okoli gradu, pričakujoč, da ga gospod grof spozna in pokliče k sebi v grad. A grof je šel mimo njega, ne da bi se ozrl nanj; ker pa je prepogosto postajal okoli gradu, je grof večkrat celó psa naščuval nanj. Nekega dne je Šegula opazoval grofa, kako je lovil na prostranem travniku, kjer se je paslo okoli trideset konj, svojega jezdnega konja, lepega, čilega belca. Klical ga je, vabil in tekal za njim, a belec je postajal čedalje bolj divji. Preskočil je visoko žično ograjo ter se pognal preko ozke njive na cesto. Šegula je skočil in ga ujel za povodec; v nekaj minutah ga je ukrotil ter vsega razpenjenega izročil grofu, ki ga je presenečen vprašal, kdo in odkod je. Šegula mu je povedal, kar je vedel o svoji zgodaj umrli materi. Grof ga je še tistega dne sprejel v službo. Sprva je služil za konjskega hlapca, pozneje za gozdarja, a po grofovi smrti — pred petnajstimi leti — je postal oskrbnik. Že od nekdanj je imel posebne pravice, toda nikoli ni omenil grof, niti niso omenile grofica in njeni sestre, da bi bil njihov bližnji sorodnik. Pred sedmimi leti je nekoč namignil na govorice, ki so krožile o njegovem poreklu. Tedaj ga je grofica ostro zavrnila in ves teden ni smel pred njene oči; najbrž bi ga bila odpustila, da se prav takrat ni začela svetovna vojna. Ker je spoznal, da tako ne bo dosegel svojih pravic, se je za gospodarstvo od dne do dne manj brigal. Čemu, si je dejal. Grofica ne bo več dolgo živela. Bog ve, kdo bo pa prišel za njo. Za koga naj se torej trudi? Tudi oba njegova sinova, Martin in Peter, nista imela pravega zmisla za gospodarstvo. Martin, močan štiriindvajsetletnik, ni delal drugega, kakor stregel grofici, hodil na lov in veseljačil, a Peter, ki je odšel jeseni k vojakom, je bil dobričina, ki ga nihče ni ubogal, obe pokojni Šegulovi ženi pa nista imeli prav nobene besede. Tako se je veleposestvo počasi krčilo. Pred vojno je stalo v ogromnih grajskih hlevih še okoli petnajst konj in skoraj petdeset glav goveje živine, a v

svinjakih je bilo nad sto svinj. Tri leta po vojni pa ni imelo veleposestvo niti četrtnine toliko živali. Gospodarska poslopja so propadala, del svinjakov in hlevov se je podrl. Ker je bil strelovod slab, je udarilo pred dvema letoma v grad in razklalo sprednji zid od strehe do oken v prvem nadstropju, česar Šegula ni utegnil dati popraviti. Še slabše je bilo z zamenjano in slabo gnojeno zemljo, ki je malo rodila. Denar, ki ga je Šegula zmerom potreboval, je dobival zlasti iz gozdov, kjer so stale lepe, stoletne smreke.

Zato se je Šegula skušal vsekakor izogniti agrarni reformi, ker bi tako izgubil mnogo zemlje in obenem mnogo delavcev, ki so zdaj vso graščinsko zemljo obdelovali prav za prav zastonj: za vlažno stanovanje in košček zemlje.

Šegula je klenil, ko je pregledoval poslednje dopise agrarne direkcije. Čeprav je storil vse, da obdrži čim več, vendar bo graščina izgubila kakšnih štirideset hektarov zemlje.

Preden je odšel h grofici, si je natočil iz ene izmed visokih ozkih steklenic, ki so stale na omari. A kljub temu ni imel pravega poguma za pogovor z grofico. Saj jo je poznal: tako skopa je bila, da ji je bilo žal za jabolko, ki ga je kdo pobral v sadovnjaku. Natočil si je še kozarček, ga izpil in zamahnil z roko: h grofici gre lahko tudi popoldne.

Olažšan je odšel v vas.

V tem času je grofica odhajala k obedu.

Počasi je stopala, oprta na palico, iz svoje spalnice skozi knjižnico v obednico. V svetlosivi obleki, ki se je tesno oklepala suhotnega telesa, je bila videti nenavadno velika. Osivelo glavo, ki jo je pokrivala bela čepica, je imela vzravnano; uvelemu in upadlemu bledorumenkastemu obrazu so dajale le sive, v globokih jamah počivajoče oči nekoliko življenja.

V obednici jo je že čakal Martin, napravljen v obledelo, nekoč živo pisano livrejo. Ko je zaslišal grofičino štokljanje v sosedni sobi, je stopil k vratom in jih odprl na stežaj. Molče se ji je priklonil, ji ponudil roko ter jo odvedel za veliko mizo, okoli katere so stali štirje stoli. Nato je pokleknil na klečalnik ob oknu in čital na glas iz starega nemškega molitvenika molitev pred jedjo. Grofica je ponavljala za njim. Po končani molitvi je Martin pristopil k mizi, na kateri je bilo pogrnjeno za štiri, vzel posodo z juho, stopil k sedežu, grofici nasproti, se rahlo priklonil in dejal glasno, da je mogla slišati naglušna starka:

„Gnädiger Herr Graf Barthol Mondschein von Windisch-Büheln!“

Nato je pristopil k sedežu levo od grofice, se spet priklonil ter dejal:

„Fräulein Gräfin Inge Mondschein von Windisch-Büheln!“

Potem pa na grofici desni:

„Gnädige Frau Baronin Elsbeth Amalia Auerbach, geborene Gräfin Mondschein von Windisch-Büheln!“

Šele zdaj je postregel grofici.

„Fräulein Gräfin Marie Antoniette Mondschein von Windisch-Büheln!“

Medtem ko je grofica srebala juho, je stopil dva koraka od mize in zrl skozi okno. Nekaj časa je molčal, potem pa si je začel tiho požvižgavati.

Ko je grofica posrebala juho, je odnesel s poklonom posodo, umazan krožnik in ostale tri nedotaknjene. Čez nekaj časa je prinesel prikuho. Spet ista ceremonija. Po prikuhi pa je prinesel steklenico vina in nalil vse štiri kozarce.

Po obedu ji je spet prečital kratko molitvico, nato pa jo je odvedel do vrat v knjižnico. Grofica je odšla v spalnico, kjer ji je stara Mina, ki je pri graščini služila skoraj tako dolgo kakor Šegula, pomagala v posteljo. Čez dobri dve uri pa je spet prišla, jo oblekla ter jo odvedla v knjižnico, kjer je grofica sedla v velik naslanjač in zrla skozi okno v zeleneči park.

Tu jo je dobil Šegula.

Obstal je pred njo, se oziral po prostorni sobani, prenatrpani s starinskim pohištvo, oguljenimi preprogami in obledelimi slikami, in ni vedel, kako naj začne. Naposled je začel poročati o opravljenem delu. Kljub temu, da je govoril zelo glasno, je grofica, ki je ves čas sedela nepremično, vzdiknila, naj govori glasneje.

Slednjič ji je pokazal sveženj aktov in dejal glasno v okorni nemščini:

„Tole smo dobili v zadnjem času. Nekaj zemlje bo treba oddati viničarjem in kočarjem...“

Grofica je obrnila glavo k Šeguli in zavpila:

„Kaj pravite?“

Šegula je ponovil in še dodal:

„Plodno zemljo, kolikor je imamo nad sto hektarov, bomo morali odstopiti siromakom. Vsem so jo vzeli: Grofici Saxovi, baronu Costu, gospodu Zaleškemu in drugim.“

Grofica še zmerom ni razumela. Zrla je v Šegula in ponavljala:

„Zakaj? Zakaj?“

(Dalje prihodnjič.)

Dvakrat je bil naš skromni samotar iz Kolezije deležen nenavadno častne javne proslave: prvič, ko so vsa narodna napredna ljubljanska društva zvečer pred njegovim sedemdesetim godom, dne 23. junija 1924., priredila slavnostno serenado, da izkažejo vzornemu rodoljubi in duhovniku hvaležnost in spoštovanje za njegovo nesebično narodno in prosvetno delovanje, in drugič, ko so se mu letos v nedeljo 10. marca nepregledne množice ljubljanskega prebivalstva poklonile na njegovi zadnji poti. Vrhovnikovo nad polstoletno javno delovanje nam kaže vedno isto neizpremenjeno značilno smer: harmonično združeno ljubezen do Boga in naroda, in to tudi v dobi, ko je bojni klic mnogih njegovih stanovskih tovarišev proglašal narodnost za poganstvo. Kot vrlega duhovnika in narodnjaka ga je proslavil prijatelj S. Gregorčič v znani prigodnici meseca junija 1891. ob njegovem nastopu v trnovski župniji. Vzor so mu bili slovanska blagovestnika in apostolski škof Strossmayer. Udeležil se je v slovanskem svetem letu 1885. jugoslovanskega romanja na Velehrad in v Prago ter se prežet z „velegrajsko kugo“ vrnil v domovino. Tu se je navduševal za sveto Ciril-Methodovo dediščino — za slovansko službo božjo, o kateri je trdil v anonimni brošuri „Tisočletnica Metodova“, da bi ne bilo nikoli potujčenih toliko Slovencev, ko ne bi bilo slovansko bogoslužje zatrto. Da zajezi val potujčevanja ob naših mejah in reši mladino narodu, je še isto leto poklical v življenje obrambno šolsko družbo sv. Cirila in Metoda, ji ostal ves čas brezprimerno požrtvovalen gmotni in duševni podpornik, urednik in glavni sotrudnik vseh njenih publikacij ter ob petindvajsetletnici njen kronist. Podpiral je tudi druga naša narodnoobrambna društva, zlasti Branibor, in pomagal urejati Slovenski branik.

Zgodaj se je začel Vrhovnik udejestvovati v domači zgodovini v isti smeri kakor tovariša Koblar in Vrhovec. Za Koblarjevo Zgodovino fará ljubljanske škofije je skupno z urednikom sestavil zgodovino nakelske fare, sam pa je opisal dupljsko in goriško faro (1885); zadnje, hkratu najobsežnejše in najboljše njegovo delo te vrste pa je „Trnovska župnija“, ki jo je izdal predlanskim v lastni založbi. Med obema mejnikoma, obsegajočima skoraj petdeset let, pa je dolga vrsta daljših in krajših lokalnozgodovinskih spisov, ki jih je priobčeval v Izvestjih muzejskega društva, Carnioli, Glasniku muzejskega društva za Slovenijo, Zupanovi Danici, Jutru, Življenju in svetu, Kroniki in drugod ter se po večini tičejo njegovega rojstnega mesta Ljubljane. Več njegovih sestavkov še čaka na objavo. Ko je pred tri in tridesetimi leti po naročilu Slovenske matice prirejal za tisk Vrhovčevo nedovršeno zgodovino šentpeterske „rojstvene nama fare“, pač ni slutil, da bo pri dokončavanju zgodovine prav te fare omahnilo tudi njemu prej nikoli počivajoče pero.

Z enako vneto je Vrhovnik obdeloval polje domače literarne zgodovine. Njegovi prispevki obsegajo dobo od reformacije do sedanjih dni in so raztreseni po Ljubljanskem zvonu, Slovanu, muzejskih publikacijah, Slovenskem

listu, Knjižnici družbe CM, Življenju in svetu in drugod. Mnogi izmed njih imajo prigraden značaj, tako na primer je ob stoletnici Vodnikovih „Ljubljanskih novic“ sestavil bibliografski pregled našega časopisja, ob stoletnici rojstva prvega slovenskega povestničarja je izdal monografijo o Janezu Ciglerju; posegel je v literarno sušo 18. stoletja ter nam v Listih nabožno slovstvenih opisal Basarja, Hasla, Redeskinija, Tomaža Kempčana v slovenskih prevodih; prispeval je gradivo k življenjepisju Jan. Debevca, Ant. Linharta, Vodnika, Zoisa, Prešerna, Luize Pesjakove, Trdine, Jurčiča, Gregorčiča, Aškerca itd., očrtal je življenje in literarno delo Luke Svetca, Toma Zupana, Frana Podkrajška, Frana Maslja-Podlimbarskega ter zaključil to svoje delovanje z monografijo o Ivanu Vrhovcu (1933), ki razodeva iskreno prijateljstvo do prežgodega umrlega znanstvenika. — Večina Vrhovnikovih spisov bo ohranila trajno vrednost, ker sloni na zanesljivih virih. Pisal jih je v jasnem, lahkotnem slogu in čisti domači slovenščini. Njegovo mnogostransko življenjsko delo zasluži, da se oceni v daljši monografiji, za katero je v njegovi zapuščini ohranjenega dovolj zanimivega gradiva.

Vrhovnik je bil velik ljubitelj slovenske knjige, bibliofil svoje vrste. Vsak navidezno še tako neznamenit tiskan drobec se mu je zdel dovolj važen dokument časa, da ga je rešil pogube. Odtod njegova izredno obsežna zbirka brošur najrazličnejše vsebine. Med večjimi njegovimi redkostmi naj omenim cirilski rokopis nomokanona iz 14. stoletja, Dalmatinovo celotno sv. pismo in njegov prevod Pentateuha, veliko redkost prvega ljubljanskega tiskarja iz leta 1578., ki si jo je priboril na dražbi Aškerčeve zapuščine. Obsežna je njegova zbirka slovenskih nabožnih knjig od 17. do prve polovice 19. stoletja, ki mu jo je pomagal izpopolnjevati v prvi vrsti prijatelj Tomo Zupan, enako vnet nabiratelj domačih knjižnih starin. Skoraj brez vrzeli so ohranjeni celovški tiski iz Slomškove, Janežičeve in Einspielerjeve dobe ter knjige Mohorjeve družbe, publikacije ljubljanskega zgodovinskega in muzejskega društva, Slovenske matice, Slovenske šolske matice, Gabrščkove razne knjižnice, vsi naši klasiki, dobro desetletje izdanj Hrvatske matice, ruski pisatelji v prilogah Njive; poljska knjiga in nemška beletrija sta ostali skoraj brez sledov, češka pa vsebuje le skromen izbor iz osemdesetih let. Dragoceno je njegovo rokopisno, po večini še neobjavljeno gradivo za lokalno zgodovino in življenjepisne podatke, nabrano iz raznih arhivov, obsežna korespondenca s sodobniki, med njimi za tisk pripravljena Gregorčičeva. S svojim tiskanim in rokopisnim gradivom je nesebično postregel vsakemu resnemu znanstveniku, ki je iskal pri njem pomoči. Da postane vse to njegovo bogastvo, nabrano v dolgi vrsti let s toliko ljubeznijo in z nemajhnimi žrtvami, po njegovi smrti dostopno javnosti in trajno ohranjeno, je v svoji oporoki dne 15. oktobra 1931. sporočil vse knjige in spise državni študijski knjižnici v Ljubljani. S tem velikodušnim rodoljubnim činom se je častno uvrstil med skromno število naših mecenov in si zagotovil večnotrajen spomin v hvaležnih srcih svojih rojakov. Šr.

OBRAZ SLOVENSKEGA GLEDALIŠKEGA IGRALCA

IVO GRAHOR

I

Zla usoda slovenskega gledališča v preteklosti, kratki obstoj stalnega, moderno opremljenega odra, nezadostni razvoj slovenske drame, pomanjkanje šole in kritike, vse to nam kaže, da je moral prvi rod slovenskih poklicnih igralcev, ki je nastopil šele v našem stoletju, sprejeti nase mnogo več kakor igre in režije. Združiti je moral v sebi tudi samostojnega dramaturga in vzgojevalca, da se je mogel samostojno odločiti za pravo pot in za pripravo umetniškega naraščaja. Tako je moral nastati pri nas poleg igralca Verovškove vrste docela poseben tip osrednje gledališke osebnosti, kakršno moremo zaslediti sicer tudi drugod, ki se je pa pri nas še posebno vidno izoblikovala in ji lahko priznavamo nekakšno našo izvirnost.

Prvič smo dobili slovensko osrednjo gledališko osebnost z igralcem, režiserjem in pedagogom Ignacijem Borštnikom. Strokovno enako odločno, a dokaj boljše pripravljen je stopil na tako mesto režiser Milan Skrbinšek, ki praznuje letos petindvajsetletnico svojega rednega delovanja na slovenskem odru.

Kakor njegov prednik se tudi Skrbinšek udejstvuje v vseh smereh gledališkega dela: kot odličen igralec, poznavalec dramatike, teoretik in praktik gledališča, marljiv pedagog, nepopustljiv borec in pisatelj. Med največje zasluge, ki jih ima za naše kulturno življenje, moramo brez dvoma šteti njegov boj za slovensko klasično dramo, zlasti njegov trud za uprizoritev vseh odrskih del Ivana Cankarja, povsod, kjer je deloval: v Ljubljani, Trstu, Celju, Mariboru in na ljubljanskem šentjakobskem odru.

II

Členoviti razvoj slovenskega gledališča ima v vseh svojih fazah od prve (dijaške) slovenske predstave v letu 1670. pa do svoje sedanje dobe, ki je po razvoju že četrta, toliko izrazitih potez, da bo zmerom poučen tudi za zgodovinarja, tembolj pa za kritika in dramaturga, za oceno trenutnega kulturnega dela in za smernice v bodočnost. Spajal bo našo dramsko umetnost z umetnostjo tistih narodov, ki jih, kakor nas, dosednji svetovni pregledi gledališke umetnosti niti ne omenjajo. Naš oder bo po vsej pravici nastopil v družbi z odri zatiranih narodov, saj se slovenska kultura še do zadnjih časov ni dvigala po meri lastnih moči in stremljenj, ampak le toliko, kolikor je uspela v boju ali pa v okviru drugih kulturnih in političnih enot.

Bistveno je torej potrebno, da si vsak pogled na celotno stanje slovenske drame prečistimo že na prizmi, ki se imenuje publika in je dejansko dosti več ko le enkratna dvorana vsake predstave, tudi več ko le uživalec poedinih literarnih del — ki je ves narod, in gledališče je združeno z njim v skupno usodo, življenje ali pa odmiranje. Toda ne samo v zapadni Evropi srednjega in novega veka, ne samo v Rusiji in na vzhodu, tudi pri nas je bila usoda gledališča usoda — razredne — družbe. S tega vidika pa se odkriva neposredno spoznanje, da socialna tla za gledališče dandanes najbrž niso nič ugodnejša, kakor so bila drugod in morebiti tudi pri nas že v preteklosti. Zgodovinski podatki nam prav vsiljujejo potrditev te misli, ko beremo v

Trstenjakovi knjigi o ljubljanskem gledališču v letih 1765. do 1796. Osem sto prostorov za osem tisoč prebivalcev in pozneje celó tisoč prostorov z dragimi ložami in za „visok spored“, to so številke, ki pomenijo za gledališče že ugodne gospodarske in socialne razmere. Nehote se dandanes spominjamo takratnega trgovskega in obrtniškega stanu in mecenatstva, ki je družilo na primer barona Zoisa s prvimi klasičnimi poleti slovenskega leposlovja in odra. In zdi se nam docela prirodno, da je takrat nastalo Linhartovo delo. Toda zadoščala je skoraj že sama baronova smrt, da so slovenske predstave v dežel-nem gledališču za tri desetletja prenehale in da je moralo nato „Slovensko društvo“ začeti odločen boj za slovenski oder. Število predstav se je dvignilo po revolucionarnih letih 1848. in 1849. do desetih, nato pa je uprizarjanje iger poginilo še pred opustitvijo ustave (leta 1851.). A prav tista leta se je slovensko meščanstvo zateklo k ideji stalnega gledališča ter ustanavljalo gledališko društvo na delnice in s poklicnimi igralci, ki se pa žal niso prijavili, kakor se tudi podpisane delnice niso plačale. V ustavni dobi po letu 1860. se je šele začelo novo — politično in odrsko življenje. Čitalnice so se povsod posvečale gledališkim igram, začela se je plodovitost pisateljev in skladateljev, prevajalcev in založništev. Slovensko gledališče je postalo prvi bojevnik za narodne pravice. Zlasti v mestih Ljubljani, Idriji (ki je imela tudi nemško gledališče), Mariboru, Celju, Kranju, Novem mestu, pa tudi v Trstu in Vipavi je postajalo gledališče ognjišče narodnega duhá. Potem se je razvnel v Ljubljani boj za nemško deželno gledališče, kjer so smeli čitalniški diletanti pri-rejati v začetku le po eno slovensko predstavo na mesec. Iz ljubljanske čital-nice porojeno „Dramatično društvo“ — z voditelji, kakršni so bili odločni Fran Levstik, Jurčič in Stritar, je doživelo ob gostovanju v deželnem gleda-lišču že tak naval lastnega občinstva (na igro „Inserat“), da so ljudje morali stati celó zunaj in se je morala igra še desetkrat ponoviti. Enajst predstav iste igre pomeni še dandanes takšen uspeh, da se nam zdi ta „Inserat“ mejnik.

Zanimivo je tudi opazovati ofenzivo slovenskega teatra proti deželnemu odboru, kateremu ta napredek očitno ni bil ljub in mu je zato poskušal križati pot z birokratičnimi, celó v dramaturgijo in gospodarstvo čitalnice posega-jočimi „podporami“. Leta 1871. so pa šteli tudi že 68 igralcev, kar bi bilo lepo število, če ne bi bili ti igralci le kup diletantov. Nato vidimo na odru prvič devet „angažovanih“ moči, medtem ko so vse druge, razen petih, pre-jemale nagrade. Nastali primanjkljaj v proračunu je nabral podporni odbor v treh mesecih, a ne samo 1700, ampak kar 1800 goldinarjev. Ali ni to spet nenavadno nagla organizacija? In spet sledi (v dveh letih) katastrofa. Leta 1878./79. ni imel čitalniški oder nobene „angažovane“ moči, dà, niti kapel-nika ne: deželni odbor je bil znižal podporo od 2400 na 1000 goldinarjev. Naslednje leto ni bilo nobene predstave, nato od treh do dvanajst na leto, do leta 1886. — Občinstvo je popustilo. A med tem je že nastala — sicer skromna — slovenska in — obilnejša — prevodna literatura. Dobili smo celó priročnik za diletante. Društvo je uprizorilo v pet in dvajsetih letih 477 pred-stav. Leta 1886. je Ignacij Borštnik prevzel igro, režijo in pouk v dramatični šoli in tudi „Glasbena matica“ je že delovala.

Ganljivo je, kako so se Slovenci borili za svoje gledališče, dokler jim je pomenilo simbol. Ustvarili so najlepši dokaz, da je umetnost najvišja oblika

boja za obstanek ali vsaj najplemenitejša. O tej lepi resnici govori tudi nadaljnji razvoj slovenskega gledališča. Ob zidavi prvega slovenski besedi namenjenega hrama (leta 1892.) se je navduševala vsa dežela, vzniknila je skrb za naraščaj in izvirno igro. Tem bolj počasen pa je bil napredek odra v novem stoletju, ko gledališče ni bilo več osrednja javna zahteva. Politični razvoj se je bil vdel v konkretne dnevne uspehe strank. Imovitejše meščanstvo je krenilo svoja pota in umetnost mu je bila zabava, ki jo je pa v razkošnejši obliki nudilo nemško gledališče. Slovenska kultura je ostala že drugič pastorka, sicer že naša, a ne manj zanemarjena. Pokazalo se je, kako je naše meščanstvo duhovno pasivno. Ta doba je najbolje opisana pri komentarju Cankarjevih pisem v letošnjem „Ljubljanskem Zvonu“ št. 2/3. Med vojno se je v našem gledališču naselil kinematograf; kljub dolgim pogajanjem režiserja Skrbinška (ki je nekaj časa kot častnik živel v Ljubljani), da bi se uvedla dramska sezona, je uprava dovolila samo koncertno-gledališke večere.

Kakšno je bilo v prvem desetletju osebje, o katerem govore poročila v zvezi s Cankarjevimi poskusi, da bi ustvaril Slovencem klasično dramo in tako dvignil gledališče? To so bili iz večine še sami naši začetniki in diletanti in tuji začetniki, ki so se pa pri nas preizkusili in postali dobri igralci, največkrat Čehi; pozneje so odšli vsi svojo pot v boljše službe, a dokler so bili pri nas, so govorili skoraj vsi slabo slovenščino. Med smotrnimi režiserji so bili po večini tujci do leta 1909., ko je prišel H. Nučič. Premalo je bilo še slovenskih igralcev. Borštnik je že odšel v Zagreb, preden je pri nas dorasel domač in izobražen umetniški naraščaj. V tem času je bila za naše gledališče še sreča, da si je pridobilo prva leta (1894—1901) odličnega igralca in režiserja Innemanna, ki je dal največ, kar nam je pomogla tujina.

Ni dvoma, da je neugodna sestava osebja še povečevala razdaljo med občinstvom in gledališčem ter zadržala tudi nastanek izvirne slovenske drame. Posledica je bilo že odmiranje tega slovenskega gledališča, ki je dozorelo do krize v letih 1912. in 1913. Po tej sezoni je Ljubljana na anketi že nasvetovala odpuščenim slovenskim igralcem, naj si izbere drug poklic. In prav v tem odločilnem trenutku se je dopolnila osamosvojitve slovenskega gledališča. Družba poklicnih igralcev pod vodstvom mladega režiserja Milana Skrbinška je z veliko turnejo po vsej Sloveniji dokazala zmago slovenskega poklicnega igralca, na katerega je naše kulturno življenje čakalo toliko let, a mu ob njegovem nastopu ni moglo zagotoviti obstanka.

III

Milan Skrbinšek je iz letnika 1886. (rojstni dan 19. februar). Kot železničarjev otrok je rasel do srednje šole v Mariboru. Precej dobre gmotne razmere so omogočile, da se je mogel šolati na ljubljanski realki, kjer je že kot prvošolec sam ustanovil diletantski oder. Sodelavci so mu bili poznejši slavni igralci: Križaj, obe operni pevki Peršljevi in Skrbinškova sestra Štefanija, zadnja Lavra ob Borštnikovem „Očetu“, ki so se združili v trden krožek. Njihov oder se je selil po ljubljanskih stanovanjih, vrtovih, dvoriščih in gostilniških prostorih; na sporedih so bile najbolj znane narodne igre („Deseti brat“, „Rokovnjači“, „Divji lovec“), s katerimi je krožek gostoval v mnogih krajih ter posebno v Brežicah lepo uspeval. Pri teatru ti dijaki še niso niti statirali,

zato pa je izpopolnjeval njihovo organizacijo listič („Diletant“), ki je razen poročil in pridobljenih ocen iz dnevnikov prinašal tudi lastna (Skrbinškova) literarna dela. Seveda so vsi pridno obiskovali gledališče, kjer je takrat deloval izraziti igralec in režiser Dragutinović (hrvatski Žid). Tega so tudi povabili, da bi jim pomagal, a jim ni bil prav všeč.

Skrbinškova odločitev, da se posveti slovenskemu gledališču, je že iz srednješolskih let.

V mladih letih se je Skrbinešek zanimal za arhitekturo, vendar pa si je moral po vojaški dobi izbrati na dunajski visoki šoli gradbeni oddelek, in ko v njem ni vzdržal, se je vpisal na vseučilišču, da bi študiral romanistiko. Na Dunaju se je naposled odločil, da je vstopil v dramatično šolo „Otto“, kjer mu je bil učitelj dvorni igralec Seydelmann. Ta šola je dobila ime po svojem ustanovitelju, vodil pa jo je leta 1908./1909. že Gutmayer. Skrbinsku se je odpirala sicer pot na nemške odre, vendar pa si je bil že sam izbral nalogo, da bo deloval pri slovenskem narodnem gledališču. Zategadelj se je bil dogovoril s takratnim intendantom Govekarjem. Debutiral je v sezoni 1908./1909. v naslovni vlogi „Desetega brata“ z velikim uspehom. Nato je sklenil tudi pogodbo, ki mu je omogočala, da je nastopal v glavnih vlogah. Igral je že takrat najrajši karakterne, tudi komične vloge, medtem ko so se mu zdeli ljubimci in idealni junaki premalo zanimive naloge. Med največje uspehe so mu šteli karakterno patološko vlogo Coupeauja v Zolajevem „Ubijalcu“, naslovno vlogo „Vraga“ in ravnatelja v „Maski satana“. Dve leti sta bili dovolj, da se je začel uveljavljati tudi kot uspešen režiser resnih in težavnih iger. Vmes je vodil še prosvetne večere in zasebno dramatično šolo, poglobljal svoje znanje klasične literature in slovenščine, ki se mu je zdela na našem odru dotlej pastorka, zlasti kolikor je bila še zavisna od neslovenskih igralcev. Čutil je, da tiči teater po sistemu še v diletantizmu, da je brez ustvarjalnih režiserjev, čeprav je znal ceniti vrsto močnih igralcev, ki jih je videl na tem odru izza leta 1899. (Kreissova, Rückova z izjemno dobro slovenščino, Nigrinova, Deyl, Tyšnov, Boleška, Lier; potem domači: Borštnik, Borštnikova, Danilova, Verovšek, Nučič). Borštnik ni rad režiral; po letu 1909. so vodili igre razen Nučiča še Verovšek, Danilo in v sezoni 1911./1912. Skrbinešek. Igrali so še Winterjeva, Bukškova, Juvanova. Skrbinske vloge so bile po prvem nastopu s Spakom skoraj v vseh igrah ljubljanskega sporeda.

IV

Ljubljansko gledališče se je kot prvo dvignilo na stopnjo umetniškega odra in do klasične drame. Razen Ljubljane so imela vsa naša mesta že v letih pred vojno močne diletantske odre, na katerih so gostovali slovenski in hrvaški igralci. Najuspešnejše med temi gledališči je bilo tržaško. Trst kot največje slovensko mesto sicer ni bil slovenski, razen v nekaterih okrajih, čisto slovenska pa je bila njegova okolica. Številno močno občinstvo je omogočalo čitalnicam redne predstave.

Slovensko javno življenje v Trstu se je organiziralo in razcveto zlasti po devetdesetih letih in do prvih let svetovne vojne. Novo „Dramatično društvo“ s prvim režiserjem Grebencem si je leta 1894. najelo dvorano nemškega telovadnega društva. Pozneje so bile njegove redne tedenske predstave v lepi

redutni dvorani gledališča „Politeama Rossetti“, okrog leta 1900. v teatru „Armonia“, ki ga zdaj ni več, in v teatru „Fenice“, kjer so z velikim uspehom kot gostje nastopili Dobrovolny, Danilo in mladi Nučič pred dvema tisočema občinstva; čeprav so bile vse te dvorane obsežne, jih je vendar slovensko občinstvo vsakikrat napolnilo. Na višku sta bili slovenska opera in opereta, seveda s pomočjo odličnih gostov iz Zagreba, Ljubljane in drugod, a tudi Trst sam je vzgojil nekaj mlajših moči. Še bolj se je oder utrdil v lastni dvorani, ko je bil zgrajen hotel Balkan, v katerem so se naselila mnoga naša društva. Številni nadarjeni domači igralci in diletanti so z Verovškom, Danilovo in Dragutinovičem dobili spretne režiserje. Poklicni igralci so bili tudi Bratina, Veble (dekorater) in Vebletova, izmed domačih pa so se odlikovali Ponikvarjeva, Sršen, v letih 1906. do 1910. Mekindova, Janova, Štularjeva, Železnikova, kot intendant in komik Rajner (Hlača), intendant Zorc, režiser Jaka Štoka (pisatelj burk), igralci Požar, Zvezdan, Sila, Podkrajšek, Smrkolj in drugi. Gostovala sta največkrat Danilo in Daneš, enkrat tudi oba Borštnika. Izmed mlajših talentov so se izučili v Trstu sedanji znani igralci Pregarc, Terčič, Kralj. Repertoar so vztrajno modernizirali zlasti Verovšek, Danilova, Dragutinovič in Skrbinšek. Tržaško gledališče je prirejalo gostovanja po vsem Primorju, a po vojni se je vzdržalo še nekaj let, dokler ni asimilacijska politika zatrla tam vsega našega javnega življenja.

Skrbinska je zanesla v Primorje že doba vojaških vaj, ki jih je odslužil v Pulju; mudil se je pa tudi v gorskih Ukvah, kjer ga je zajela svetovna vojna. S petim bataljonom celovškega pehotnega polka je odšel na rusko fronto in dobil že meseca oktobra leta 1924. majhno rano. Vrnil se je v Ljubljano in po dopustu kot nesposoben za fronto služil v municijski tvornici v Wöllersdorfu. Kot nadzorni častnik je živel nekaj časa v Žalcu, potem kot referent vojaškega potniškega urada v Ljubljani in naposled v Trstu. Že leta 1916. je gostoval za angažman v Zagrebu. Prosil je za premestitev. General Borojevič je njegovo prošnjo odobril, ni pa je potrdilo zagrebško poveljništvo, češ da prosilec v njej ni poudaril hkratu veselja za vojsko. Tako kljub popolnemu uspehu v prvi poskusni vlogi ni mogel sprejeti mesta na zagrebškem odru. — V Trstu je kot rezervni častnik režiral nekaj del in tik ob koncu vojne objavil v „Slovincu“ članek glede ustanovitve „jugoslovanske dramatične šole“. Ob preobratu je ostal v Trstu in prvo zimo prevzel vodstvo slovenskega gledališča. Režiral je ves repertoar, ki ga je dvignil do Ibsena in Strindberga, naposled pa mu dodal vrsto slovenskih del Ivana Cankarja (vsa, razen Jakoba Rude), E. Kristana, Funtka, Finžgarja, Kmetove i. dr.

V Trst so ga povabili še iz Maribora leta 1921. na Cankarjevo tretjo posmrtnico, ki jo je priredilo društvo v Škedenju. Njegove recitacije iz najlepših Cankarjevih del so mu iznova pridobile občinstvo, pri katerem se je bil že pred štirimi leti udomačil. Drugi večer je režiral „Kralja na Betajnovi“ in igral v njem glavno vlogo. S to svojo veliko ustvaritvijo se je poslovil od Trsta in tudi od Primorja, kajti poslej se je tam udeležil le še Cankarjeve proslave v Kanalu leta 1926., ko je v Gorici priredil dvotedenski dramski tečaj.

Po tržaški dobi je bil angažiran kot režiser in glavni karakterni igralec v snujočem se sarajevskem „Narodnem pozorišču“. Ker se pa to sezono še niso mogle pričeti predstave, je prirejal skupno z Marijo Vero in režiserjem

Nadvornikom komorne večere, ki so umetniško krasno uspeli. Takrat je igral Otele, Holoferna, Lövborga itd.

V tem času mu je ponudil angažman beograjski intendant Grol, a Skrbinšek se je rajši preselil v Celje, kjer je vodil sezono 1919./1920., ki se je pričela zelo pozno. Tudi v Celju je ustanovil dramatično šolo in vzgojil nekaj poklicnih igralcev. S pogodbo je bil lahko zadovoljen, saj mu je priznavala popolno svobodo dela in omogočevala razveseljiv uspeh. Prvič se je takrat v Celju pripetilo, da so lahko ponavljali isto igro trikrat in celo večkrat pred polno dvorano. Uspela je tudi dramatična šola, kjer je kot vesten učenec pričel svojo kariero sedanji igralec in režiser Kosič. S celjsko dobo je zaključil Skrbinšek hkratu organizacijsko dobo, veliko organizacijsko delo, ki je bilo zlasti zaradi dolge vojne nujno potrebno.

Maribor je poklical Skrbinška za režiserja, dramaturga in vodjo šole leta 1920. Čeprav mu je ob tistem času intendant osiješkega gledališča ponudil ravnateljstvo drame, je vendar rajši odšel v Maribor, kjer je prijateljski sodeloval z Nučičem; toda po njegovem odhodu intendantskega mesta ni prevzel, ker je želel, da se opereta ukine.

Doba Skrbinškovega delovanja v Mariboru je bila pomembna za organizacijo in reorganizacijo vsega slovenskega gledališča, zlasti kot zveza odrov z osrednjim, državnim gledališčem. V Ljubljani so nekateri kulturni delavci in mladina že prej zahtevali, da se mora pridobiti Skrbinšek za ljubljansko kot glavno slovensko gledališče. Res je leta 1922. prevzel v Ljubljani po dolgih letih spet svoje prvotno mesto ter postal duša slovenskega gledališkega življenja. Tu se mu je vsaj v bistvu izpolnila želja, da je mogel uprizoriti klasične, vredne avtorje, čeprav ni mogel določati dela po svojem načrtu, brez katerega se režiserska osebnost njegove vrste in podjetnosti ne more popolnoma zadovoljiti. Delovanje na ljubljanskem odru obsega njegove največje ustvaritve. Poglobil se je v klasično dramo literarno in igralsko. Njegovo mladostno navdušenje za Raimunda je po poti k Ibsenu in Strindbergu zajelo Cankarja, Sofokla, Shakespearea in Molièrea. Kot modernega režiserja in igralca ga zanima Shaw, ki se mu zdi sicer le preveč humorist, premalo brižen za človeške vrednote. V moderni slovenski dramatik pa doslej še ne vidi pisatelja, ki bi bil pravi dramatik in naslednik Ivana Cankarja.

V

Po vojni so bile glavne Skrbinškove vloge Mefisto, Holofern, Gobsek, Norec („Kar hočete“), Klavdij („Hamlet“), dr. Rudgeon („Zdravnik na razpotju“), Mamon („Slehernik“), Keržencev, Karenin, Razkolnikov, Dimitrij, Fouché, Jorišaka, Lindquist, Polkovnik („Konec poti“), Saint-Just, Kaliban, Češki kralj („Zimska pravljica“), Shylock. V njegovih slovenskih vlogah prednjači Kantor, ki mu sledi Ščuka, Zlodej, Jakob Ruda, Župnik (prej Jerman in Komar), Rihtar, Jernej.

Skrbinšek nam ustvari vsako leto po tri ali štiri glavne vloge. Skupaj je njegovih vlog nad petdeset, kar že samo po sebi potrjuje, da je on steber slovenskega gledališča. Razen tega nas zadovoljujeta umetniška vrednost njegovih likov in uspeh igre. Z njegovim delovanjem se je način igranja premaknil na

realistična tla. Že s prvimi vlogami v klasični drami je premagal romantični idealizem dotedanje slovenske igre, od leta do leta pa se je izpopolnjeval kot oblikovalec močnega zunanjega izraza in ostro razčlenjujoče misli. Njegova odločna igra ima neposreden učinek in občinstvo ga ceni kot vedno vrednega, resnega igralca, čigar ime obeta zmerom vsebinsko bogat večer.

Kot režiser je zajel zlasti domačo dramo in ji s svojimi enakovrednimi zasnovami pridobil ugled. Bil je že zaradi svoje ljubezni zanjo poklican, da jo uveljavi po svojem pojmovanju in svojem načrtu. Splošno dajejo njegove priprave vedno dograjena dela, analitično in oblikovno poglobljena, stvarno izvedena in vestno doigrana do malenkosti. Kakor njegove miselno močne in duhovno usmerjene osebe, tako so bile tudi njegove režije ekspresionističnih del pri nas dogodki v stilnem razvoju.

Priznavajoč kritiko, o kateri sodi, da se je po svetovni vojni tudi pri nas zelo povzdignila, šteje prvih dvajset let svojega dela v razvojno dobo. Igralsko ustaljenost in svoj vzpon opaža v zadnjih štirih letih. Režiser Ciril Debevec si sme šteti v zaslugo, da je spoznal Skrbinškovo igralsko individualnost ter ji dal razmaha v primernih velikih vlogah. Hkratu je omeniti izčiščenost slovenske besede in slovenskega govora, ki se jima je Skrbinšek kot Štajerec zmerom vdajal z veliko opreznostjo in se mu zdi, da je šele z Debevečevim delom tudi ta stran igre pri nas urejena in izpopolnjena.

Glede zahtev in potreb našega gledališča si je Skrbinšek že zgodaj ustvaril trdno sodbo in jo podal v člankih, ki so jih objavljali časniki („Slovenec“, „Dan“, „Slovenski Narod“) in revije. Njihov namen je bil, da bi vplival celotno reformatorski na naše gledališče, ki naj bo resna institucija, resen kulturni zavod s pretežno slovanskim repertoarjem. Velika je bila njegova skrb za izobrazbo igralca, pri katerem zahteva razen nadarjenosti tudi široko obzorje. Nič manj vestno pa ne poudarja nujne skrbi za pripravo naraščaja, zlasti kar je prenehala delovati dramatična šola. Skrbinšek poskuša zadelati to nedopustno vrzel s svojim trudom za odrsko izobrazbo diletantov, ki je z njimi v trajnem stiku, tako z neposredno pomočjo in nasvetom kakor literarno z jasnimi študijami gledališke tehnologije in igralske tehnike. V tej smeri je pričel objavljati članke že v glasilu stanovskega društva „Maski“ v mariiborski gledališki reviji „Drami“. Za ljubljansko revijo „Dramo“ prispeva temeljite študije o šminkanju in vaje za diletante. Nadejati se smemo, da izidejo ti koristni strokovni spisi kmalu kot urejena knjiga.

Za umetniško smer slovenskega gledališča imajo velik pomen njegovi eseji, posebno „O slovenskem gledališču“ („Dom in Svet“, 1917.) in njegova posmrtnica Verovšku („Slovan“, 1915.). Z Verovškom ga ni družilo le pet let skupnega dela, ampak tudi skupna velika in strastna ljubezen do gledališča. Ocenja ga kot močnega umetnika, ki ni imel dovolj priložnosti za izraz, zaslužnjega malim in zabavnim vlogam, ko je hrepenel po velikih vlogah, a za boje ni imel dovolj samozvesti. Spominja se ga kot široke, razcvetele duše, lahko razgibljivega intuitivnega daru. Prav nasprotno se mu je zdel Borštnik po sebi razglabljaljoč, težji, trgajoč iz sebe. Kakor sodelovanje z njima, bo ostalo trajno koristno tudi njegovo skupno delo z mlajšimi močmi sedanjega slovenskega gledališča in njegovo zvesto prijateljstvo z režiserjem zagrebškega gledališča Hinkom Nučičem, ki je letos praznoval svojo delovno petintridesetletnico.

Njegove skušnje, njegova velika izobraženost in njegovo spretno pero mu določajo to nalogo.

Skrbinšek se je vselej in povsod bojeval za samostojno slovensko gledališče. Iz te potrebne in dolgotrajne bitke se je kazala njegova vera v umetnost žive besede, ob tem boju pa je tudi umljivo, zakaj se ni navduševal za zgolj teoretične estetske šole, ki so se razbohotile v novem stoletju. „O novi režiji na odru“ pravi v neobjavljenem članku iz leta 1932.:

„Jaz sem v prid resnemu in plodonosnemu delu v gledališču nasprotnik onih režiserskih eksperimentov, ki imajo v prvi vrsti namen, da vplivajo senzacionalno in služijo šele v drugi ali tretji vrsti delu samemu ali pa celó uničujejo njegov pravi vpliv. Spremljam sicer razvoj novega sloga in izkustva pri iskanju sodobne izraznosti, gledališke umetnosti, toda prvo mi je in mora biti nam vsem namen, da bi izrazili na odru čim vplivneje duhovno vsebino odrskega dela, povedali namreč isto, kar je hotel z njim povedati avtor.“

„Estetične in dinamične smernice za to, da bo odrska umetnina povedala isto, kakor napisana drama, so dane že v zasnovi dela samega.“

„Torej ne poskušaj frapirati z novo inscenacijo, ki si si jo izmislil in ki naj priča o tvoji režiserski fantaziji, temveč služi s sceničnim materialom, ki ga imaš na razpolago — delu!“

„Vnanja oblika je v določenih primerih torej lahko zelo gibljiva. Nepremakljiva pa je — ideja dela. Ta mora biti seveda v okviru vseh teh uprizoritev v duhovnem pogledu enako jasno izražena.“

„Bodimo elastični v našem kulturnem stremljenju. Veselimo se zato tudi vseh novodobnih struj, ki jih zasledimo izven svojih kulturnih mejá, ali čisto spontano tudi v nas; a bodimo oprezní, da pri tem ne zamorimo na odru tistega, kar je najvažnejše: *pesnikove ideje in živega človeka kot nosilca te ideje! Torej avtorja in igralca, ki naj bosta režiserju glavni material za odrsko umetnino, ki jo on ustvari.*“

„Proti mehanizaciji odra ni drugega zdravila kakor njegova — humanizacija!“

VI

Iz vseh teh Skrbinškovih aforističnih pripomb k najnovejšim odrskim teorijam in slogom, ki jih ne odklanja, ker so njihovi uspehi v bistvu vselej takrat uspehi, če so pristen izraz, a jim nasproti postavlja kot dokaz za pravilnost svojega pojmovanja rusko naturalistično igro Hudožestvenikov, in iz sedanjih njegovih izjav vidimo, da mu je oder živa beseda. Življenje, človek, ideja, beseda — so njemu vir, rojstvo, zmisel in sredstvo umetnosti, ki ji je večna naloga, da prikazuje lepoto. Poudarek racionalnosti, pojmovanje ideje (misli) kot vsebine umotvora in besede kot osrednje oznake gledališča čutimo pri njem — ne samo kot gledališkem igralcu (v nasprotju s filmskim), temveč tudi v njem kot človeku. Živahna čustvenost in močna razumska usmerjenost sta se združili v njegovi polni moški dobi v igri, ki je naturalistična, zvesta — idejno avtorju, likovno življenju; celotno njegovo idealistično pojmovanje življenja se izraža idejno in zato v ekspresionizmu, ki ga je prenesel k nam kot igralec (Gobsek) in kot pisatelj, kar nam najlepše dokazuje drama „Labirint“, ki je njegovo največje literarno odrsko delo.

Skrbinškovo dramo „Labirint“ je že v istem letu, ko jo je dokončal, uprizorilo mariborsko gledališče.

Med znanimi Skrbinskovimi leposlovnimi deli naj navedem zbirko otroških iger („Božji volek“), ki jo je izdala Mladinska matica. Obsežneje in marljiveje se je udeleževal kot dramatik in prevajalec. Priredil je dramatisacijo „Hlapca Jerneja“, nista pa še znani njegovi dramatisaciji „Gospe Judit“ in „Gadjega gnezda“. „Matajevega Matijo“ je igralo letos šentjakobsko gledališče v Ljubljani s precejšnjim uspehom.

Skrbinškovih prevodov iz pet in dvajsetih let je menda nekaj nad petdeset. Izšla sta le „Zemlja“ in „Vozel“ (Petrovič). Ostale prevode hranijo gledališki arhivi in so jih uporabljali že mnogi odri, vzeti pa so iz francoske, italijanske, nemške in srbskohrvatske literature. Kot knjižico je izdal tudi spis „Diletantski oder“.

S tem pregledom Skrbinskovega literarnega dela, ki bi mu že samo delalo čast tudi kot pisatelju, naj zaključim svoj poskus, da bi podal zunanji opis njegovega delovanja. Pet in dvajset let slovenskega odrskega življenja je v umetniškem in organizacijskem razvoju združenega z njim. Še bolj pa je vsa Skrbinskova osebnost združena s slovenskim gledališčem, ki je zlasti v tej razgibani dobi zahtevalo od poklicnega igralca samozavest, vztrajnost, požrtvovalnost in zrelo ustvarjanje.

OBISK PRI SLIKARJU

K. DOBIDA

Francè Kralj ima kar dve delavnici: atelje v svoji hiši, ki stoji tam zunaj na robu mesta, kjer se pohlevne trnovske hišice izgublajo v Mestni log, ki je prav zdaj v zgodnji pomladi še posebno mikaven. Dela pa tudi v delavnici, ki jo ima kot profesor na srednji tehnični šoli.

Kraljeva hiša je prav za prav hišica, ena prvih v Gerbičevi ulici. Izpočetka je bila majhna, pa je prizidal in jo dvignil, tako da je dovolj prostora zanj in za družino. Atelje je tesen in ozek. Prepoln je izvršenih in začelih del, pripravljenih platen in osnutkov. Po kotih stoje plastike, na stojalih više slike, mnoge so kar naslonjene pri zidu druga ob drugo. Med njimi je vse polno novih, ki čakajo na razstavo.

Atelje v šoli je ves drugačen, prostoren, visok in svetel. Kar preveč počen se mi zdi, vse je v redu, uravnano, kakor pač mora biti v šoli. Če ga ne bi oživljale neštete slike, kiparski osnutki in dovršena dela, bi bil skoraj pust.

Že precej časa Francè Kralj ni razstavljal. Številni plodovi pa pričajo, da pridno dela. V dve smeri gre v glavnem njegovo zanimanje: pokrajina in akt. Po vrsti slika ljubljanske vedute. Kakor je že pred leti nekajkrat naslikal mesto z Gradu, tako ga ta motiv še zmerom enako privlačuje. Velika platna govore o tem. Tu je pogled zviška čez grajsko poslopje proti Tivoliju, šentjakobska četrt, Zvezda z okolico, Šentpeter in poljanski okraj s cerkvijo sv. Jožefa. Tudi z nebotičnika mu je mesto zanimivo. Ujel je Grad v snežnem metežu in pogled na Trnovo v megli. Z Rožnika je naslikal panoramo mesta

ob nevihti. Razsežna platna odkrivajo novo umetniškovo smer in razodevajo njegov razvoj v zadnjih letih.

Poleg teh v bistvu pokrajinskih motivov ga je pričelo čedalje močnejše privlačevati človeško telo kot estetski problem. Slika mlade fante v kopeli, kmetiška dekleta pri kopanju, celo ženski akt. Nekako izven tega kroga je velika, živo pisana podoba matere in razgiban prizor kmečkega dela na polju.

Večjih novih skulptur ni videti, pač pa so police prepolne majhnih glinastih osnutkov, ki se vrste kakor plastične, nenavadno uspele trenutne fotografije. V miniaturnih fragmentih je čudovita iznajdljivost in je nakopičeno neizmerno bogastvo pregibov in obrisov. Prepričevalno je ujet bežni izraz trenutka v teh drobnih kipcih, ki so na videz podobni igračkam, a so dokaz mogočnega, prirojenega oblikovnega daru.

Ob slikah se sprožijo misli in besede. Nehote začneš premišljati, presoјati. Opazovalcu se zjasni, da je Franč Kralj na prelomu. V raznih družinskih portretih zadnjih let so se pojavljali prvi znaki, ki so kazali na preobrat. Posebno vidno se je pa začel kristalizirati ta novi slog pri znameniti Kopalki z benečanskim ozadjem. Ta slika se mi zdi kakor uvod v novo dobo zorenja. Ekspresionizem je tudi zanj dokončno doigral važno vlogo preizkušnje in prečiščenja. Medtem ko je bila prej iščočemu umetniku najvišji smoter živost izraza določenega predmeta zase, mu gre zdaj za neposredno oblikovanje celote, tako da zaživi predmet v prostoru, z njim pa luč in barva kot neločljiva skupnost. Še predvčerajšnjim je iskal „motive“, danes hoče le še ustvarjati like. Čas poskusov je minil, umetnik se približuje zenitu življenjske moči in zdaj mu je treba pokazati, ali je v tvorcu kaj moči in kaj samorodnosti. Samega sebe, vsega in iskreno je treba dati, ker vse je samó osebnost. Danes ne gre več za kopiranje prirode, za obnavljanje videza. Ljudje so po pravici siti naturalizma, dovolj jim je simbolike in razumskih konstrukcij, naveličali so se pa tudi nove stvarnosti, ki je tajila čuvstvo in osebnost. Hoče se jim čistega ustvarjanja, prvinskega oblikovanja, ki zajema iz globine. Sam goli prenos prirode ne zadovoljuje nikogar več. Tvorčeva ustvarjalna moč odloča, in kjer je ni, ostane mehanično posnemanje predlog in ponavljanje že davno rešenih nalog brez zanimivosti, brez upravičenosti. V tem je skrivnost umetništva in razlog različnosti.

Francetu Kralju so očitali in mu še, da pači prirodne oblike, da ne zna upodabljati sveta takšnega, kakršen je, da pretirava, da prehaja v grotesknost in odurnost. In vendar hoté nič ne prenareja in ne dela oblikam sile. Slika in modelira svet tako, kakor ga vidi, kakor ga občuti in doume. Ustvarja vselej po spominu. Če portretira človeka ali slika pokrajino, je zanj ta čas prav za prav izgubljen, ker ga model, pokrajina pred njim, moti, vznemirja, bega. Šele kadar pokrajino ali model dodobra spozna, si ga čisto osvoji in prodre vanj tako globoko, da ga občuti kot samostojen odlomek življenja, kot dinamičen pojav, je slika v spominu dovršena. Ta vtisk se mu v predstavi zgosti v določno podobo, ki je zrela za oblikovanje.

Tako so nastale te ljubljanske vedute z neštevilnimi podrobnostmi docela iz spomina kot zgoščena vsebina slikarjeve predstave. Neznatna površna risba, v naglici izvršena v naturi, mu je bila zadostna opora, da je mogel zanj prav za prav ne posebno zanimiv mrtev motiv celó v svoje veliko presenečenje prikazati kot živ, pomemben umetniški objekt. Pred predmetom samim se pa

muči in skoraj obupuje, dokler ga v duhu ne pregnete, da je kakor kristalno prozoren in v sebi zaključen. S tem načinom dela se ogne nevarnosti, da bi opazoval z izposojenimi naočniki in uporabljal modne recepte.

Že s Kopalko je bila močno naznačena slikarjeva današnja pot, ki vodi v barvitost. Sam pravi, da mu je barva poglavitna, da mu je postala važnejša od oblike in da ljubi žive in polne barve in njih krepka nasprotja. Temne tone uporablja le tedaj, če res ne gre drugače. Z barvo se dá izraziti marsikaj. Tako je s pestrimi barvami poživil materin portret in mu dal potrebno iskrenost, zlasti simpatičnost in notranjo toplino. Tudi pri zadnjih slikah Ljubljane se natančnost risbe izgublja v prid samostojnemu barvnemu učinku. Isto velja tudi za akte, pri katerih modelira telo z barvo.

Tudi snovno kaže delno že slika Kopalke v novo smer. Umetnik se zadnji čas zmerom bolj približuje življenju, iz prejšnje simbolike in razumarstva se oblikuje izraz prirodnega, prabitnega veselja nad življenjem. Prejšnja pogosta neresničnost in hladna odmaknjenost od sveta se umikata čutnosti. Tako so pojmovati ti akti: pravo čutno ugodje nad krasoto, kakršno izžareva nago človeško telo, ki je v zdravju in moči, v skladnosti oblik in smotrnosti gradnje najlepši plod stvarstva. Pri upodabljanju človeškega telesa sreča oblikovalec največ ovir, doseže pa tudi najgloblje zadoščenje. Saj ima sleherni telo svoje zakone, svoje enkratno, posebno življenje, ki se v nobenem drugem ne ponavlja in ki je zato za umetnika najbolj privlačen, hkratu pa najtežavnejši problem.

Karkoli pa slika, povsod se mi vsiljuje vprašanje: ali ne gre Francè Kralj v barok? Pa ne mislim tod na zgodovinsko določeni slog, temveč razumem barok kot prehod iz spon stila v prostost nevezane osebnosti, kot dinamiko in neposrednost čutnega izživljanja nasproti statičnosti razumskega odnosa do sveta. Če so bile prve ljubljanske panorame naslikane v skoraj Brueghelevem načinu, so kasnejše grajene na skupni vtisk, ki ga označujeta barvitost in preprostost kompozicije. Prej je na poljudno pripovedni način slikal podrobnosti, zdaj mu gre samo še za celoto in za notranjo resničnost. Ali ni ta preprostost naturalizem, ki je pa močno, skoraj ekspresionistično pretiran v izrazu, v bistvu baročna prvina, lastna tisti „ljudski“ umetnosti, o kateri govori Francè Kralj v svoji knjigi? In ali ni morda ta naš ljudski barok doslej še najbolj slovenski način umetniškega izražanja? Saj so se prav v baročni dobi naša oblikujoča, pa tudi vse druge umetnosti razvile do najvišjih in najpopolnejših oblik. Prav ta doba je dala slovenski zemlji najbolj značilno zunanjo podobo, ustvarila premnoge visoke umetnine v slikarstvu, plastiki, zlasti v stavbarstvu. Našim mestom in vasem, zlasti tudi pokrajini je dala svoj pečat, in skoraj bi se drznili trditi, da doba njene vlade res še ni prenehala. In prav v naših dneh vidimo, kako dobiva po zaslugi mojstra arhitekta stara Ljubljana spet svoj nekdanji baročni obraz, ki kaže smer celó novemu, nastajajočemu. Če pogledamo naše lepo slovstvo in našo glasbo, bomo prav tako videli, da je bil baročni vpliv živ prav do zadnjega in da še dandanes ni čisto izginil.

Zanimivo je, kako se slikarjevo gledanje izpreminja s časom. Zgodnejše Kraljeve vedute so prostrane in kar razdrobljene v podrobnosti, ki so podane vsaka s skoraj naivno iskrenostjo. Nobena malenkost ni zanemarjena. Kasneje

izgubljajo slike čedalje bolj prirodno resničnost. Slikar izbira sebi in gledalcu različna zreljšča za posamezne dele kompozicij, uporablja docela svojsko perspektivo, izpreminja brez premisleka razmerja in situacije, samo da doseže notranjo kompozicijsko pravilnost in umetnostno resničnost. Za stvarno točnost mu sploh ni več, kakor bi se jasno zavedal, da je ta „irrealnost“ morebiti najznačilnejša lastnost dandanašnje umetnosti, ki zavestno beži iz gole vsakdanjosti. Poslednja dela so že docela koloristična, nič več ni podrobnosti, govori le celotni vtisk prostorninske razčlenjenosti in barvnega soglasja. Po udarek je na plastiki ospredja in globinski prepričevalnosti. In ko med pogovorom posije na sliko sonce, se prej na videz hladna podoba izpremeni. Pokaže se plastika in globina in barvne ploskve ožive. Pojavijo se neopaženi koloristični odtenki in risarske podrobnosti. Nov dokaz, da zahtevajo slike sodobnikov mnogo svetlobe in pravega okolja.

Od umetnikovih lastnih del preide beseda na splošnost. Zadnji čas se pojavljajo med nami umetniška društva drugo za drugim. Kje je vzrok? Nekaj je kriva stiska sedanjih dni, ki nikomur ne prizanaša, še bolj pa spoznanje, da se čas umirja in da gola modernost že davno ni več privlačno geslo. Danes ne gre za modernost, temveč za kvaliteto. Te pa ni, kjer ni osebnosti in stvariteljske moči. Neverjetno naglo in temeljito se čisti ozračje. Kdor je v prvih letih zmede po vojni mogel pod izposojenim modnim plaščem skrivati svojo revščino, je ostal zdaj gol in nebogljen. Tudi „mladostnost“ sama ne vleče več, potreben je bil odločilen korak. Nekateri so se vrnili k šolskim vzorom, drugi begajo za tujimi manirami. Večina pa jadra v varni pristan meščanske samozadovoljnosti, si ne stavlja več vprašanj in nalog in jih tudi ne rešuje. Časti in vidnega priznanja ne pogreša. Drugi se spet nagibajo h koristnosti, kjer vprašanja kakovosti in vrednote ne veljajo več, le nekaj stebrov še stoji. Med mladimi jih je nekaj, ki so prestari za svoja leta. Njih umetnost je vsa bolehná, polna neplodnega svetobolja, kakor bi bila jetična. In skoraj je že moda, še posebej poudarjati svojo bolnost. Nič dobrega se nam ne obeta od takih začetkov.

Če pregledamo leta po vojni in se spomnimo, s kakšnim divjim ognjem je začelo povojno pokolenje, nas skoraj zmrazi. Uspeha skoraj ni, če izvzamemo redke posameznike. Kjer ni bilo resničnega žara, je ostala šablona, gola lupina brez vsebine. Po blestečih začetkih je naša mlada oblikujoča umetnost obstala, kakor bi imela izpodrezane korenine. Vse zastaja, izgaja se in se stara. Zanimanje občinstva in njegovo dejavno sodelovanje pojema. Za začetnika, zlasti talentiranega, je danes pri nas slabše kakor kdajkoli prej. Pogledi v bodočnost so motni.

Mladi bodo morali začeti iznova in razvneti pod pepelom tlečo žerjavico, da bo novič zagorela. Žal so se med njimi premnogi na tujih šolah tako zelo navzeli tujega duha, da so le še po videzu naši, v resnici pa ponavljajo le naučeno tujo govorico. Vse pa kaže, da je med najmlajšimi, ki še niso javno nastopili, nekaj zdravih talentov, ki bodo zavestno črpali iz sebe in iz domačih tal in tako nadaljevali izročilo svojih prednikov. Naloga nas starejših je, da prav tem najmlajšim pripravimo pot in jim omogočimo, da se uveljavijo. Prav zato pa tudi nove umetniške organizacije niso nepotrebne, če se le bodo zavedale te svoje poglavitne dolžnosti.

POTI SLOVENSKE GLASBE

MARIJAN LIPOVŠEK

Če analiziramo razvoj glasbenega ustvarjanja, kakor nam ga prikazuje zgodovina, se nam takoj v začetku pokažeta dve smeri, narodna glasba in individualna umetnostna produkcija. Takoj pa opazimo, da se nam hkratu zastavlja vprašanje, odkod glasba in čemu? Pričujoča analiza bo poskušala odgovoriti na to vprašanje, ki je kakor odločitev za biti ali ne biti.

Predvsem moram poudariti, da ni važno razmotrivati pojavov glasbenega dogajanja sodobnih, še primitivnih narodov, ker nam tako razglabljanje ne koristi mnogo v prizadevanju, ko poskušamo doumeti nastanek umetnostnega doživljanja v kultiviranih narodih, med katere štejemo tudi svoj narod. Brez ošabnega odnosa do primitivnih ljudstev, kakor jih dandanes poznamo, lahko trdimo, da nimamo pravice zagovarjati razvoja sodobnih kulturnih ras s tem, da trdimo: njih evolucija je bila sorodna oni, ki jo zdaj doživljajo primitivne rase in jo bodo morale preživeti v prihodnjih nedoglednih dobah. Zanesljivo vemo le to, da so bili naši antični predniki, kakor nam poročajo zgodovinski viri, tako visoko kultivirani, da njihovega duhovnega življenja, ki se je izkristaliziralo v vseh panogah človeškega izživljanja: v gospodarstvu in v politiki, v znanosti, zlasti in najgloblje v religiji in neposredno v zvezi z njo tudi v umetnosti, da vsega tega bogatega življenja zaenkrat ne moremo niti slutiti. Primitivizem kulturnih ras je ostal do dandanašnjega primitivizem, kajti videti je, da razvoj kolektivnega duhovnega življenja ras ne napreduje v zmislu individualnega napredka posameznikov, ki ohranijo vse značilne poteze zase, iz katere so se rodili in črpali svojo duševnost, čeprav se v okviru rasnega duhovnega ustroja morejo razviti do visoke kulturne stopnje. Fizični in duhovni ustroj rase pa ostane slejkoprej za dolgo dobo še vedno neizpremenjen; zdi se nam sicer na prvi pogled, kakor bi bili ti posamezniki presajeni iz neke rase v drugo, višje razvito, potem ko so izpolnili naloge in doživeli možni višek razvoja v svoji prvi okolici, a ta pogled le je zunajen. Toda kljub temu, da je skoraj zanesljivo, da so naši pradedi — pri tem ne mislim izključno slovenskih — živeli vse drugačno notranje življenje kakor današnji nekulturni narodi, so bili *izviri* umetnostnega življenja brez dvoma sorodni. Najmočnejši nagib primitivne znanosti je borba za življenje, primitivne umetnosti pa globoko občutje življenjske zavesti. Primitivne, pravim, in ne mislim s tem prvobitne, temveč tiste, ki ustreza mišljenju in čuvstvanju primitivnega človeka, kajti o prvobitni umetnosti in znanosti ne vemo prav nič! Če priznavamo evolucijo človeškega duha, se moramo vprašati, kako neizmerno dolge dobe so minile, da se je človeštvo povzpelo na tisto višino, ki jo občudujemo v antičnih narodih! V teh bore 2000 letih, ki so prav za prav naš ožja preteklost, so se pač izpremenile oblike, izpremenili so se nekateri načini človeškega izživljanja, duh sam pa se je v tem neznatnem drobci nedoglednega razvoja izpremenil le malo, kajti mati priroda računa z velikimi številkami. — Kakor pa sta primitivna znanost in umetnost izraz golega življenja, tako sta višja znanost in višja umetnost rezultanti premišljevanja in nazorov o življenju. Neposredno s tem dognanjem pa nas vznemirja tudi prvo in poslednje vprašanje našega življenja: odkod pridemo in kam gremo? Torej vprašanje o vseh višjih silah v nas in izven nas. To je izvor vsega našega pri-

zadevanja, da dosežemo „nekaj“, določen cilj, ki mu sami ne vemo imena. To vprašanje se trudi človeštvo doumeti in rešiti v zgolj miselnem svetu z znano in iz tega vprašanja vre ves intuitivni navdih umetnikov. Pri verskih obredih je nastala prva globlja glasba kot začetek ogromnega razmaha in razvoja glasbene umetnosti. Toda ta glasba ni bila stranskega, ilustrativnega pomena, kakor je pač danes. V časih antike so združevali glasbo in njena najmočnejša elementa, ritem in melodiko, v svetovni nazor z vsem človeškim delovanjem, torej z našim poslanstvom na zemlji, v zvezi z besedo (literaturo), z gibi (plesom in plastiko) in neposredno z upodabljačo umetnostjo. Vse dogajanje v človeku je bilo intenzivno doživljanje božanskega duha, v radosti nad lepoto, ki naj preveča vso osebnost.

Tak je bil torej začetek. Prav ta začetek pa naj nam pokaže pot naprej. Resničnih uspehov v duhovnem življenju se smemo nadejati le tedaj, če bomo doživljali umetnost z vsem ostalim dogajanjem v naši duševnosti, če si torej ustvarimo nekakšen kolektivizem doživljanja, ki naj harmonirajo v vseh svojih različnih pod eno samo temo, ki združuje miselnost s čuvstvom in z vestjo, če dosežemo torej idealno skladnost med doživljanjem in dejanjem.

Kje se nam odkriva umetnost, ki je neposredni izraz našega življenja, kakor smo ga označili prej? Prva je splošna, tako imenovanim izobražencem kot izraz manj dostopna, *narodna glasba*, druga so stvaritve najvišjih duhov, ki so zrastle iz ljudstva in se pognali v take višine duhovnega življenja, kakršnih narod v povprečnem duhovnem doživljanju sploh ne dosega. France Marolt je nekoč napisal naslednje besede:

„Narodovo umetnostno dejstvovanje si smemo predstavljati kot veletok: spodnja, mogočna struja je konservativno, retrospektivno oblikovanje mase, zaverovane v ostanke tisočletne kulturne preteklosti; v ta tok pronica iz vrhnje vode neprestano snovanje in oblikovanje umetnostno kulturnih činiteljev, ki je občečloveškega pomena in značaja. Spodnji tok je narodu svojstvena, tradicijska, v njenem masnem instinktu zasidrana ljudska ali v najširšem pomenu besede narodna umetnost. Vrhnja struja, od katere je spodnji tok neprestano vplivan in docela odvisen, predstavlja umetnost ustvarjajočega, kulturno reprezentativnega sloja: narodove duhovne aristokracije.“

Tako vidimo ta dva toka kot skrajnici, med njima pa je brez števila podincev, katerih razmerje do umetnosti je aktivno ali pasivno, ki so lahko po svojih zmožnostih in nezmožnostih zelo oddaljeni od intuicije preprostega naroda kakor tudi od intuicije visokega umetnika. Prav ti dve smernici pa sta odločilni tudi za razvoj v našem narodu.

Kakšna je prva? Čemu naj gojimo narodno pesem? Čemu se ne zadovoljimo, da jo narod sam razvije, kakor bo to zahtevala prirodna pot?

Nasproti tem vprašanjem postavljamo tole vprašanje: Kako se je razvijala glasbena umetnost pri drugih narodih v naši okolici? Na kratko moremo trditi takole: od začetkov duhovnega življenja, ki se je pričelo oblikovati v umetnosti, so duhovno naprednejši in nadarjenejši snovali zmerom nove domisleke in z njimi razgibali glasbeno umetnost v vseh njenih elementih. Razvoj različnih oblik in poudarek zdaj v klasicistični, zdaj v romantični smeri sta pritisnila pečate posameznim dobam, seveda skladno z miselnim razvojem človeštva. To snovanje se je zrcalilo tudi v narodu, ki je sprejemal, kar mu je bilo všeč in zavračal, kar mu ni prijalo. Okus naroda, t. j. nekakšna čuvstvena

presoja, je kajpada odvisen od razvojne stopnje; vsekako pa lahko trdimo, da narodova sodba ni slaba, kajti zanesemo se lahko na številne sodnike, ki imajo vsi individualno različne okuse. Pesem, ko jo narod sprejme bodisi od narodnih pevcev bodisi od izobražencev, mora biti po godi vsem, ki jo pojejo. Mora biti tedaj dobra, t. j. vrednota po obliki in vsebini, seveda ne mislim na strokovni pomen glasbenih oblik, temveč na obliko kot glasbeni izraz. Priznati moramo, da je v romanskih in germanskih narodih, torej pri onih, ki se odlikujejo s svojim intelektualnim delom, nastajalo to zrcalno izoblikovanje narodne pesmi nekako hkratu s produkcijo visokih duhovnih umetnin. Zato trdimo, da se je produkcija kultivirane glasbe zaradi neprestanega delovanja dandanes razvila že tako visoko, da zeva prepad med visoko kultiviranostjo in med povprečnim narodom. Zato umetnostno snovanje ne more več črpati iz narodnega zaklada in se posluževati tega, kar je ljudstvu shranilo dobrega, da bi spet osvežilo prekultivirano glasbo z vrednotami, ki jih je nekoč prejelo od nje. Če se tej razliki med prefinjenostjo na eni strani in med preprostostjo in zdravjem na drugi strani pridruži še velika realna družabna razlika, ne moreta ta dva osnovna toka drug drugega uspešno oplojati.

Naš narod je slovanski narod. Radi priznamo, da je naša umetnostna produkcija daleč zaostala za produkcijami drugih narodov, pa tudi za količino in kakovostjo naše narodne pesmi, ki se je izoblikovala v preteklih stoletjih pod vplivom takratnega glasbenega dogajanja. Toda prav zato vidimo, kakšno delo nas čaka: zbiranje narodnih pesmi in njih opredelitev. S harmonizacijo — seveda ne s čitalniško, ki kvari okus — temveč s stilno, t. j. s tisto, ki ustreza umetnostnemu okolišu pesmi, jo opredelimo glasbeno-zgodovinsko; s primerno glasbeno formo, ki je zrcalo stvarnega dogajanja okoli dotične pesmi, pa ji razložimo vsebino in notranji ter zunanji potek dejanja. Oblika je brezpogojno vezana na izraz pesmi, harmonizacija, ali bolje stilizacija, pa na glasbeni izraz tiste dobe. — To je najprimernejša oblika, ki jo moremo dati dandanes narodni pesmi, kajti v izrabi vrednot, stilnih in vsebinskih, ki so v vsaki narodni pesmi, je največji pomen takega delovanja. Da je treba za uspeh velikega zgodovinskega in skladateljskega znanja in poglobljanja v vsebino, ni treba posebej poudarjati (prim. Nývák: Slovaške narodne pesmi).

Uspeh takega dela je nastajanje slovenskega glasbenega jezika. Napačna je predstava, da je narodna pesem neposredno sredstvo in edina rešitev naše glasbene produkcije. V narodnem zakladu ritmike, melodične, dinamike in posredno harmonije odkrivamo elemente narodne glasbe, ki dajejo pečat narodovemu glasbenemu jeziku, kakor ga dajejo izbrana beseda in gotovi okreti literarnemu jeziku, ki je drugačen od navadnega občevalnega: izbran je in očiščen plev. Tak in prav nič drugačen je glasbeni jezik Rusov, Čehov in nekaterih Jugoslovancev (Bolgarov in Hrvatov). Prva naša naloga je, da si ustvarimo lasten *glasbeni jezik*. Od stilizacij narodnih pesmi je le en korak do instrumentalne glasbe sorodnega načina, ki že lahko pogreša neposredno uporabo narodne pesmi in rabi le njenih elementov.

Prva smer nas vodi neposredno v drugo. Tisti, ki oživljajo narodno pesem, da nastaja iz nje novo izrazno sredstvo, so duhovni stvaritelji v višjem pomenu. Le-ti črpajo iz narodovega bogastva in oplojajo duhovno ustvarjanje kultivirane muzike. Vendar ustvarja umetnik tako, kakor mora ustvarjati, kakor mu veli njegova intuicija. Nekateri izmed poklicanih bodo delovali v

smeri oživljanja narodne pesmi. Vsi niso za to izvoljeni. Kdor ne čuti individualne nujnosti v tej smeri, bo šel svojo pot, ki jo bo določala le moč osebnosti in le v toliko značilne poteze njegovega okoliša, kolikor je bolj ali manj z njim povezan. Čim manj je umetnik navezan na svoj narod, tem bolj je njegova umetnina mednarodna, kosmopolitska, pri čemer ne mislim na razširjenje in priljubljenost umetnine, temveč na njeno doživljanje in doumevanje. Kajti umetnino, ki ima izrazito naroden značaj, morem analitično doumeti le toliko, kolikor doumem narod, v katerem je nastala, dočim jo lahko estetsko sprejemem, saj je glasba najduhovnejši in torej najsplošnejši izraz notranjega doživljanja. Razumljivo, da mislim pri vsem tem še prav posebno na razvoj slovenske glasbe.

Vse tako zvane smeri (n. pr. klasicizem, romantika itd.) so ustvarili veliki duhovi in ne obratno. Oni so, vsekako pod vplivom miselnih preobratov svoje dobe, vodili umetnost kot tako imenovani „utiralci poti“. Vsi manjši in neznatnejši, ki so hodili po njihovih potih, so bili le posnemovalci in niso mogli odeti svojih domislekov v originalnejšo obleko. Nikakor pa ni tak eklekticizem nekaj slabega. Z njim dobe šele smernice velikih ustvarjalcev potrebni razmah, ki seže globoko v ljudske plasti. Vendar so ti posamezniki zanimivi le toliko, kolikor se odraža v njih delih njihova osebna nota. Zato prav za prav ni posebna odlika, če trdim, da komponiram kakor Stravinski, Hindemith ali Schönberg. Ti velikani so si izoblikovali svoj način dela, kakor jim je narekovalo njihovo notranje življenje, in ta način je čisto individualen, seveda pa lahko s svojo silo vpliva na manj samostojne umetnike. Niti ni toliko važno rojstvo, t. j. narodnost, kakor duhovno doživljanje teh umetnikov, kajti čim manj so specifično narodni in čim bolj je v njih razvito intenzivno življenje, tem bolj so njih dela last vsega človeštva. Zato naj vsakdo hodi svoja pota, izvoljenci jih bodo našli.

Če smo doslej govorili o vsebini, ki je izraz duhovne moči, moramo zdaj razpravljati o obliki, v ožjem in širšem pomenu. Splošna formula za to težavno vprašanje se pač glasi: idealna oblika je tista, ki je najprimernejša vsebini. Nezmiselno je pisati disonance zaradi disonanc. Saj lahko slišimo najzanimivejše zvoke, ki se porajajo umetniku prav v gotovih izrazih notranjih doživljanj, vendar zaradi njih samih ne bom pisal skladbe, saj glasba ni zgolj akustika! Niti ni glasbena umetnost nekakšno nedoločno opajanje z zvoki, kakor ni zanimivo poslušati lepo izpeljane polifone melodične linije brez medsebojne harmonske povezanosti. Tudi povratek v primitivizem ni napredek. Nasprotno, izraba vseh elementov privede do dostojne oblike sodobnih umetnin, pri čemer ne mislim prenatrpanosti, niti harmonske niti melodične ali ritmične, temveč morajo vsi elementi služiti čim večji poglobljenosti umetnine. V tem trenutku se dotaknemo prvič pojma absolutne glasbe, ki pomeni samostojno umetnost, drugič pa pojma poduhovljenosti v glasbi.

Nšetetokrat čujemo, da je glasba zadeva srca, zadeva čustev, da nima nič opravka z mislimi in podobno. Analiza nastanka umetnine nam bo pokazala v pravi luči, kje je prav za prav dom umetnosti.

Vsi vtiski, ki jih sprejememo po svojih čutilih iz zunanjega sveta, se ohranijo v spominu, zavestno ali podzavestno. Nanje odgovarjamo z občutji. Ta občutja so svet zase, ki ni lasten le človeku, temveč tudi živalim. Prepletajo ga misli, ki uravnavajo občutja po zakonih logike, seveda odvisno od inten-

zivnosti te miselne luči v dotičnem bitju. Vse, kar delamo z mislimi, delamo seveda zavedno in do nekakšne mere zmorejo to tudi živali. Nad tem svetom občutij in prepletajočih misli je višji, manj snovni svet čustev. Preštevilne so njih vrste, da bi jih mogli naštet, in bi bilo tudi brez pomena. Le opredelimo jih lahko na ta način, da rečemo na primer: čustvo ljubezni do bližnjega je višje kakor čustvo zadovoljstva nad lepo pokrajino in to slednje spet višje kakor čustvo zadovoljstva nad lepo obleko. Zdi se nam, da pronica od nekod v ta svet objektivna luč, ki daje vsem našim doživljenjem določene vrednote, katerih se pa seveda ne zavedamo vselej. Različno močna je ta zavest pri različnih ljudeh. Čim močnejša je, tem višje je bitje razvito, tem pravilnejša je njegova presoja med vrednotami, ki jo izreka naš duh. Vsako umetnostno snovanje temelji na treh osnovnih principih človeške duševnosti: na občutjih, čustvih in duhovnosti. Duhovnost je nad navadnim razumom pa tudi nad čustvovanjem. Ona je središče pravega človeka, kraj, kjer se oglašava vest, ki sodi dejanja, pa tudi organ, ki sprejema navdihe iz nam nedostopnih svetov. To je instrument, s čigar pomočjo izvršujejo mojstri duhovnega dela svoje umetnine. Nezmisljena je trditev, da jih opravljajo z golim razumom ali samo s čustvi. Duhovna miselnost preveja dela stvariteljev, zato so tudi mojstrovine.

Sodobne glasbene umetnine se močno bližajo klasični umerjenosti. Prevladuje močna, ne nasilna melodika, jasna, čeprav ne enostavna harmonija in zdrav ritem, nikakor ne eksotičen, ki je nekoliko omamen. Prav tako je agogika manj veljavna in upoštevana je prava dinamika. Forma je svobodna, vendar razumna.

Smeri, ki veljata tudi za razvoj slovenske glasbe, sta: prodiranje v narodno glasbo in iskanje narodovih posebnosti ter poduhovljenje kultivirane produkcije. Koliko pa je glasba sama na sebi larpurlartistična, koliko je socialno upravičena in koliko prispeva k duhovnemu izenačenju slojev, o tem pa prihodnjič.

SOCIALNI OBZORNIK

POGLED V NAŠO VAS

V. MODRINJAK

V naši domišljiji živi predstava, da je vsak kmet gospodar, lastnik lepih pašnikov, rodovitnih njiv, bujno zelenih gozdov. Številna družina mu dela na njivah in božji blagoslov se razliva nad žitnimi polji in polnimi kaščami. Boji se le toče in požara, drugače pa blagor njemu, ki se izprehaja v nedeljo popoldne golorok med zlatim klasjem. Umetnost, še posebno folkloristična, iz polpretekle dobe je ustvarila idealistične simbole o kmetu-kralju, o kmečkem zdravju v visokih škornjih, in vse je tako živo popisala, naslikala, da se je predstava o blagoslovljenem kmečkem narodu krepko učvrstila v meščanski domišljiji.

Socialna gibanja pred vojno so porušila marsikaterega teh romantičnih idealov, povojna doba pa je tej lutki snela krinko. Statistike odkrivajo povsem drugačne podobe kmečkega življenja in kmečkih razmer v naših vaseh.

V neki podeželski občini je bilo leta 1931. 1666 prebivalcev s tri sto družinami. Že v tej najčistejši kmečki občini imamo 24,5 % družin, ki nimajo

nepremične posesti. Ti nimaniki imajo kar 29,8 % vsega naraščaja celotne občine. Iz tega se pač jasno vidi, da je tretjina občine proletarizirana. Od ostalih 75,5 % „trdnih kmetov“ ima le vsak enajsti kmet hlapca in vsak trinajsti deklo. Služinčad ima 16,3 % kmetov in ti kmetje so za silo sorodni podjetniku, ki zaposluje mezdne delavce. Vsakdo pa ve, da je ta „mezdni delavec“ le začasen, to je samo za toliko časa, dokler ne dorase domača brezplačna delovna moč. Ta „mezdna moč“ kreditira „podjetniku“ delo največkrat po več let, tu in tam je gospodarju še celó denarni upnik. Pretežna večina „kmetov“, to je 83,7 %, pa je podjetnikov in hlapcev hkratu, ker nimajo poslov. *Točno je torej, da je 83,7 % kmetov — navadnih delavcev.* A čigavi mezdni delavci so ti „kmetje“? To je težje določiti, kakor je tudi trboveljskemu rudarju nemogoče pokazati na posamezno fizično osebo, ki bi bila njegov fizični gospodar.

Videti je, kakor bi rudarju rezal kos kruha ravnatelj podjetja — ta je namreč v industrijskem procesu viden —, kmet pa si kruh reže vendarle sam, kadar ga ima. Kmet se je z delavcem izenačil tudi v tem pogledu. Obema daje kapital le toliko hrane, kolikor je nujno za njuno nadaljnjo množitev. Pri industrijskih delavcih, kolikor niso potisnjeni v armado brezposelnih, se zmanjšuje količina hrane še po nekakšnem načrtu, da se morejo preprečiti preveliki skoki — pri kmetih ta načrtna racionalizacija ni mogoča, ker nimajo še „korporacije“. Zaradi tega se pokažejo v prehrani kmeta gorostasnosti, kakršnih moremo nekaj prikazati. Večini naših kmetov je v zgodnji pomladi zmanjkal krompir, ostala sta le še zelje in repa, kruh na mizi pa je v mnogih domačijah že zelo redka prikazen. Statistično sem zajel, da se hrani naš kmet 54 % s krompirjem in 8,27 % z zeljem in repo, torej z 62 % živil, ki jih navadno uporabljamo za dodatek in ne v izključno nasičenje. Kmet kolne stari zlati čas, ker je njegov želodec samo razvadil, da hoče biti nasičen, potem pa ga ni bilo več. Manjšim posestnikom manjka 79 % kalorij, ki so po dosedanjih ugotovitvah potrebne za normalni telesni razvoj.

Delavec se je na Angleškem postavil v dobi borbe za prosto trgovino na stran kmeta, čeprav so to borbo vodili veleposestniki, ker je bila borba naperjena proti industrijskemu kapitalu. Zgodovinski razvoj bi bil napačen, če bi bil danes oškodovan delavec s tem, da se nudi kmetu pomoč. Delavec to dobro čuti, zavzel bi se tudi za stvar, če bi ne uravnavali razmer ljudje, ki ne vedo, da sta ta problema tesno povezana.

Ce je kmet le mezdni delavec, koliko znaša njegova dnevna mezda? O tem ne vodi žal nihče računa, ker si kmet izplačuje mezdo sam. Kmetovo dnevno mezdo sem določil na ta način, da sem izračunal celoletni donos njegovega gospodarstva in mu določil najnižjo mezdo, ki je danes običajna pri javnih delih. Dnina moške osebe znaša poprečno 20 Din, ženske 10 Din, kajpak ob svoji hrani, svojem stanovanju itd.

Letni donos vseh kmetij (nepremičnin, živega in mrtvega inventarja) znaša v tej občini 1.441.000 Din. V industrijskih panogah znašajo mezde od 30 do največ 70 % dohodkov. Če si hočejo naši kmetje vzeti poprej navedeno dnevno mezdo po 20 in 10 Din, bi znašale torej mezde letno 2.916.000 Din. Pripominjam, da sem vštel letno samo 300 dnin in določil za posestvo nad 20 ha le dve moški in dve ženski delovni moči. Nasprotno pa sem vštel v donos vse malenkosti: vrednost stanovanja, domače kurjave, živila, ki jih po-

rabi družina, pa po najvišji ceni v nadrobni prodaji. „Donosnost“ kmetijskega gospodarstva nam postane šele prav jasna, če primerjamo ta agrarni obrat z industrijskim. Ali bi mogla TPD izplačevati leto za letom na mezdah na primer 291 milijonov, za premog pa bi prejela le 144 milijonov? Takih podjetnikov ni na vsem svetu! Naši kmetje so si nekaj let, dokler je trajal kredit, še dovoljevali prej navedene mezde, to je v času, ko je industrijski delavec zaslužil še dnevno 40 Din, danes pa je kredit za „podjetnika-kmeta“ izginil. Zaradi tega znaša dnevna mezda kmeta le 5 dinarjev, za žensko pa 3, vse ob svoji hrani. Neki Belokrajinec je izračunal vrednost dnevno použite hrane tamošnjih kmetov in je dognal znesek 1 do 1.50 Din na osebo in dan. Mož je računal preprosto, a prav. *Ali je torej kmet podjetnik ali mezdni delavec? Dejstvo je, da je naš kmet najslabše plačan mezdni delavec Slovenije.*

Kljub vsemu naštetemu pa vem, da še nisem za vsakogar dovolj jasno dokazal, da naš kmet ni podjetnik, ker je že zemljeknjižno označen kot lastnik produkcijskih sredstev (njiv, travnikov, gozdov, gospodarskih poslopij, živega in mrtvega inventarja). Da se ne moremo otresti zgrešene misli o kmetu-podjetniku, je krivo tudi to, da le površno označujemo pojme: kmet — podjetnik — kapitalist — in mezdni delavec. Sama posest produkcijskih sredstev še ne določa kapitalista, kapitalist postane šele tedaj, kadar zaposluje tujo delovno moč in množi produkcijska sredstva z obilnejšim delom ali neplačanim mezdnim delom. To je bistvo in temelj podjetništva in kapitalizma. Pri našem kmetu bi mogli to določiti kvečjemu in samo s skrajno rezervo v primerih, ki ne presegajo 5 do 10 %. — Absolutnega odstotka 16.3 % ne moremo šteti že iz prej navedenih pojasnil v to kategorijo. Če bi bilo torej 10 % res pravih kmetov — kljub temu pa nekapitalistov, ampak glavarjev cehov, vendar ne moremo prišteti kar vse armade v razred, kamor ne spada.

Prav tehten razlog, ki našega kmeta sploh izločuje iz razreda podjetnikov, pa je ta, da on v resnici ni lastnik agrarnih produkcijskih sredstev.

V naši občini je vsak hektar kmečke zemlje zadolžen z 2300 Din. Hektar pa je pri nas in v sedanjih razmerah vreden kvečjemu 3000 do 4000 Din. Lastnik agrarnih produkcijskih sredstev ni kmet, ampak le bančni in posojilniški kapital. Med prvim in drugim kljub malenkostnim variacijam ni razlike.

K R I T I K A

MILE KLOPČIČ

PREPROSTE PESMI. Slovenske poti, zv. XIV. Ljubljana. 1934. 79 str.

Pričujoča zbirka, ki obsega le nekaj več ko trideset pesmi, se je pojavila s tisto nevsiljivo udržanostjo, ki je značilna lastnost njenega avtorja v časih, ko je rodila slovenska poezija čuda mnogo stihov, množico gesel in obetov in so se javljale številne namišljene veličine. In vendar stoje „Preproste pesmi“ med tistimi petimi, šestimi knjigami, kolikor jih je pač povila naša književnost v poslednjih letih, ki nam govorijo o globljih življenjskih stvareh, kakor so zgolj literarni problemi, take ali drugačne artistične posebnosti. Ne pretiravamo umetniškega pomena Klopčičeve zbirke, a uvrščamo jo med knjige, ki vsebujejo del živega, utripajočega življenja in silijo bralca, da se zamisli ob nekaterih osnovnih vprašanjih našega časa in naše sredine. Pomembnost zbirke je vsekako njena vsebinska tehtnost, nasičenost s problematiko neposredne,

trde resničnosti. Ali ni slovenska tragika, da je treba tolikanj poudarjati prav te lastnosti; kdo se vzlic nevrotičnim samoobtožbam, ki jih je prepolna naša literatura, še zmeraj boji lastnega obličja in prave podobe dejanskega sveta bolj, kakor se je bojimo pri nas?

Ti vidiki so odločilni za objektivni pomen Klopčičeve knjige, ki jo v vseh njenih prednostih pa prav tako tudi pomankljivostih določata razvoj našega okolja in z njim razvoj našega pesniškega ustvarjanja. Klopčičevo liriko lahko pojmuje kot reakcijo na bolno abstraktnost, pretirani, egocentrični artizem in prirojeno boječnost pred stvarnostjo. Če pomislimo, da se je naša poezija zadnjih let — izvzemši redke izjeme — razvijala v znamenju stalnega odmikanja od dejanskega življenja, v čemer smo v primeri s predvojnimi pesništvi močno nazadovali, dobiva pojav zbirke z zgovornim in v naših slovstvenih relacijah udarnim naslovom „Preproste pesmi“ pomen, ki včasih celo presega njeno umetniško moč. Tako predstavlja Klopčičeva knjiga skorajda nekakšen program, nikakor svojevoljen artistski program, ampak izraz in posledico objektivne nujnosti, ki zahteva dandanes od sleherne umetnosti, da se ne izmika zavestnemu dožemanju razmer v človeški družbi in njenemu dejanskemu razvoju.

Klopčiča odlikuje med našimi povojnimi liriki zlasti resna človeška in umetniška zavest. Prvič zavest, da je umetniški poklic že po svojem postanku in smotru socialna funkcija. V vseh Klopčičevih stihih se razodeva spoznanje, da se pesnik zaveda prvobitne in neutajljive dolžnosti, ki mu ukazuje, da mora razglabljalati o problemih, ki mučijo človeštvo, da ve, kako je njegovo ustvarjanje povezano z dejanskim življenjem ljudi, ki jim je namenjena njegova poezija. Drugič: v skladu s svojo socialno funkcijo je pesnik dolžan vzgajati samega sebe človeško in umetniško. Prav Klopčič je eden redkih slovenskih poetov, ki se zavedajo, da —

„Tu ne pomagajo ne kletve ne molitve.
Postavljeni smo v take dni in čas,
ko smeh je jok, in glasen jok zatrt,
in ko spreminja zemlja svoj obraz.“

Celotno Klopčičevo delo priča o pesnikovi tihi, skrbni čuječnosti, o njegovi resni zavesti miselne in umetniške odgovornosti. Element resničnosti, ki je ena poglobitnih prednosti „Preprostih pesmi“, hkratu važno poglavje v sodobni estetiki, je Klopčič spretno uravnovesil z artistsko stranjo svojega ustvarjanja. V tej smeri je ustvaril celó nekašno docela novo pesniško izraznost, izviren lirski jezik in stil, čigar prva označba je skrajna ekonomičnost umetniške besede in dosledno zavračanje olepševalnih, artistskih priveskov. Kakor je njegova pesem vsebinsko stvarna, tako je strogo stvaren tudi pesniški izraz, celó več: pesnikova čustvena napetost se podreja nadzorstvu zavesti in ne prekipi nikdar preko logičnih mej. Tako je zgradil Klopčič nekako dovršen tip naše socialne poezije, prav tako pa je tudi nakazal nasproti oblikovni nediscipliniranosti in razbrzdanosti naše artistske poezije nekatere docela nove smernice slovenske lirike.

Vsebinski označuje Klopčičevo pesništvo socialni moment. Dandanes, ko so se že preživele prvotne prenapetosti v socialni literaturi in je tudi lanski ruski pisateljski kongres zavrnil prejšnjo „harkovsko linijo“, napoveduje Klopčičeva zbirka v naši književnosti začetek končnega umetniškega ustaljenja v

socialni liriki. Klopčič ne sega predmetno preko mejá, ki jih socialni književnosti vsiljujejo utesnjene razmere, v katerih rase in se z njimi kar bori; socialna beda, delo, kritika, in protest — to so osnovne sestavine sleherne socialne literature v naših družbenih odnosih. Vzlic temu je Klopčič zajel domala ves slovenski socialni problem naših dni: v njegovih pesmih govori naš industrijski proletariát, ki je šele pred nedavnim časom zapustil grudo; pesnik se dotika izseljenskega vprašanja, te stare in najtrpkeje slovenske bolečine; govori nam o slovenskem inteligentu, ki poseda po kavarnah in čaka, kdaj pojde tolažbe iskat na cesto; in slednjič je ustvaril Klopčič grozljivo podobo tiste jalove, pritlikave in pogubne malomeščanske srenje, dejstva naše družbene stvarnosti, ki je kakor podedovana bolezen morila najboljše sile, odkar so Slovenci pričeli zavestno živeti kot narod.

Klopčič je izrazito intelektualen pesnik in „Preproste pesmi“ so tipična miselna lirika. Vendar označuje zbirko nekakšna prikupna skladnost čustvenih in intelektualnih prvin. Zakaj Klopčičeva umstvena urejenost se bistveno razlikuje od intelektualizma, ki ga v tolikšni meri izpričuje sodobna slovenska poezija, in se je v našem ekspresionizmu izrodil v golo artistično improviziranje. Pri Klopčiču sta razumsko nadzorstvo in miselna poudarjenost nujni posledici pesnikovega odnosa do realnih dejstev stvarnega življenja in njegove aktivne soudeležbe v sedanjem vrenju in presnavljanju družbe. Da se Klopčičeva umetniška sposobnost najbolj uspešno izživlja prav v tej smeri, ne dokazujejo njegove pesmi vselej le s pozitivnimi vrednotami, kajti videti je, da so se mu stih čistega lirskega razpoloženja redno manj posrečili kakor miselno zasnovane stvaritve (n. pr. „Hodim med oljke“, „Razsvetljeno okno“, „Jesen“ in druge).

Klopčič je zbirko razdelil v pet delov. Videti je, da je takšna ureditev najšibkejša stran „Preprostih pesmi“. Klopčičevo liriko bi namreč vsebinsko delili v naslednje skupine: v pesmi, ki so posvečene rudarskemu življenju in pesnikovemu domačemu industrijskemu kraju — „rudarski cikel“; za njim satirični stih, ki tvorijo zase nekakšno enoto, nadalje vrsta izvirnih otroških pesmi in naposled cikel intimne izpovedi sredi sodobnega okolja; vmes se vrste še pesmi refleksivnega značaja. Kakor kaže, se s to motivno razdelitvijo skladno ujemata samo zadnja dva dela zbirke („Veliki otrok“ in „Deževni čas“), dočim pogrešajo ostali deli določne in dosledne povezanosti. Dve pesmi iz prve skupine („Tri otrokove želje“ in „Otroci se love“) bi prav za prav spadali pod naslov „Veliki otrok“; v drugem delu („Medklici“) ni prave uravnovešenosti med recitacijskim zborom („Noč“) in satiričnimi stih, oddelek „Srečanja“ pa druži dokaj raznovrstne pesnitve; tudi „Jesen“ bi bolje uvrstil v to skupino.

Zato sodimo, da prinašajo „Preproste pesmi“ bolj fragmente iz zgoraj omenjenih, nemara še nedovršenih ciklov, zlasti iz „rudarskega cikla“ in intimnih izpovedi o naši turobni malomeščanski sredini. Upravičeno sklepamo, da se v njih pesnik še ni izčrpal, da „Preproste pesmi“ še niso zadnja beseda, ki jo je izpel o teh motivih. Te predstave so v Klopčiču še zmerom latentno žive in mu bodo dajale tudi v bodoče pesniško inspiracijo. „Preproste pesmi“ se nam zde prvi fragment začetega „vélikega teksta“, ki bo svojo končno, popolno podobo šele pokazal. Zbirka kaže tedaj pesnika ob koncu razvoja, ki ga časovno, umetniški in idejno označuje preledek med mladostno zbirko

„Plamteči okovi“ in „Preprostimi pesmimi“, in čeprav je Klopčičeva knjiga odločno pozitivna tudi takšna, kakršna je, slutimo v njej vendarle hkratu obet in obris nekega novega razvoja, ki se že v pričujočem delu napoveduje s posameznimi dovršenimi stvaritvami.

Nekatere pesnitve „rudarskega cikla“ in pesmi pod naslovom „Deževni čas“ so nedvomno osrčje „Preprostih pesmi“. Dočim so satirične pesmi (na primer „Recept za pesnika“) zanimive, predstavljajo Klopčičeve otroške pesmi stilno in motivno v naši književnosti posebno novost. Zlasti je treba opozoriti na „Mary se predstavi“ in na „Kravo“, dočim je motivno manj posrečena „Mati Marija“. „Noč“, recitacijski zbor — tipična vrsta moderne socialne poezije — je pri nas svojevrstna posebnost.

Življenje in trpljenje našega rudarskega proletariata je našlo v Klopčiču izrednega oblikovalca; socialni snovi je prikoval tudi svoj izvirni, preprosto močni realizem, ki mu nudi možnost, da izraža trdo, robato neposrednost rudarskega življenja, kakor pripoveduje Dječnik Andrej:

„... moral sem zbežati ... na Nemško,
tam sem si v Forbachu nogo pohabil,
v Sankt Avoldu sem enega sina pokopal,
drugega rudnik je v Spittlu zmečkal,
po essenskih cehah sem se s stavkokazi pretepal,
v Lensu mi plin je ves gobec ožgal,
na Holandskem so me lastni rojaki izdali —
preklete, preklete!“

In vendar ve Andrej, ko spet koplje „premog domače zemlje“, ta „črni kamen, povsod na vsem svetu enak“, da

„bliže je čas, ki bo dober in nov,
.....
da bo življenje res vredno življenja
in zgrabimo staro življenje za vrat —
saj vendar mora, mora priti — ni hudič!“

Pripravnost je ta vera Klopčičevih rudarjev v boljši, lepši svet. Tolikanj trpkejša pa je izpoved o turobni sodobni stvarnosti, ki kaže v ciklu „Deževni čas“ podobo sanjske grozotnosti. Vsaka teh pesmi je dokument mrtvila, zaostalosti in omejenosti sredine, kjer so nam „čez noč ustavili korak“ in zdaj „ta ustavljeni korak visi nad vsako cesto“, kjer tonemo v blatu in nalivu, a ljudje „so psi, ljudje so plen, so rablji, žrtve in so še vlačuge“, tu, kjer stanujemo „med cerkvijo, fabriko in gostilno“ in kjer „nič novega se ni zgodilo in se še ne bo“ ...

„Viharji čistijo postani in zatohli zrak,
in vsi jih slišimo — in vsi zvesto molčimo.“

Zlasti zaključna „Deževna pomlad 1933“ spada med najtežje besede, ki jih je kedaj izrekla slovenska lirika o naši družbeni stvarnosti. S posebnim načinom izražanja misli, ki jih je v naših razmerah težko izpovedati, je ustvaril Klopčič neko svojstveno simboliko, ki se skriva za realističnim obličjem njegove poezije in dosega ponekod dokumentarnost velikih družbeno-kritičnih literarnih tekstov.

Klopčičeva zbirka po kakovosti ni enotna. Čeprav pomenijo „Preproste pesmi“ končno uveljavljanje socialne lirike v slovenski književnosti, zaostaja umetniška cena celotne knjige za vrednostjo posameznih pesnitev. Čeprav Klopčič ni lirik prvega reda, je v naši sodobni poeziji uvaževanja vredna osebnost, cel človek in njegove „Preproste pesmi“ v primeri s sodobno slovensko liriko eden najpozitivnejših pojavov našega pesniškega ustvarjanja po vojni.

Ivo Brnčič.

FRANCE BEVK

LJUDJE POD OSOJNIKOM. — KRIVDA. Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani. 1934. Tiskarna sv. Cirila v Mariboru. Str. 318.

Med Triglavom in morjem, na ozemlju, ki se je Ivanu Cankarju v „Podobah iz sanj“ pokazalo kot rakev prelepega mrliča, piše presenetljivo plodovit človek. Za navadne pojme precej neobrzdana domišljija ustvarja dela, ki zbuja grozo, dražijo in vznemirjajo, izzivajo obsojanje in priznavanje. Nedopovedljiva drznost v izberi, zasnovi in izvedbi je skoraj stalen znak teh slovstvenih stvorov, ki se radi odejavo v preprostost, a sredi prizora iznenada presenetijo s kakšno prav posebno jarko, nepričakovano, strahotno črto. Poleg vse spornosti so ta dela razsejana po vsej slovenski javnosti. Prinašajo jih skoraj vse revije in založbe. Ti stvori ne poznajo strank in struj, uveljavljajo se kakor nekdanj Cankarjevi nad njimi in mimo njih. Skoraj četrto stoletja kopičijo slovstveni rešetarji svoje pridržke o njih, a jih morajo bolj in bolj blažiti in izjavljati, da je pokazano življenje pravo in domišljija silno bogata.

Ta pisatelj je France Bevk. Gmota njegovih del je nenavadna. Njihov oče se razgleduje po njih in razmišlja, da bi jih bilo treba dostojneje uvrstiti v zakladnico slovenske knjižne umetnosti, kakor se je to moglo zgoditi v nenavadnih, časih silno težavnih razmerah njihovega nastanka. Tako je prišlo do prvega zvezka izbranih spisov in obeta se že drugi s „Kresno nočjo“ in drugimi povestmi.

Bevkova dela niso nastajala po kakšnem določenem načrtu kakor Balzacova „Človeška komedija“ ali Zolajevi „Rougon-Macquartovi“, vendar kažejo že danes v svoji skupnosti precej obsežno in resnično slovensko umetniško sliko današnje družbe, prav posebej družbe in ozemlja, ki smo ga spočetka omenili. To ozemlje je zajel tudi časovno v nekaj močnih zgodovinskih slik in se tako pomeril s Pregljem. Ko se mu je bilo treba odločiti za izbrane spise, ali naj začne z zgodovinskimi povestmi, z modernimi meščanskimi romani ali s slovensko vasjo, je dal prednost vasi, hoteč s tem poudariti, da je vas pravir njegove umetnosti. Vse Bevkovo bitje je tesno združeno z vasjo: njegovo rojstvo, prvi mladostni vtiski, začetni umetniški poskusi in večja, zrelejša dela. Temeljne vrline njegove umetnosti izhajajo iz cerkljanske gorske vasi. Z njo stopa v izbranih spisih pred najširšo javnost.

Ta prvi zvezek je za presojo Bevkovega razvoja silno zanimiv. Obe povesti te knjige vsebujeta snovi, s katerimi se je pisatelj vsaj dvakrat stvariteljsko spoprijel. O marsičem, kar je nastalo pred dobrim desetletjem, sodi današnji Bevk dosti ostreje, kakor najbolj nemili tedanji poročevalci o njegovih delih. Nihče ni n. pr. Bevkove povesti „Strah pred hišo“, ki jo je Goriška Matica izdala pred desetimi leti na bornem papirju, z zasilnimi Kopačevimi vinjetami, tako raztrgal kakor zdaj Bevk sam s tem, da jo je docela predelal

v „Ljudi pod Osojnikom“. Ko so Jurčiču izgubili kos rokopisa in želeli, naj ta del še enkrat napiše, je tožil, da ne more iste stvari dvakrat pisati. Bevk pa je vso povest dvakrat napisal. A kakšna razlika je med prvo in drugo izdajo! Celo glavne osebe je prekrstil, čeprav bi človek sodil, da je pač isto, če se kdo imenuje Ivanc ali Peter, Brdar ali Krivec. Brdarja je morda črtal tudi zato, ker ima v drugi povesti te knjige spet Brdarja, ki je v vsem drugačen kakor junak v „Smrti pred hišo“.

Malo stavkov je ostalo nedotaknjenih. O hruški med hišami smo brali leta 1925. (str. 4): „V sredo med te štiri hiše je ob tesen kolovoz prinesel pred davnim časom zlodej seme in ga spustil na tla. Zrastla je hruška. Bila je drobna s kislasto grenkim sadom. V vasi štirih hiš, ki so jo imenovali Vzglavnik, so živeli takrat drugi ljudje. Za drevo se niso zmenili. Otroci so plezali po njegovih vejah in metali drobnice na tla.“ Zdaj pa beremo (str. 8): „Ob klancu med hišami, na trati, ki ni bila last nikogar in vseh, je stalo drevo. Nihče ni pomnil, kdo ga je vsadil. V časih, ko je bilo še mlado, so živeli v Krnici ljudje, ki so jih mučile druge skrbi in se niso menili zanj. Otroci so se v zabavo zibali v njegovih vejah, poleti je nekateri sedel v njegovo senco.“ V prvi izdaji je zbuvalo to drevo nekaj slovstvene spotike, ker je preveč posegalo v razvoj vaških usod in dajalo smrti potuho, da se je v vsej svoji vraževerni strahoti očitno razkazovala ljudem, če je kanila katerega pokositi. V drugi izdaji ne drevo ne smrt ne počenjata več takih norčij in je n. pr. v 55. poglavju cela stran take strahotne romantike sploh izpuščena. Ljudje umirajo brez napovedi, a bolj prirodno, in povest je s tem le pridobila. Pisatelj se je zavedel, da je prvič s poglobljanjem v prestrašene, prividom podvržene duše pretiraval, in je drugič to struno precej uglasil.

Cele strani in cela poglavja je pisatelj črtal ali tako preli, da je ostalo prav malo prvotnega besedila. Pogosto je kakšen odstavek poglobil in raztegnil na več strani. Prvih deset vrst šestega poglavja (prva izdaja, str. 16) je zdaj razpredel v tri strani, ki so poglavje zase (Izbrani spisi, str. 25—28). Kar je bilo v prvi izdaji le naglo, suho naštevanje petih let, se je zdaj razraslo v živahno, razgibano vaško kroniko, ki ne daje več vtiska, da se je pisatelj silno mudilo in da se je s časom prehudo boril. Prav to mesto pa tudi jasno kaže, da je bila prva izdaja bolj načrt, ki ga je pisatelj šele zdaj tako izvedel, da tudi njega samega zadovoljuje.

V prvi izdaji se je del imenovalo roman, zdaj pa nima nobene označbe. Tako je Bevk zamašil usta tudi tistim, ki so ob „Smrti pred hišo“ ugibali, ali ima spis pravico biti roman in ali ni morda vaška povest. Prvič je imel spis sedem daljših delov s pestrimi, skoraj kričecimi naslovi (n. pr. „Dvoboj s smrtjo“), vsak del je štel več kratkih, časih prav kratkih poglavij, ki so pogosto obsegala manj kakor eno stran, pa so bila še z zvezdicami razkosana. S tem je delo že na zunaj spominjalo na film in senzacijo. Zdaj je vse to odpadlo. Spis ima uvod in šestdeset poglavij, ki so često nastala po spojitvi dveh prejšnjih. Celotno delo je zdaj enotnejše, bolj umerjeno in uravnovešeno. Na zunaj ni iz ničesar razvidno, da bi bili „Ljudje pod Osojnikom“ ista povest kakor „Smrt pred hišo“, in zdi se, da so za izbrane spise posebej napisano delo. Po obliki so res, ne pa po vsebini.

Kljub splošnemu naslovu, ki je za nameravani gorski kolektiv prav dober, je delo ostalo, kar je prvotno bilo: podoba Krivčevega življenja, Krivčev raz-

voj iz zataknenega hribovskega dečka v samosvojega fanta, v odločnega, grabežljivega gospodarja, nato v prežečega lakomnika in v brezsrčnega, sebičnega oderuha, ki ga šele izpačene usode njegovih sinov ob koncu predramijo v znosnejšo človeškost. Volja, ki hruje v njem, se časih očituje kot poosebljena sila gorske grude, ki oblikuje sebi enake ljudi: trde, mrke, odurne in močne, gradeče in uničujoče hkratu, vendar pa še zmožne, da se sami bolestno zavedó svojega bistva. Ob tej osrednji postavi se sučeta dva rodova vse Krnice, nekakšno „malo življenje“ cerkljanske vasi in njene gorske okolice, s kakšnim pobliskom do mesta in tujine. Ponekod je ta pisani svet vsilil pisatelju tehniko neprestanega preskakovanja od doma do doma, od osebe do osebe, od prizora do prizora. Vendar so prehodi tudi v teh preskokih spretni in ko se zbojiš, da se snov pisatelju med prsti sesuje v drobce, iznenada opaziš, da sta oba, umetnik in ti, že čez takšne meeline in da te proti koncu nese v močnih zamahih k nujnemu zaključku.

*

Če je prvi spis tega zvezka naložil pisatelju precej novega dela, se o drugem to ne dá trditi. „Krivdo“ je prvič izdala tržaška „Luč“ leta 1929., v dobi Bevkove največje plodnosti. Po snovi že takrat ni bila nova. Bila je v povest razširjena drama „Materin greh“, ki jo je Bevk nekaj let poprej napisal za goriške odre. Prav tista leta se je tvorec Bevk snovno in oblikovno neprestano brusil in tudi precej obrusil. „Krivda“ se mu je že prvič tako posrečila, da tudi njega samega še danes zadovoljuje. Največja je izprememba v opisu Florianove smrti. Ko sta v prvi izdaji hlapec in žena pomogla gospodarju na oni svet, nam je Bevk, ki mu ni grozot nikdar dovolj in se jim navadno ne odpove, če jih lahko še kaj nakopiči, pokazal še oba otroka Jožeta in Anko, kako preplašena prisluškujeta strahotnemu prizoru. Tako je bralca prisilil, da je isti smrti dvakrat prisostvoval, najprej na lastne oči, nato še skozi tenčico otroških tesnob. Po zrelejšem preudarku se mu je zazdelo to pretirano navijanje smrtnih krčev odveč; morda se je tudi zavedal, da za bralca drugo, posredno prisostvovanje iste smrti ni ne nujno ne važno, prav tako malo kakor za Jožetov razvoj v maščevalca materine in hlapčeve krivde. V drugi izdaji je zato vse nekdanje deseto poglavje izpustil.

Druge izpremembe so neznatne in bolj zunanje, morda ne povsod nujno potrebne, kakor začetek, ki se je prvič glasil takole: „V pustnih dneh, deset let pred svetovno vojno. V Zabregu, vasi, ki je ležala stisnjena, raztresena, osojna med Poreznom, Otavnikom in Kojco, se je vršilo ženitovanje. Streharjev Tone se je bil priženil iz rupe k sosеду Brdarju na grič; ta je imel edinko Marjanco, dal jo je s hišo vred temu drugorojenemu sinu rajnega Streharja za ženo.“ Zdaj se povest takole začneja: „Bilo je v pustnih dneh, deset let pred svetovno vojno. V Zabregu, vasi, ki leži stisnjena med Poreznom, Otavnikom in Kojco, raztresena po osojnem pobočju, so obhajali ženitovanje. Streharjev Tone se je bil priženil iz rupe k sosеду Brdarju na grič. Poslednji je imel edinko Marjanco, dal jo je s hišo vred Tonetu, drugorojenemu sinu rajnega Streharja za ženo.“ Zunanjo razdelitev je tu pisatelj opravil drugače kakor v „Ljudeh pod Osojnikom“. Kar je bilo prvič v šest in dvajsetih zaporednih poglavjih, je zdaj razporejeno na tri dele z devetimi, devetimi in šestimi poglavji.

„Krivda“ druží vse najboljše prvine Bevkove umetnosti. Ana trešči kot prasamica k Streharjevim in se kot gola prasamica, plodeč in razkrajajoč,

valja po novem domu, vara s hlapcem bolnega moža, ki ga s hlapcem tudi spravi v grob; odpove se rajši sinu kakor hlapcu in ko ji sin hlapca zabode, se pred sodniki vsa razgali, odpre brezno za breznom v svoji temni, spolno prežeti duševnosti, dokler se mrka, neskršena, še zmerom grešno mikavna ne umakne k materi. Bevk je lahko izkresal ta ženski stvor iz svojih domačih gorá samo zato, ker so ga res imele; a da ga je tako izkresal, da nas kot slovstveni umotvor prepričuje in nam glavna oseba ni odurna, to je skrivnost Bevkove umetnosti. Bevkovi ljudje so res takšni, kakršne je priroda dala, so pa tudi zato taki, ker so našli v Bevku močnega, sebi sorodnega oblikovalca. Ko ti pisateljevo pero razne zločince in polzločince po svoje osvetli, se ti kot nesrečniki zaradi Bevkove umetniške moči prikupijo. Ta Bevkov svet je resničen, hkratu pa tudi poseben, čisto njegov. Bevkova velika zasluga je to, da ga po njem lahko vidijo in občutijo tudi drugi. Bevk je očitno prepričan, da je vsako, prav vsako življenje primerno, da se slovstveno oblikuje, če ga človek le zna zagrabiti. Njegova umetnost dokazuje, da on to zna. Da bi pa vselej docela uspel, o tem ni prepričan. In morda je prav, da ni. Le tako njegova umetnost lahko napreduje. S tem prvim zvezkom je izpričal, da ve, kako naj napreduje. Ko bo zvezkov več, bo mogoče tudi o vseh spornih in nespornih odlikah in sencah njegovega dela kaj več povedati.

Kot zaključno pripombo bi za zdaj dodali še to, da je Bevka silno težko ujeti v običajne slovstvene predale. Poznamo mesta v njegovih spisih, ki bi delala čast najčistejšemu romantiku, in druga, ki izdajajo pristen realizem in naturalizem. Časih piše kot impresionist, marsikaj pa je zasnovano in izvedeno v duhu ekspresionizma. Ljubi psihologizem in demonizem, a ne zametava docela niti mysticizma. Še najmanj je v njem simbolizma, parnasovstva, dekadence in futurizma. Prezdrav je za kaj takega, približno je življenju, dogajanju, resničnosti.

O Bevkovem jeziku bo kdaj potrebna posebna študija. Če so strogi slovničarji prej kdaj napaberkovali po njegovih spisih kaj snetljivih klasov, naj se ob tem zvezku lepo obrišejo. Čuvarji našega besednega zaklada pa naj si njegove spise dobro ogledajo, če bi jih mikalo sestaviti nov, popoln slovenski slovar. Naleteli bodo na izraze, rečenice in prisposode, ki jih je Bevk iz cerkljanskih grap in hribov dvignil v našo lepo knjigo, ne da bi pretiraval pisanje v domačem narečju. Založnica je poskrbela za dostojno opremo in čeden tisk. Le na enem mestu (str. 126 v sredi) je ena vrstica zamešana in ostalo je nekaj tiskovnih pogrškov, ki pa ne motijo.

Andrej Budal.

GLOSE

„STOLETJA BELEŽK BREZ LITERARNE TRADICIJE“ V SLOVENSKI LITERARNI ZGODOVINI. Ob iskanju oznak za posamezna razdobja v slovenski literarni zgodovini se vprašam, kaj so pisci s slovenskim pisanjem hoteli doseči in kako so svojo namero sami imenovali. A ko vrednotim delo v razdobjih do srede 18. stoletja, v katerih se je slovenski pisalo samo iz ozirrov na potrebe cerkve, me muči problem, ali je doba dozorila vse tiste kali za slovensko literarno obravnavo, ki so bile podzavestno v vodilni ideji in ki so se vsakomur, kdor je koristil cerkve prav pojmoval, tako rekoč vsiljevale. In

če ugotovim, da mnogo takih kali ni rodilo sadov, se vprašam, zakaj jih ni, kakor iščem vzrokov tudi v obratnem primeru.

Za prvo razdobje v „Zgodovini slovenskega slovstva“ sem dobil samo take odgovore, da sem se moral že leta 1929. v prvi izdaji prvega snopiča pri Slovenski matici odločiti za oznako: „Stoletja beležk brez literarne tradicije“. Oznako sem v tekstu skušal utemeljiti: „Ves ta drobiž je nastal v privatno rabo, brez ožje medsebojne jezikovne in pravopisne zveze, brez namena, da se nakloni ljudstvu ž njim štivo v narodnem jeziku ali ustvari slovenski literarni jezik.“ A o odnosu duhovščine do onega upoštevanja slovenskega jezika, ki ji ga je narekovala korist lastne ustanove, sem prav takrat sodil: „Latinski cerkvi, ki se v dobi 800 let ni opremila niti z eno slovensko knjigo, a komaj z 12 beležkami iz šestih rok v taki zvezi, da so se ohranile, ne pritiče niti izpričevalo, da bi bila storila svojo dolžnost v preteklosti, niti izgovor, da bi bila iz sebe v dolednem času izpremenila svojo miselnost o literarnosti slovensčine. Potreben je bil pritisk novih in velikih pobud.“

Vse to sem napisal samo kot literarni in kulturni zgodovinar, ki beleži sumande, napravi črto in mirno čaka, kaj pokaže račun. Ker se ne čutim na nobeno stran vezanega, mi je čisto vseeno, koga postavi vsota v lepšo luč: duhovnika ali laika, vernika ali skeptika, katolika ali protestanta.

Proti oni moji tezi je postavil Grafenauer že leta 1931. novo, namreč tezo o „nepretrgani pismensko-ustni tradiciji od najstarejše dobe slovenske zgodovine in pismenstva do dobe tiska in tudi rahli medsebojni vezi duhovščine vsaj glede najnujnejših praktičnih potreb duhovnega pastirstva, tudi glede na molitvene oblike, način katehiziranja in pridiganja“. (Prim. njegovo razpravo „Poglavje iz najstarejšega slovenskega pismenstva“, ČJKZ VIII, 1931, str. 68. do 117.; citat na str. 102.) V drugi izdaji prvega snopiča svoje „Zgodovine“, ki ga je objavila Slovenska matica leta 1932., sem opozoril na to razpravo ter nekatere Grafenauerjeve rešitve sprejel (prim. med „Opombami“ pod I št. 44. ter str. 6. in 9. v tekstu), a o nekaterih mirno izjavil, da so „zame nesprejemljive“ (prim. med „Opombami“ pod I št. 45. ter str. 4. in 5. v tekstu). Nato je napisal Grafenauer proti moji tezi novo razpravo: „O pokristjanjevanju Slovencev in početkih slovenskega pismenstva“ (prim. DS 1934, zlasti drugi del na str. 480. do 503.). Da je treba tudi ta izvajanja presojati po njihovem pomenu za tezo o „nepretrgani pismensko-ustni tradiciji od najstarejše dobe... do dobe tiska“, kaže Grafenauerjeva trditev, da je Kidričeva „književnozgodovinska konstrukcija breztradicionalnosti za slovenski srednji vek zgrajena na vero v znano Trubarjevo besedo, da se pred njim ni nič slovenski pisalo“ (DS 1934, str. 498.).

Rad priznam, da zasluži več osvetljav v novem Grafenauerjevem prispevku za zgodovino slovenskega srednjega veka priznanje in upoštevanje.

Karlovi kapitularji so za pravilno razumevanje in ocenjanje prvih sedmih krščanskih slovenskih stoletij nedvomno prav tako važno izhodišče, kakor je za razumevanje in ocenjanje druge polovice 16. stoletja v slovenski literarni zgodovini edino možno izhodišče-protestantska ideologija o potrebi, naj vsakdo sam čita biblijo in naj se služba božja opravlja v razumljivem jeziku. Gre za sklepe pokrajinskih cerkvenih zborov v državi Karla Velikega (789–814), ki so postali osnova za upoštevanje nemškega jezika v cerkvi. Vprašanje slovenske prilagoditve teh kapitularjev je sprožil že Mantuani leta 1913. v knjižici

„Zgodovinski razvoj slovenske cerkvene pesmi“. Posebna pažnja, ki jo je posvetil Grafenauer kapitularjem v svoji „Kratki zgodovini“ in v obeh navedenih novih razpravah, je tako opazljiv napredek, da bi mi bilo nerazumljivo, kako jih je mogel prezreti dr. Slodnjak, če ne bi slutil, zakaj omalovažuje avtor najnovejšega „Pregleda“ tudi moje izhodišče za razumevanje protestantske slovenske književnosti ter Prijateljevo in mojo definicijo slovenskega prepoveda...

Posebno hvaležnost sem dolžan Grafenauerju za korekturo, ki se tiče solnograške sinode v letu 799. (DS 1934, str. 490.) Seveda sem ob oblikovanju tega razdobja bral, kar piše o tej sinodi Gotzen, Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte II, 73: „Das Volk sollte mit Ehrerbietung bei den Prozessionen (cum letaniis) sich beteiligen, aber nicht so unordentlich (rustice) wie bisher, sondern es sollte es besser lernen.“ Na žalost pa so mi ostala v boljšem spominu od Gotzenovih Mantuanijeva izvajanja iz leta 1913.: „Določbe solnograške sinode iz leta 799. zahtevajo, da naj verniki k procesijam prihajajo brez svetnega nakitja, brez dragocenih oblačil, brez ‚zapeljivega‘ petja, in da naj pri litanijah kličejo ‚Kyrie eleison‘. Zapeljivo petje so poganske popevke.“ — Tako je nastala napačna formulacija: „služba božja“ se je vrinila namesto „procesij“, a „pogansko petje“ je ostalo. Grafenauer bi mi torej bil smel brati levite, da sem se dal premotiti, vse druge Grafenauerjeve zafrkacije pa moram prevaliti na pisca „Razvoja“. Grafenauer namreč piše: „Poganske popevke pri službi božji? Saj to diši popolnoma po Trubarju iz 16. stoletja. Kaj naj bo to? ... Tako, to je rešitev uganke!“ Rešitev uganke je pa drugačna, nego jo namiguje Grafenauer, ki naj sedaj premišljuje, kako se bo zaradi svojih sumničnej na drugem svetu pobotal s takim pozitivnim katolikom, kakor je bil rajni Mantuani.

Čeprav pa je dal Grafenauer nekaj takih osvetljav, ki jih bom upošteval, bom vnovič oblikoval to poglavje.

Sodim vendar tako, da mi bržčas ne bo treba izpreminjati niti nadpisa k poglavju o slovenskem srednjem veku niti sodbe o odnosu duhovščine do dolžnega upoštevanja slovenskega jezika v označeni dobi.

Grafenauer piše: „Prav posebno se upira Kidriču priznanje, da bi se bila duhovščina 8. in 9. stoletja v Karantaniji in Panoniji ravnala po navodilih kapitularjev Karla Velikega. Zato sta očenaš in apostolska vera, zato je freisinska pridiga in sta freisinska izpovedna obrazca, je vse to nastalo šele, menda v 10. stoletju“ (str. 4.). Zato je celo kapitularje Karla Velikega prekrstil v „karolinške“ kapitularje...“ (DS 1934, str. 485.)

Res se mi upira domneva, da bi bil pod pomen vsakega sklepa, ki ga je danes napravila kakšna sinoda na nemških ali francoskih tleh in predvsem iz ozirov na nemščino ali francoščino, že jutri pritegnili tudi slovenščino. Za tako skepso pa imam povsem druge razloge, kakor namiguje Grafenauer. Na eni strani vem, da je preteklo v frankovski državi od pokristjanitve pa do kapitularjev več stoletij, in vendar bi morali biti germanski teksti očenaša, vere itd. že prvim misijonarjem v teh krajih „zelo resna zadeva“; na drugi strani mi kaže literarna zgodovina Baskov, keltskih Bretoncev, polabskih Slovanov, lužiških Srbov itd., ki so tudi bili v območju kapitularjev, da je treba biti pri takih skupinah, kakršna so bili Slovenci, s teorijami o hitri prilagoditvi oprezen! In ker izmed razlogov, ki jih je zbral za starost prvega slo-

venskega fiksiranja očenaša, vere, očitne izpovedi in homilije Grafenauer, ni nobeden tak, da bi nujno kazal v večjo časovno bližino k letom 789. do 814. kakor k letu 1000., mislim še vedno, da je skepsa tu upravičena!

Grafenauer ne verjame v upravičenost mojega opozorila, da nam utegne običaj slovenskega „prevajanja sproti“ pojasniti, kako je mogla duhovščina med Slovenci izhajati „brez literarnega fiksiranja raznih nujnih tekstov“. Pate tično izprašujejo: „le kdo je to videl ali povedal!“ (DS 1934, str. 498.)! In kategorično trdi, da je prevajanje sproti „popolnoma nedokumentirano“ (str. 499.). Sicer pravi to samo o mojem osvetljevanju slovenskih literarnih začetkov, toda ker ne govori o tem, kedaj bi se naj bil ta običaj začel, in ker sploh molči o usodi slovenskega prevajanja sproti tudi glede dobe proti koncu srednjega veka in še v 16. stoletju, mu gre pač za prepariranje čitatelja v tej smeri, da je ta preklicani običaj sploh samo Kidričeva izmišljotina!

Toda kdor hoče upoštevati, kako in čemu so z glosami v najrazličnejših evropskih jezikih ves srednji vek opremljali latinske lekcionarje, pridige in druge tekste, se bo ob Grafenauerjevem obravnavanju slovenskega prevajanja sproti pač le pomilovalno smehljaj.

Grafenauer si je obravnavanje tega problema neodpušljivo olajšal. Kdor ne verjame, da si je krščanski duhovnik med Slovenci ves srednji vek moral pomagati s prevajanjem sproti, mora odgovoriti na razna vprašanja, ki se jim je Grafenauer izognil: Kako so čitali Slovencem nedeljski evangelij? Kako so si pomagali pri tistem besedilu v oglejskem ali solnograškem obredniku, za katero je prišel v poštev tudi slovenski jezik, ko je pa dobil ljubljanski obrednik slovensko besedilo šele leta 1706., a solnograški šele leta 1766.? Itd., itd.

Za 16. stoletje je slovensko prevajanje sproti tudi izpričano. In če Grafenauer ne verjame protestantu Trubarju, ki pripoveduje, kako je prevajal župnik na Planini latinski „pullum“ sproti v nedeljskem evangeliju, naj verjame vendar slovenskim glosam k evangelijskim tekstom v katoliških misalih in pa ljubljanskemu katoliškemu škofu Seebachu, ki je osvetljeval svojo averzijo do slovenskega tiska še leta 1562. z motivacijo, da so vendar na „Kranjskem še vedno duhovniki, ki prevajajo pridige iz latinščine v nemščino, iz nemščine v slovenščino“.

Stari običaj prevajanja sproti je ostal ponekod tako rekoč do naših dni. Zakaj neki Grafenauer nikjer ne pokaže, da bi si bil ogledal poročila, na katera sem opozoril v 23. opombi k 1. poglavju svoje knjige?! Slomšek, ki ga tam citiram, je pisal leta 1853. o dobi „rajnega Volkmerja“ (1741—1816): „Po tri duhovnije si lahko prehodil poprej, ko si slovenski evangelij... našel... V veliko duhovnikov bilo je med Slovence poslanih, kateri slovenskega še brati znali niso; cirkovnik jih je u soboto naučil sv. evangelij brati, katerega so u nedeljo na leci ljudem s težavo povedali. Nij bilo dobiti slovenskih pridig; jih pa tudi duhovniki pisali niso. Iz nemških in latinskih knjig so po verhu mlatili; in lahko se ve, da je bilo več plev, ko pa zernja, kar govor zadene.“ A Rutar, ki ga tudi citiram, riše leta 1899. sodobne prilike v Beneški Sloveniji: „Duhovnik se obrne sredi maše proti ljudstvu, vzame misal v roke... in tolmači ljudstvu sv. evangelije pol slovenski, pol laški, tako da ljudstvo malo razume in se njegov jezik vedno bolj pači.“

A ker je torej slovensko prevajanje sproti za 16. stoletje „popolnoma dokumentirano“, zakaj bi bila nekaj tako gorostasna domneva, da bi si bili

med Slovenci na sličen način pomagali semtertja že tudi nemški ali keltski misijonarji, in to tudi pri očenašu in veri, a zlasti še pri očitni izpovedi?

V borbi proti mojim dokazom *ex silentio* in v obrambo teze o „nepretrgani tradiciji“ od začetkov do tiska, t. j. do dela slovenskih protestantov, zapeljuje Grafenauer svoje čitatelje sicer resno v vero, da so krožili slovenski zapiski ne samo s prevodi očenaša, vere, očitne izpovedi in posameznih pridigarških vzorcev, ampak tudi s prevodi desetih zapovedi, litanij, rožnega venca, da, celó evangelijskih lekcij in obrednih besed za umeščanje koroških vojvod. (DS 1934, str. 501.) V glavnem se pa omejuje na izbor spornih problemov, kakor so očenaš, vera in freisinški spomeniki, ki so pomembni predvsem za presojo začetkov. Seveda: komur se zdi potrebna aprioristična vera v obstoj fantastičnih tvorb, kakor srednjeveški slovenski lekcionar itd., temu ni pomoči in ozdravljenja. A naj dokaže Grafenauer o prvih slovenskih prevodih očenaša, vere, očitne izpovedi in zdravamarije karkoli že, vendar s tem še davno ne bo dokazal, da bi bila ustvarila srednjeveška katoliška cerkev Slovincem pravo literarno tradicijo, t. j. literarni jezik s smotnim črkopisom in običaj slovenskega pisanja, kakor so vse to naklonili rojakom v 16. stoletju slovenski protestantje. V najboljšem primeru bi se smelo govoriti o tradiciji, ki se je pod posrednim ali neposrednim vplivom Karlovih kapitularjev začela, a se prekinila! Tudi kakšna rahla lokalna tradicija, ki jo utegne posredovati slučajna najdba privatne beležke v stari latinski ali nemški knjigi, še ni dokaz o vseslovenski literarni tradiciji in splošnem običaju slovenskega pisanja. Vem, da dokazi *ex silentio* ne smejo sami odločati! Toda propadajo le spomeniki, medtem ko tradicija ostaja! A kakšna je bila tradicija o literarnosti slovenščine na koncu srednjega veka? Katera starejša tradicija se odraža v delu slovenskih protestantov tako, kakor se odraža literarna tradicija Trubarja in tovarišev v književnih poskusih njihovih katoliških nasprotnikov?

Da je duhovščina med Slovenci v srednjem veku glede prevajanja in zapisovanja potrebnih tekstov v polnem obsegu storila svojo dolžnost, to je teza, o pravilnosti katere bi Grafenauer svoje bralce tako rad prepričal! In celó vzrok je označil, zakaj ga moje skeptično gledanje na to stran njihovega dela tako razburja: „To je tem hujše, ker se obtoženci ne morejo več braniti, in tudi priče, spisi in dokumenti, ki so jih zapustili, latinski, nemški ali slovenski, so v dobrem tisočletju segnili, strohnili ali kako drugače izginili.“ (DS 1934, str. 501.) Precej predrznosti izpričuješ, če dopoveduješ, da je duhovščina storila svojo dolžnost, pa ne moreš dokazati, da je imela prevedene tiste evangelije in liste, ki jih je morala vsako nedeljo pred verniki čitati in tolmačiti, oziroma če si moraš v mirnih trenutkih celó priznati, da jih ni imela! Obenem pozablja Grafenauer, da nas izziva njegovo prisiljeno javkanje nad „obtoženci“ k vprašanju, zakaj vrača se tisti katoliški nadaljevatelji „nepretrgane“ slovenske literarne tradicije, ki so živeli v Trubarjevem času, niso branili pred Trubarjevimi natisnjenimi očitkom, da so evangelije prevajali sproti in da do leta 1551. ni bilo „niti pisma ali registra, še manj pa knjige v slovenskem jeziku“? Zakaj niso protestirali in kazali na slovenski lekcionar in druge tekste, ki jih vidi Grafenauer? Ali zato, ker je ustvarila te tekste samo Grafenauerjeva apologetična vročica?

Medtem ko je pisal Grafenauer leta 1931. za revijo, med uredniki katere sem bil tudi jaz, mirno in stvarno, se je tri leta pozneje v članku za Dom in

svet prepustil jezi, ki mi je nerazumljiva, dasi sem o motivih že marsikaj slišal. Članek je natrpan z izrazi in stavki, kakor so: „bi moral vedeti“ (488, 489); „pregneste“ (485); „se upira“ (485); „smešno ponavljanje“ (484); „sploh je beseda“ v Kidričevi Zgodovini slovenskega slovstva le prav redko „duh“ postala, v prikazovanju srednjeveškega pismenstva pa kar nikjer“ (485); itd. Prepustim Grafenauerju, naj se ziblje na valovih domnev, da je postala v njegovih spisih „beseda“ — „duh“ in da je vzel sploh duhovitost v zakup, gre pa za vprašanje, ali ve on vse, kar bi moral vedeti.

Podoba je, da takih-le stvari ne ve: da med gentilemani ni običaj, naprtovati nasprotniku grehe, ki jih nima, ali mu pripisovati trditve, ki jih ni izrekel; da v citatih ne smeš izpuščati stvari, ki so nasprotniku v prilog ali opravičilo; da se moraš z gradivom, zaradi katerega hočeš nasprotnika prijemati, dobro seznaniti.

Le nekaj dokazov, ker me že kliče drugo delo.

Grafenauer bi čitatelje Doma in sveta rad prepričal, da je Kidrič zgodovinar, ki o katoliškem duhovniku sploh težko kaj ugodnega pove (prim. str. 501.). V zadoščenje mi je bilo, ko sem ugotovil, da je bilo zaradi teh namigavanj nerodno marsikomu, ki je po svetovnem nazoru bližji Grafenauerju kakor meni. Človek se je spomnil, kaj sem pisal n. pr. o Pohlinu, Gutsmanu, Alasiju itd. itd. ter se namesto Grafenauerja nekako...

Grafenauerjevi stavki o mojem obravnavanju Karlovih kapitularjev (spremaj str. 291.) so me pošteno iznenadili.

„Karolinški“ kapitularji? Res govorim v prvi izdaji izjemoma enkrat o „karolinških“ kapitularjih, toda v drugi izdaji rabim le izraze „kapitularji Karla Velikega“ ali „Karlovi kapitularji“ (str. 2., 4., opombe pod I). Kam spada kritik, ki vidi v takem osamljenem izrazu dokaze, kakršne vidi Grafenauer? Istotako se je razgalil Grafenauer s prejšnjim stavkom! Ne pišem namreč, da je slovenski očenaš ali vera „*nastal*“ menda v 10. stoletju, ampak da so nekako v tej dobi „pomagali duhovniki *ustaliti* tudi slovenski tekst očenaša in vere“. A ustali se ena izmed variant, ki so že prej nastale...

Mojo trditev, da je Karel Veliki „trpel v cerkvi le latinsko gregorijansko petje“, medtem ko bi naj ljudstvo sodelovalo le pri litanijah s klicem „Kyrie eleison“ (2. izdaja, str. 2.), proglašam Grafenauer za „zmotno“ in dodaja: „Torej nikjer nič o Karlu Velikem, še manj o kaki Karlovi zakonodaji zoper nemško petje pri službi božji“ (str. 490.). To dela apodiktčno in s popolnim nerazumevanjem citata iz Gotzena, ki ga v tej zvezi ponatiskuje. Če bi človek ne upošteval, kam nas utegneta zavesti prehuda vnema in jeza, bi moral soditi, da je temu slovenskemu literarnemu zgodovinarju eno izmed najvažnejših področij cerkvene literature povsem tuje. Liturgično petje pri službi božji = liturgiji = maši in petje ljudskih duhovnih pesmi v drugih zvezah izven liturgije, dasi semtertja tudi v cerkvi, sta vendar dve različni stvari! Vsak boljši leksikon vas more poučiti, da je bila vsa ta doba, in seveda tudi Karel Veliki, kakor za rimski obred, tako za latinsko, torej gregorijansko liturgično petje pri službi božji. Nove nemške cerkvene pesmi, razen klica „Kyrie eleison“, v dobi Karla Velikega še bilo ni, ob katerih prilikah so jo peli v naslednjih stoletjih, sem pa že tako opozoril v svoji knjigi (2. izdaja, str. 6.). Še za konec srednjega veka je izpričanih bore malo primerov, da bi bila nemška duhovna pesem izpodrivala gregorijansko petje, t. j. da bi se bila pela pri službi božji.

Pa še več o sličnih straneh Grafenauerjeve apologije, če bo potreba in če bom utegnil.

Na Knežcu pri Rogiški Slatini, dne 29. aprila 1935.

Fr. Kidrič.

„HODIL PO ZEMLJI SEM NAŠI...“ (STRAŽA V VIHARJU)

V Ljubljani izhaja list, ki se vse jasneje razkriva za bojno glasilo v bistvu docela politične miselnosti. A vse, kar je doslej objavila „Straža v viharju“, nas ne bi dosti zanimalo, če ne bi ta list, za katerim slutimo tudi dobro organiziran pokret, zakrival svoje politične usmerjenosti s tem, da prenaša svojo borbo na kulturno področje, kar mu daje priložnost, da izpoveduje svoje ideje, ne da bi naravnost razkrival njih politično jedro. V članku „Hodil po zemlji sem naši...“ (15. marca 1935., števil. 14.) piše anonimen člankar (značilna posebnost tega lista je sploh anonimnost domala vseh prispevkov) o slovenskem socialnem in nacionalnem problemu. Izhajajoč iz dvomljive podmene, da je „osnovna prвина slovenske... duševnosti in življenja sploh... še danes krščanstvo“, postavlja pisec vrsto zmedenih, diletantskih, docela neznanstvenih trditvev („Val konjunktura je iz sveta prignal v naše naravno narodno življenje kapitalističnega duha.“ Itd.), govori o „židovskem (!) kapitalističnem duhu“, ki baje „razkraja... gospodarsko mravnost (!) našega ljudstva“. Naposled trdi: „naš narod (bo) zmagal le... na doslednih *krščanskih osnovah*“ z „dosledno poštenostjo“, globoko vero „v *pravičnega Boga*“ itd. Vse to vé torej katoliški člankar svetovati slovenskemu ljudstvu sredi največje gospodarske krize v zgodovini, ko znaša povprečna delovna mezda slovenskega človeka 3 do 5 Din na dan, ko „narašča število nezaposlenih žen“, ko zaslužijo sezonski delavci pri nas 8 do 15 Din na dan, ko „nešteti družinski očetje zaslužijo le po nekaj sto dinarjev na mesec“. (Podatki iz januarske ankete v beograjski delavski zbornici.) Proti konkretnemu dejstvu splošnega in zmerom hitrejšega obubožanja slovenskega ljudstva postavlja katoliško bojno glasilo slednjič zahtevo: „boj... proti... materializmu“. Ko mimogrede denunciantsko označi nekatere slovenske revije, med njimi tudi „Ljubljanski Zvon“, kot nositelje „boljševizma“ pri nas, izjavlja avtor razburjeno, da je „naš najhujši narodni sovražnik materializem“. Ko „Straža v viharju“ na ta način rešuje konkretne socialne probleme slovenskega ljudstva, se moramo nehote vprašati, kdo je še kdaj reševal na isti način iste socialne probleme, kdo ni vedel spričo strašne stiske delovnega ljudstva povedati nič več, kakor to, da je rešitev v „borbi proti materializmu“. Vse to nam namreč odkriva pravo, nepotvorjeno politično osnovo pokreta, ki stoji za „Stražo v viharju“, pokreta, ki dobiva v temotah naše kulturne sedanjosti pomen sistematičnega varanja množic, katerih pozornost za dejansko bedo njihovega neposrednega življenja naj bi preslepile fraze o borbi proti namišljeni, abstraktni nevarnosti nekakšnega materializma. Istega načina so se že posluževali in se še poslužujejo tudi „Brambovci“, ki so pred dvema mesecema praznovali prvo obletnico svojega krvavega ustoličenja, ko so s topovi, plini in z višjim blagoslovom pobijali žene in otroke po dunajskih predmestjih. Zakaj če se „Straža v viharju“ taktično noče izjasniti o svojih simpatijah in zaveznikih, menimo, da smo dolžni mi, da opozorimo nanje njo samo in našo javnost.

I. B.

VZHOD

RUSKA GRAFIČNA UMETNOST

„Studio“, angleški mesečnik za likovno umetnost, prinaša članek dr. S. Osia-kovskega o ruski grafiki. Kakor avtor v uvodu omenja, se ne bavi toliko s čisto estetskim ocenjevanjem, kakor z novo socialno funkcijo, ki jo ima umetnost v sovjetski Rusiji, prav posebno pa še grafika, ki je najbolj demokratična veja likovne umetnosti — demokratična, ker je poceni in ne čaka po razstavah in muzejih na gledalca, temveč ga sama poišče kot letak, lesorez, ilustracija.

Ruski rezi¹ so stari tri sto let. Toda lepak je bil pred revolucijo malo znan; šele med revolucijo je postal važna veja umetnosti — propagandno sredstvo, zgodovina ruske revolucije v slikah. V dobi revolucije, ko so bile ulice, postaje, vlaki, klubi preplavljeni s pisanim papirjem, z gesli v obrambo revolucije, se morajo imenovati zlasti umetniki Deni, Mur in Lebedev. Še dandanes se bavi sovjetski lepak z vsem javnim delom — industrijo, poljedelstvom, vzgojo in higieno. Sovjetski lepak se ne obrača na konzumenta, kakor drugod, temveč na producenta, poudarjajoč, da bo njegov proizvod, naj bo materialen ali kulturn, naposled njegova last. Risarji lepakov so postali važen faktor v socialnem življenju.

Isto se dá reči o risbi in rezu. V desetletju pred revolucijo je doživela grafična umetnost v Peterburgu velik vzpon. Najboljši umetniki so se združili okoli časopisa „Svet umetnosti“, ki ga je izdajal Sergej Djagilev. Strogi, severni Peterburg je bil bolj prikladen za to umetnost kakor barvita, slikovita Moskva. Vendar je nova, sovjetska grafična umetnost nastala v Moskvi, in medtem ko je v peterburški dobi prevladovala risba, tudi risba v vodnih barvah, prevladuje zdaj lesorez.

Spremenili so se tudi gledalci. Plemstvo in meščanstvo je domala izginilo, a ogromno število delavcev je začelo zahajati v muzeje in na razstave ter vplivati na delo. Razstavo „Petnajst let sovjetske umetnosti“ 1933. leta je obiskalo v štirih mesecih v Moskvi 700.000, v Leningradu 500.000 in v Kijevu 250.000 ljudi. Pred kratkim je razstava slikarjev kolhoških kmetov v neki vasi privabila na tisoče gledalcev iz vsega okraja. Umetnost je preprostu ljudstvu potrebna, le treba mu jo je narediti pristopno, razumljivo.

Razne razstave, med njimi razstava sovjetske grafične umetnosti v Londonu, kažejo splošno tendenco k realizmu kot tisti obliki, ki jo bodo mase najlažje razumele in ki jim bo najbolj všeč. Končni slog, ki šele nastaja, bo pač rezultat vpliva obdelane vsebine. Velika je razlika med Benoisovimi risbami Peterburga v 18. stoletju, risbami Dobušinskega — „mrtvega mesta“ med državljansko vojno in Verejskega risbami novega, živega, industrializiranega Leningrada. Pokrajinske risbe Kupreanova, Nivinskega risbe petrolejskih vrelcev, hidroelektričnih central, udarnikov, materinskih domov — perorisbe Dormidontova z Dnjeprostroja, kažejo odkritost in prepričanje moža, ki opravlja svoje delo pri konstrukciji.

Zelo razširjena je ilustracija knjig, in sicer prav tako domačih in tujih klasikov kakor modernih sovjetskih del. Ljening zahteva od komunista, da

¹ Stich.

obogati svoj um s poznavanjem vseh onih zakladov, ki jih je človeštvo ustvarilo. Moskovski umetnik Piskarev je porabil dve leti, da je ilustriral „Ano Karenino“ z barvastimi lesorezi. Na londonski razstavi je bilo polovico izmed razstavljenih 500 del samih ilustracij Dickensa, Smolleta, Byrona, Sira Thomasa Morea in drugih meščanskih klasikov. Toda te ilustracije kažejo, da gledajo sovjetski umetniki preteklost s svojimi očmi. Po Timesovem poročilu so ilustrirali angleške klasike „s tujim poudarkom“. Zelo razširjena je ilustracija knjig, otroških in drugih, ter dnevnega in periodičnega časništva. Trg za knjige se je ogromno razširil z ostrim bojem proti analfabetizmu. Od 1920 do 1934 se je 36 milijonov ljudi naučilo brati in pisati. Ilustrirana knjiga je važen pripomoček za pouk, in lesorez je najcenejša ilustracija. Čedalje bolj se dviga okus čitalcev in se mora dvigati tudi kvaliteta ilustrativnega dela. Kakor so ogromne, milijonske naklade knjig, tako so tudi naklade reprodukcij umetniških del ogromne. Državno založništvo lepe knjige namerava izdati 1935. leta tisoč ilustriranih del, med njimi polovico klasikov. Povprečna naklada bo 35.000; dela Gorkega in Puškina bodo izšla v stotisočih. Najbolj znana ilustratorja otroške knjige sta Pahomov in Lebedev.

Visoko kvaliteto sovjetske grafične umetnosti so dokazale mednarodne razstave. To pričajo n. pr. poročila londonskih listov ob tamošnji razstavi. Na mednarodni razstavi lesorezov v Varšavi 1933. leta je dobil prvo nagrado sovjetski umetnik Favorski za svoj portret Dostojevskega. Favorski je vodja cele šole v Moskvi. Njegova kompozicija spominja na stare ikone. Najbolj nadarjena njegova učenca sta Gončarov in Dejneka. Kakor je njegov slog asketski, tako so lesorezi Kravčenko živi in temperamentni. Moskva, zlasti Kravčenkova šola, je imela odločilen vpliv na Leningrad. Tamošnji umetniki izdajajo lasten časnik „Lesorez“. Lesorez enega najmlajših in najspodobnejših izmed njih — Judovina, je pred kratkim kupilo angleško društvo sodobne umetnosti za Britski muzej.

Toda ne samo Rusi, tudi drugi narodi so začeli razvijati lastno grafično umetnost. Že na moskovski razstavi 1926. leta je pokazalo svoje delo lepo število neruskih mojstrov slikarstva, grafike in kiparstva. Mehka liričnost Ukrajincev, pestre barve Armencev, stroga izrazitost Gruzinov daje tem delom posebno narodno obeležje. Sovjetski umetnik je našel v grafiki najprikladnejše, ostro, lakonično in dinamično sredstvo izražanja.

Po originalu priredila *Olga Grahorjeva*.

STARA IN NOVA JAPONSKA KNJIŽEVNOST

V začetku vsakega leta prirede na Japonskem tekmovanje pesnikov. Ta navada se je ohranila dolga stoletja in tudi trezna stvarnost veka tehnike je ni mogla izpodriniti. Čeprav je že stara, okorela, je vendar ena najlepših izpodbud za mlade talente, kar si jih moremo misliti. V novembru razglase na dvoru vodilni motiv, ki ga morajo vsebovati pesmi, določene za tekmovanje. Vse morajo imeti obliko kitice „vaku“ z 31 zlogi. Vsakdo se lahko udeleži tekmovanja. Te epigramske igrčke slikovito poetičnega, simboličnega impresionizma je treba potem poslati dvornemu ministrstvu, kjer jih ocenijo. Vodilni motiv ima vsako leto simbolično zvezo s časovnimi dogodki in je nekakšno poetično vodilo za vse leto. Letos so bili motiv žerjavi ob ribniku. Izbrali so

jih zaradi rojstva naslednika prestola, ker pomenijo žerjavi dolgo življenje. Nad 40.000 pesmi je prišlo v dvorno pisarno. Zadnje dni januarja so v mikadovi palači slovesno razglasili imena nagrajenih tekmovalcev.

Medtem ko prireja uradna Japonska taka klasična pesniška tekmovanja, združena s ceremonijami, ki so precej podobne bizantinizmu, nastajajo zunaj v vrvečih velemestih japonsko-ameriškega kova številna dela, ki se jim pozna, da so ustvarjena v tempu časa in ki nosijo jasno pečat okolice, v kateri so nastala. Japonski absolutizem je hitro in brezobzirno zatrl progresivno književnost, ki se je začela nekako pred desetimi leti. Znan je primer nadarjenega pisatelja Kojabasija, ki so ga pred nekaj leti na policiji tako pretepli, da je umrl. Namestu nje je prišla doba fašističnih romanov in dram, ki pa je bila le konjunkturalna in je izginila prav za prav presenetljivo hitro. V najnovejši japonski književnosti se opaža pomanjkanje vsake ideologije in posledica tega so razni „nevtralni“ literarni izdelki. Dandanes izhajajo na Japonskem skoraj same kratke, kolikor mogoče lahke povesti za zabavo.

Inozemski elementi so v njih pestro pomešani z domačimi. To literaturo imenujejo „dekadentno“, čeprav je od dekadence, ki smo jo pri nas spoznali, vsaj tako daleč kakor sedanja Japonska. S tem izrazom hočejo menda le označiti napredujoči razkroj vsega dosedanjega, domačega in čedalje pogostejše uporabljanje tujega. Te tuje primesi, ki jih opažamo v najnovejši japonski književnosti, so pa v splošnem le bolj zunanje, posledica mode časa. Seveda so navadno prav groteskne. Tako je na primer dandanašnja pripovedna književnost na Japonskem polna izposojenk iz angleščine in drugih jezikov. Pisatelj, ki hoče pokazati svojo izobraženost in veljati za modernega, ne bo uporabljal na primer japonske besede za „upanje“, ampak angleški „hope“, napisan s kitajskimi znaki, torej „hopu“. Prav tako je tudi z besedami za ženo, ljubezen itd. Vzrok? Japonska mladina v mestih uporablja te tuje izraze namestu domačih.

Na znotraj pa so te groteskne novotarije vendar dosti bolj japonske, kakor bi se morda na prvi pogled zdelo. Navadno so res samo plehke reči, ki so po svoji kakovosti neizmerno daleč od nekdanjih viškov japonske književnosti, ker so preveč ukrojene za sladkobni okus srednješolk, toda meglena sentimentalnost, bežni način risanja in statični negativizem so vendar pristni temelji japonske umetnosti in književnosti, ki se kažejo v teh časih umetniškega zastojanja še bolj kakor sicer. Sedanjo literaturo brez problemov in ciljev imenujemo lahko v večji meri japonsko kakor pa bolj ali manj poobčuteno programsko delo prejšnje dobe. Kratka vsebina ene izmed najbolj znanih razpoložljivih črtic te vrste bo morda sedanjo smer v japonski književnosti najboljše orisala:

Zgodbica je kratka in njen naslov je „Divje gosi“.

Vseučiliščnik, mlad in lep, srečuje ob oknu na poti proti svojemu dijaškemu domu lepo, mlado ženo. Pozdravljata se komaj opazno z očmi. Ona je kupljena priležnica starejšega, bogatega moža, ki ji je najel majhno hišo. Tu jo obiskuje, preden odhaja vsak dan domov k svoji pravi družini. Mlada žena je osamljena in žalostna.

Nekega dne opazi dijak, ko gre mimo hiše, da je zlezla v kletko ob oknu kača in umorila ptico. Priskoči k ženi, ki si ne ve pomagati, in ubije kačo. Tu izgovorita prvič nekaj vsakdanjih besed.

Evropska povest bi se tu šele začela, japonska pa se s tem že neha.

Dijak pove to zgodbo svojemu prijatelju, ko se izprehajata v Uenoskem parku. Tedaj zleti čez ribnik dvojce divjih gosi. Mladeniča začneta iz objestnosti metati kamenje za njima in zaljubljenec zadene eno izmed njiju, da omahne na smrt ranjena med lotosovo cvetje. „Morda si tako zadel tudi tisto mlado ženo“, pravi prijatelj zaljubljenca in oba objame otožnost.

Zgodba se konča z ugotovitvijo, da je lepota izginila iz svoje hišice in okolice in z meglenim namigavanjem na njeno smrt.

Ta, kakor senčna slika na papirnato okno vržena in breztelesna črtica vsebuje najbolj tipične japonske elemente razpoloženja, vse japonske dekorativno estetske dodatke in kaže docela neosebne, shematične ljudi v kozmosu in večno se gibajočem življenju. Prav to pa je vrnitev k najbolj svojim in pristnim tradicijam japonske književnosti. R.

DROBIŽ

† Panait Istrati. Štirinajstega aprila je umrl v Bukarešti. V domovino je šel umret, človek, ki se je vse življenje boril z življenjem. Njegova zadnja leta so bila boj s smrtjo. Krčevito se je branil in poskušal oteži, kar mu je življenje še pustilo. Potem je izkrevav.

Ta mož iz najglobljih plasti, otrok grškega tihotapca in romunske perice, je bil pisatelj, ki so ga kritiki še pred nekaj meseci prištevali med „največje živeče pisatelje“ in ga je Romain Rolland krstil za „balkanskega Gorkega“. Vse njegovo življenje je bilo drama, križanje dram. Nikoli ni videl šole, ki vpreže človeka v ojnice, šolal se je v svetu, med ljudmi, žal le med dobrimi, zato je ostal večno fantast, človek brez meja. Tri strasti so ga gnale: strast, da bi ljubil, da bi pomagal, da bi pisal. Nepopoljšljivi optimist se je navduševal za vse.

Rodil se je 11. avgusta 1884. v Braili ob romunski obali. Njegova mladost je bila žalostna. Mladost otroka, ki se nihče zanj ne briga, ki živi, kakor usoda nanese. Potem se je šel klatit v svet, po Grčiji, Turčiji, Egiptu. V svojem zadnjem delu „Méditerranée“ je popisal ta leta. „Prost sem bil takrat kakor veter in ogenj me je žgal.“ Potem se je ukvarjal z vsem, kar mu je prišlo na pot. Bil je strežnik v gostilni, sobni slikar, kmet, vodja socia-

listov, težak, umivalec voz. Leta 1916. je zapustil Romunijo in šel v Švico. Tam je začel čitati prve francoske knjige, Corneillea, Voltaireja, Hugoja, Balzaca. „Kakor bi me bila strela zadela!“ pravi sam o teh presenečenjih. Nikoli ni odprl slovnice, pa jih je bral. Potem je šel v Francijo in prehodil kot potujoč fotograf francosko Riviero. Tedaj se je seznanil z resnično bedo; v obupu si je v Nici prerezal vrat. Toda ozdravel je in takrat je doživel prve čudeže: sam Romain Rolland se je zavzel zanj, prijatelj Jonescu mu je omogočil za nekaj časa življenje brez skrbi. Začel je pisati v francoščini, ki jo je komaj za silo znal, z uporno vztrajnostjo tistih ljudi, ki čutijo v sebi kal smrti. Že takrat je bruhal kri. Ista vročica ga je silila k delu kakor Rilkeja in Klabunda. Bilo je leta 1922. V štirih mesecih je napisal dva debela romana „Kyro Kyrilino“ in „Strica Anghela“.

Doživel je dva nezaslišana uspeha. Nekaj mesecev po izidu je dobil že „Nagrado brez imena“ (Prix sans Nom).

Potem so se začela vrstiti nova dela: „Codine“, „Mikhail“, „Nerrantsoula“ (ki smo jo tudi mi dobili nedavno v pravodu), „Tsatsa-Minka“, „Lovec gob“, „Baraganov osat“, nagrobnik tisočerm umorjenecem v Romuniji. Snov za vse te romane je črpal iz lastnega življenja.

Fantast je bil od rojstva in fantast je ostal tudi takrat, ko je že zaslovel. Ukvarjal se je z mislijo, kako bi izrabil svoj uspeh, da bi olajšal ljudsko bedo. Pomočnik in plamenica bednih je hotel postati. Čeprav so mu knjige prinašale ogromne honorarje, je živel za svoje razmere siromašno. Zadnja leta je neprestano potoval, kakor bi bežal pred smrtjo in iskal hkratu raj ljudi. Tudi v Rusijo ga je zaneslo. Razočaral se je nad počasnim tempom življenja. Ni bila taka, kakor si jo je on, bohem, zamišljal. Ni bil mislec, zaupal je le svojim čuvstvom. Takrat je napisal knjigo „Vers l'autre flamme“, ki je zbudila ostre polemike in ga odtujila od nekdanjih prijateljev-pisateljev.

Toda v tem času je bil že strt. Samemu sebi je moral priznati svojo nemoč, odreči se je moral svojim načrtom. V boju s svetom in smrtjo je ostal skoraj sam.

B. R.

„Kosovska devotka“ je prevedena iz zbirke „Die Rückkehr des Prometheus“ (Buchmeister - Verlag, Berlin, 1927) dunajskega pesnika Josefa Luitpolda. (Njegovo popolno ime je Josef Luitpold Stern. Od lanskega februarja najbrže ne živi več na Dunaju.) Zbirka se začne s pesmijo o Prometeju, ki se po krutem kaznovanju vrne pomiloščen na Olimp med bogove, a ne kot spokorjenec, ampak z grožnjo: „Prikujte me spet na skalo, sicer pojdem izpreminjat zemljo v nebesa in človeka v boga!“ Nato sledijo pesmi, ki opevajo resnične zgodovinske ali izmišljene, iz narodnih pesmi vzete junake, po katerih se Prometej zmerom iznova vrača na svet, nesmrtni, premalo čiščene junake, ki puntajo srca in se bore za počlovečenje sveta — kakor pravi avtor v uvodu. Med te junake s prometejsko voljo in prometejskim tveganjem je uvrstil pesnik tudi kosovsko devotko iz srbske narodne pesmi. Kajti „tudi v jutri poti kosovske devotke živi neminljiv pogum“ in „Prometej je vsakdo, kdor trpi, a pomaga.“ (Iz uvoda.) Za srednji del „Ko-

sovsk devotke“ je pesnik porabil (svoj ali najbrže koga drugega) prevod srbske narodne pesmi in ga le delno po svoje spremenil; zaradi tega sem se pri prevajanju tega dela opiral na srbski original. Vede ali nevede je pesnik poskušal posnemati celó mero srbskih narodnih pesmi, zato sem pesem prevedel — z izjemo enega, dveh verzov — v deseterce srbskih narodnih pesmi.

M. K.

Dva popravka v lastnem prešernoslovju. Zgodovinarji delamo često napake, ki se jim čudimo, ko jih sami ali po opozorilu ugotovimo.

„Krištof Ljubljanski“ v Nebeški procesiji ni prvi ljubljanski škof „Krištof Lambergar“, kakor pišem v LZ 1933, 642, ampak, kakor me je v svoji ljubeznivosti ustno opozoril g. prof. France Koblar, patron ljubljanskega pokopališča. Prvi ljubljanski škof je bil seveda Sigmund Lamberg, drugi Krištof Rauber.

Germanke Prešeren ni imel za „mačeho“ slovenskih pesnikov, kakor se mi je zapisalo v LZ 1935, 65, ampak za „dojiljo“ (Amme) in „gojiteljico“ (Pflegerin), kakor sodi v sonetu „An die Slowenen, die in deutscher Sprache dichten“. Fr. Kidrič.

Miha Maleš: Golnik. Petnajst originalnih lesorezov. 1935. — V naši zares skromni grafični umetnostni produkciji je pravkar izdana Maleševa mapa „Golnik“ lepa nova pridobitev. Saj je kar čudno, kako je pri nas grafična umetnost nasproti slikarstvu slabo razvita, da bi moral človek misliti, da bo prav našla zaradi svoje razmeroma nizke cene velik krog ljubiteljev. Vendar pa doslej pravih zbiralcev grafičnih listov med Slovenci skoraj še ni. Delno je razlog temu tudi dejstvo, da so umetniki do zadnjih desetletij močno zanemarjali to umetnostno panogo, ki nudi zlasti kot ilustracija, pa tudi kot samostojna umetnost možnost za kar najbolj neposredno oblikovanje umetnikovih doživljenj. — Malešev Golnik kaže močan napredek. Medtem ko je prej njegov lesorez učinkoval precej trdo, sko-

raj plakatno z močnimi, ostro označenimi nasprotji teme in svetlobe, pri čemer je linija živela čisto samostojno življenje, so ti listi znatno mirnejši, enotnejši in mehkejši. Motivi sami so z nekaterimi izjemami malo zanimivi, tako da jih celó velika tehnična spretnost le s težavo oživi in jih napravi privlačnejše. Razen štirih prikazujejo vsi lesorezi na opisen način zdravilišče na Golniku, celotne panorame in posamezne stavbe. Za uvod zbirki je izdelal Maleš barvast lesorez po starinski Madoni iz kmetskega znamenja v bližini zdravilišča. Dva lista kažeeta motive bolnikov na ležalnih verandah, en lesorez pa predstavlja dve bolniški sestri. V teh je še delno vidna dosedanja Maleševa lesorezna tehnika, vendar so pa tudi ti listi slikovitejši in jasnejši od prejšnjih. Med pokrajinskimi motivi sta najboljša lista Golnik (štev. 10) in Grad (štev. 11), kjer je razmerje beline in teme skladno odtehtano, zraven pa skoraj slikarsko učinkujejo odtenki tonov. Drugod je bila nezanimivost predmeta tolikšna, da ni bilo mogoče kaj prida dodati. — Teh petnajst lesorezov, odtisnjenih na pristen japonski papir, vnovič dokazuje, da se Miha Maleš tudi v lesorezu razvija in izpopolnjuje. Ljubiteljem slovenske grafične umetnosti bo zbirka, ki je izšla le v desetih izvodih, dobro došla obogatitev. *K. Dobida.*

Morituri... Nedavno je ljubljanska Narodna galerija prejela iz Amerike delo slovenskega slikarja H. G. Peruška, dar clevelandskih Slovencev. Perušek je znan kot izviren in močan sodobni slikar po vsej Severni Ameriki. Podarjena slika „Simfonija ameriškega Zapada“ predstavlja značilno veduto: strmo odsekane skalne čeri z redkim drevjem v pusti pokrajini, ki v stopnjah pada proti obzorju, kjer zahaja solnce. Oblike so stilizirane do skrajnosti, gradnja slike, ki je vsa globoko sinja, je pa tako preprosta, da učinkuje sicer megočno, a bolj dekorativno. — S sliko je Narodna galerija prejela pismo Ivana Jonteza, blagajnika clevelandskega odbora

za nabavo Peruškove slike. Iz pisma naj navedemo samo tale odlomek: „Dnevi ameriške Slovenije so škrti, toda preden be ameriško morje pogoltnilo naš otoček, želimo pokloniti svoji stari domovini spomin, ki naj bo priča, da ameriški Slovenci nismo pozabili svoje rodne domovine, dasi nam ni mogla nuditi eksistence in je bil naš boj za obstanek v tujini izredno težak — temveč, da smo vedno mislili nanje ter vzlic temu, da smo bili stalno izpostavljeni tujim vplivom, ostali v bistvu njeni otroci. Obenem pa naj ta naš dar priča stari domovini, da je eden izmed njenih sinov postal v Novem svetu velik in spoštovan umetnik.“ — Ta zaradi svoje čiste iskrenosti tako lep dar naših rojakov iz daljnega Clevelanda nam je tem dragocenejši, ker vemo, da tudi njim stiska današnjih časov ne prizanaša. Kakor vinar uboge vdove se zdi ta dar. Genljiv dokaz njihove plemenite in tako nesebične ljubezni do slovenske domovine nam je. Kaj so nam ameriški Slovenci mogli dati dragocenejšega in lepšega od dela svojega umetnika? V tem bi mogli biti marsikomu v stari Sloveniji za zgled. In kako se tem našim ljudem, ki že poginjajo, pa vendar v vseh težavah sedanjosti niso pozabili na svoj narod, oddolžujemo mi? *K. D.*

Miroslav Krleža je napovedal za letos tri nove knjige. Prva, zbirka vtiskov in esejev „Evropa danas“, je že izšla. V njej je zbral po večini svoje najpomembnejše prispevke iz revije „Danas“, ki jo je izdajal v Beogradu. Med njimi so: Evropa danas, O Đuri Arnoldu, Stephan George, Smrt Jakoba Wassermanna, Hermann Bahr, U spomen Adolfa Loosa, A. Lunačarski, V lirici Dragutina Domjanica Razgovor o materializmu, potem esej o njegovi vojni liriki, bibliografija itd. Z največjo nestrpnostjo pa pričakujejo Krleževi prijatelji njegovo drugo knjigo „Banket u Blitvi“, ki je napovedana za mesec maj.

„Banket u Blitvi“ bo fantastičen roman iz „meglenih daljav, kjer je vse, kar živi,

lačna beda", iz dežele, v "senci starih stolpov in holandskih streh, polne tradicij in narodne slave". Risal bo "izgraditev sedanje blitvinske civilizacije: nekaj sto milijonarjev živi v Blitvanenu, kjer blitvanskih knjig v splošnem ne čitajo. Pri koncertu kakršnegakoli berlinskega virtuoza pride v blagajno najmanj 120.000 blitvinskih lejev, sto limuzin stoji pred Narodno opero, in ko blitvinski talenti umirajo od lakote, so dragoceni diademi, valencijske čipke, livrirana služinčad, gobelini, lovski dvorci edini ideal blitvinske novopečene gospode. Kakor stara laž zvane dve tri ploščice političnega domina na zeleni igralni mizi blitvinske politike, pod okriljem blitvinskega močnega zaveznika aragonskega leva. Skrivnostne osebnosti blitvinskih ideologov, prerokov, intelektualnih veličin, ministrov in političnih profesionalcev, ki delajo v mali nočni posodi blitvinskega parlamenta nevarne nevihte. Gustav-Adolf, Kristijan Kamienski, Barutanski, prav za prav Kavalirski, zunanji minister republike Blitve, njegova žena gospa Palma, znana blitvinska pesnica in kiparka, intimna prijateljica škofa Armstronga, blitvinskega mecena, ki zida temelje blitvinski renesansi, ko gradi cerkve in paviljone, plačuje blitvinsko kulturno propagando v inozemstvu in ustvarja iz Blitve prerafaclitsko legendo. Osem inozemskih poslanikov, osem guvernerjev, osem listnic je v ospredju blitvinskega narodnega mnenja, nad katerim nedvomno gospodari demonska osebnost mojstra Albanija-Schiavona, došleca neznanega sredozemskega rodu, genialnega slikarja in ilustratorja znanega blitvinskega narodnega epa "Cavaleriae Blithuanæ". On je blitvinski Giotto in blitvinski Abraham Lincoln v eni osebi. Dolgočasne partije bridgea teh blitvinskih genijev, škofov in patricijev, borbe za vseučiliške službe in listnice, jalovo medsebojno izigravanje blitvinskega tiska, soareje na poslaništvih, svečani sprejemi, maskarade, deklamacije blitvinskih rodoljubov, kako je treba ohraniti znano zgodovinsko blitvinsko hladno-

krvnost, in to, kako se Blitva tiho in neopazno že tri tisočletja opija z lažmi in hladnokrvno smrčji, to je tema te nove knjige Miroslava Krleža, pisane na znani blitvinski lirski motiv: "Blitva, domovina moja, ti si kakor bolezen."

Blitvinski rodoljubi za dva leja, mednarodna slava blitvinskega eksporta, bleščeče kariere in osebni moralni zlomi, vsi ti dogodki so nemirno ozadje te knjižne teme, v kateri požira bolesten metež brodolomce, dijake, ki niso končali svojega učenja, obupance, megalomane in podeželske politikante prav tako kakor dostojanstvenike, ki že žive v senci lastnih spomenikov. Imeti za krajcar drobne, zaostale blitvinske pameti in to drobno ploščico dobro obračati, pomeni doživljati trumfe, biti sodobnik svojega časa pa pomeni v Blitvi tragičen konec. Med evropskimi velemeti in majhnimi provincijskimi blitvinskimi zakotji se razvijajo ti tragi-komični spopadi, pokazani na način, ki se loči od dosedanjega Krleževega pisanja in prehaja v satirično kompozicijo — v ironijo.

Knjiga bo imela trideset slik najsodobnejšega hrvatskega slikarja Krste Hedušića.

Za konec leta napoveduje Miroslav Krleža še knjigo doslej neobjavljene proze. Skupno torej obilen program, ki bo v času pomanjkanja kvalitetnih del na hrvatskem knjižnem trgu vsaj delno zakril praznoto ustvarjanja drugih.

R.

Okrog Victorja Hugoja. Dne 22. maja t.l. poteče 50 let, kar je umrl Victor Hugo. Pol stoletja daje zadostno časovno razdaljo, da se dokončno določi vrednost kakšnega pojava ali osebnosti. Vzlic majhni knjižnici spisov o Hugoju se zdi, da je ta Janez Krstnik tretje republike še zmerom prav tako problematičen, kakor je bil ob smrti. Zares: njegova smrt je dala mladim silam republike priložnost, da enodušno priznajo v piscu enega najboljših pamfletov 19. stoletja ("Napoléon le Petit") in v velikem mojstru roman-

tizma za republiko zaslužno veličino. Politične barve Hugojevega dela so zdaj že obledele v pekočem žaru sodobnih problemov in veter časa neusmiljeno cefra njegove bojne zastave. V ospredju je samo vprašanje Hugoja pesnika in pripovednika. „Les Nouvelles Littéraires“ so hotele razbistriti to vprašanje z anketo med pisatelji, kritiki in slovstvenimi teoretiki. Limanice, na katere jih je lovil Gaston Picard, so obstajale iz dveh vprašanj: 1.) Kaj ste čitali pri Hugoju najboljšega? 2.) Kaj najslabšega? Z zanimanjem smo prebirali bolj ali manj dovtipne odgovore, s katerimi so se „možje peresa“ otepali vsiljivih vprašanj. Kakor vsaka anketa te vrste, je tudi ta pokazala široko prostost estetskega vrednotenja in okusa; večji del je priznal Hugoja pogojno, navajajoč slaba in dobra dela, nekateri so se izrekli zanj brezpogojno, drugi pa so ga v celoti odklonili. Po čitanju te ankete si nismo nič bolj na jasnem glede Hugoja kakor smo si bili prej. Za spremembo v tem glasovanju pro in contra Hugo je tu in tam komu „spodrsnilo“. Predvsem Josefu Delteilu, ki je navedel kot Hugojeve verze dva verza iz Baudelaireja in enega iz Racinea. Tudi literarno drsališče ima nevarna mesta... Medtem se je sprožila diskusija o predlogih, kako naj bi proslavili petdesetletnico Hugojeve smrti. Hugo je, kakor znano, pokopan v kleti Panteona in njegovi častilci bi ga hoteli spraviti v mogočno ladjo Panteona, kjer ni tako hladno in neprijazno. Aktualiziranje Hugoja zbuja razmišljanja o odnosu med romantizmom in socialno akcijo, o politiki in literaturi, o slovstveni formi in tendenci itd. Iz pepelišča Hugojevih besed se še dviga marsikakšna živa iskra, ki lahko vname sodobno misel.

B.

Zbrani spisi F. X. Šalde. Založba „Melantrich“ v Pragi, ki je nedavno izdala za Češko akademijo kompletne Březino, je prinesla ljubiteljem češke književnosti novo veselo oznanjenje: izdajo zbranih spisov F. X. Šalde, Čeha svetov-

nega formata. Njegovo delo je bilo v dosedanjih izdajah delno razprodano, delno razmetano po časopisih. Nova definitivna izdaja pesniškega in kritičkega dela bo obsegala petnajst knjig. Dve sta med tem že izšli: drugi del „Juvenilij“ z naslovom „Mladé zápasy“ in roman „Loutky i děl-níci boží“. Ta je Šaldo edini roman; po formi je za dobo svojega postanka skoraj avantgardno delo, ki združuje v sebi nekatere značilnosti Proustove in Joyceove proze, a nastale nezavisno od njih. Knjiga „Mladé zápasy“ vsebuje „sodbe, obsodbe in napade“ iz let 1893—1899 in je temeljnega pomena za proučevanje Šaldovega umetniškega izživljanja v slovstveni kritiki, tem „tvornem umetniškem žanru“, kakor jo opredeljuje pisec nasproti prejšnji utilitaristični in didaktični kritiki. Neki ocenjevalec tega prvega brevirja Šaldove kritike dobro opozarja na vnanjo sorodnost s Saint-Beuveom, ki je takisto uril in bistril vidovitost svojega kritičnega pogleda na spisih, katere že dolgo pokriva prah pozabljenja. Tako tudi pri Šaldi srečujemo procesijo literarnih mrličev, ki pa morajo biti hvaležni Šaldi, da jih je postavil v svojo senco; njih pomen je v tem, da so dali material velikemu literarnemu anatomu. Slovstvenemu teoretiku in kritiku bodo Šaldovi „Mladi boji“ nevsakdanje zanimiva knjiga, ker bo v njej duševno otipal vse značilnosti avtorja poznejših „Bojev za jutrišnjost“ in dandanašnje kritika iz „Šaldovega zapisnika“. Spet dokaz več, da veliki kritiki, kakor je Šalda, rasejo, prav kakor resnični umetniki, iz osebnostnega jedra, v katerem so skrite vse bistvene lastnosti, ki se razvijejo do trdnih oblik šele po dolgi, vendar pa organični rasti. — Z dokončno izdajo Šaldovega dela dobivajo Čehi dragocen dokument svoje priključitve na duhovni tok zapadnjaštva, prav kakor dokument ene svojih najznačilnejših osebnosti. B.

Politika in literatura v Francoski akademiji. Zadnje volitve v Francoski akademiji so zbudile pozornost

široke javnosti, ki se sicer v sedanjem vzvihranem času kaj malo zanima za okostenelo Richelieujevo institucijo pod kupolo. Nesmrtniki so imeli voliti naslednike trem resnično močnim osebnostim: bivšemu prezidentu republike Raymondu Poincaréju, zunanjemu ministru Barthouju in raziskovalcu francoske verske zgodovine, obenem teoretiku „čiste poezije“ abbéju Henriju Bremond. Volitve so prinesle zmago osebnostim nesporno skromnejšega formata: pripovedniku Claudeu Farrèreju, zgodovinarju in publicistu Jacquesu Bainvilleu in publicistu Andréju Bellessortu. Medtem ko zadnja dva nista imela pomembnejših tekmecev, sta za Barthoujev sedež v Akademiji kandidirala katoliški pesnik Paul Claudel, ki je — kakor znano — po poklicu diplomat, in pripovednik Claude Farrère, pisec dokaj poljudnega značaja, o katerem bo težavno trditi, da je obogatil francosko slovstvo s posebno originalnimi deli. Nesmrtni volilci so se v izberi med Claudelom in Farrèrejem odločili za poslednjega. Odanih je bilo 9 glasov za avtorja „Marijinega oznanjenja“ in 13 glasov za pisca „Bitke“. Claudelov poraz je marsikoga presenetil. Takoj po volitvah so priobčile „Les Nouvelles Littéraires“ oster članek svojega ravnatelja Mauricea Martina du Gardja z naslovom „L'Académie contre Claudel“. Članek se končuje: „Odklonivši Paula Claudela, našega Danteja, stvarjalca v veku glumačev, je Akademija hudo obtežila svojo prtljavo zmot in krivic.“ O objektivni vrednosti Claudelovih pesnitev, ki so stilno najsorodnejše nekakšnemu srednjeveškemu ekspresionizmu, je seveda mogoče govoriti; prav tako tudi ni težavno odkloniti njegovih katoliških idej. Toda če gre konkretno za primerjavo med Claudelom in Farrèrejem, je Claudel izvirnejši po obliki in invenciji — dveh avtonomnih pesniških vrednotah. Po nekaterih komentarjih je Claudel postal žrtev obzirnosti, ki jo še imajo pod kupolo nasproti drugim idejnim strujam; če so že veleli interesi konservativne poli-

tike, da prideta med nesmrtnike dva sicer duhovita in prizadevna, vendar nikakor ne izredno pomembna glasnika tradicije in klasičnega duha, kakor sta Bainville in Bellessort, bi bilo že nekoliko prehudo, če bi sprejeli še Marijinega himnika Claudela. Po tej poti je baje prišel do zmage zastopnik umerjenega liberalizma, Claude Farrère, eksotični potovalec in dobrodušni romanopisec „avec la barbe du Père Noël“, kakor ga označuje Maurice Martin du Gard. Toda to so samo ugibanja, ki imajo kvečjemu dražilen pomen. V hudi razkvašenosti sedanjega časa, ko se zoper vse, kar je starega, dviga ogromen val neizčiščene, bolj ko kedaj neenovite, vendar pa s skupnim odporom zoper stari svet prežete in strnjene mladosti, se tudi pod kupolo nesmrtnikov oglašajo politika. V njenem imenu se staro bori zoper novo, v njenem duhu stopajo na mesta častitljivih veličin tretje republike nekoliko manj častitljivi predstavitelji razmajanih narodnih tradicij. *B.*

Popravi! V zapisku „Individualizem in kolektivizem v luči F. X. Šalde“ (str. 175) je ostala tiskovna napaka, ki občutno moti zmisel. Čitaj sredi drugega stolpca: „Prepričan sem, da mora s takim individualizmom računati tudi slehern kolektivizem: niti on ne more biti brez vodij, brez iniciativnosti, brez heroičnih dejanj, brez vsega tistega, kar so s staro (dopuščam: nepripravno in meni osebno nepriklupno) besedo označevali z *idealizmom* (ne: z individualizmom).“

Kronika. † V letu 1935. je na cvetno nedeljo zasula zemlja delavca Avgusta Kelnariča v devet metrov globokem vodnjaku skoraj sredi Maribora. Reševali so ga pet in sedemdeset ur brez uspeha. Ponesrečeni delavec je do svoje smrti, ki mu je ugasnila življenjska moč 17. aprila okoli desete ure, zaupal, da se bo tisočerm prebivalcem posrečilo s pomočjo modernih tehničnih naprav rešiti mu življenje.